श्री. भा. न. टी. २

ॐश्रीगणेशायनमः ॐगुणायंगुणानावासैवृग्रएतेकरुणानिधिं नप्रहंप्रार्णीयामिपरमानंदमाधवं १ त्रिगुणाभिरध्यायैर्वैवस्वतसुतान्वयः नवमेकुलसंकीर्तिप्रसंगाद्वितन्यते २ एवमुक्तोष्टमस्कंधेसद्धर्मःसत्वशोधकः कर्तृपालकवक्त्रादिमन्वादीनांनिरूपणेः ३ सद्धर्मश्रुद्धसत्वानामतएवेशसत्कथा सूर्यसोमान्वयाख्या

त्रियार

श्रीशुकउवाच मन्वंतराणिसर्वाणित्वयोक्तानिश्रुतानिमे वीर्याण्यनंतवीर्यस्यहरेस्तत्रकृतानिच १ योसौसत्यव्रतोनामराजर्षिर्द्रविडेश्वरः ज्ञानंयोतीतकल्पांतेलेभेपुरुषसेवया २ सवैविवस्वतःपुत्रोमनुरासीदितिश्रुतं त्वत्तःतस्यसुताःप्रोक्ताइक्ष्वाकुप्रमुखान्नृपाः ३ तेषांवंशंपृथग्ब्रह्मन्वंश्यानुचरितानिच कीर्तयस्वमहाभागनित्यंशुश्रूषतांहिनः ४ येभूतायेभविष्याश्चभवंत्यद्यतनाश्चये तेषांनःपुण्यकीर्तीनांसर्वेषांवदविक्रमान् ५ श्रीसूतउवाच एवंपरीक्षिताराज्ञासदसिब्रह्मवादिनां पृष्टःप्रोवाचभगवान्शुकःपरमधर्मवित् ६ श्रीशुकउवाच श्रूयतांमानवोवंशःप्राचुर्येणपरंतप नशक्यतेविस्तरतोवक्तुंवर्षशतैरपि ७ ॥

कर्माणि ४

नैरघुनासंचालोच्यते ४ तत्रचत्रयोदशभिरध्यायैःसूर्यवंशोनुवर्ण्यते एकादशभिरध्यायैःसोमवंशस्ततःपरैः तत्रतुप्रथमेध्यायेवैवस्वतसुतान्वये सोमवंशप्रवेशोतोस्यद्युम्नस्त्रीत्वमुच्यते ५ उक्तानुवादपूर्वकंवैवस्वतमनोर्वंशंपृच्छति मन्वंतराणीतिपंचभिः ७ ॐतत्सद्रामायरामचंद्रायनमोनमः

ननु कं वंशं वक्ष्ये पूर्वोक्तमेव तावद्वंशप्रवर्तकं श्रीनारायणमारभ्य ब्रह्मणः स्मारयति परावरेषामिति पंचभिः ८।११ नाभागं चेति पाठेऽपि नभग एव नाभागः १२ सूर्यवंश्यस्य सुद्युम्नस्य स्त्रीत्वे सति बुधात्पुरूरवःप्रभृतिसोमवंशसंचारं वक्ष्ये सप्रस्तावमिलोपाख्यानमाह अप्रजस्य मनोः पूर्वमित्यादिना यावदध्यायसमाप्ति पूर्वमिक्ष्वाकुप्रभृतीनामुत्पत्तेः

परावरेषां भूतानामात्मा यः पुरुषः परः स एवासीदिदं विश्वं कल्पान्तेऽन्यन्न किंचन ८ तस्य नाभेः समभवत्पद्मकोशो हिरण्मयः तस्मिन्जज्ञे महाराज स्वयंभूश्चतुराननः ९ मरीचिर्मनसस्तस्य जज्ञे तस्यापि कश्यपः दाक्षायण्यां ततोऽदित्यां विवस्वानभवत्सुतः १० ततो मनुः श्राद्धदेवः संज्ञायामास भारत श्रद्धायां जनयामास दश पुत्रान्स आत्मवान् ११ नरिष्यंतं पृषध्रं च नभगं च कविं विभुः १२ अप्रजस्य मनोः पूर्वं वसिष्ठो भगवान्किल मित्रावरुणयोरिष्टिं प्रजार्थमकरोद्विभुः १३ तत्र श्रद्धा मनोः पत्नी होतारं समयाचत दुहित्रर्थमुपागम्य प्रणिपत्य पयोव्रता १४ प्रेषितोऽध्वर्युणा होता ध्यायंस्तत्समाहितः हविषि व्यचरत्तेन वषट्कारं गृणन्द्विजः १५ होतुस्तद्व्यभिचारेण कन्येला नाम साभवत् तां विलोक्य मनुः प्राह नातितुष्टमना गुरुं १६ भगवन्किमिदं जातं कर्म वो ब्रह्मवादिनाम् विपर्ययमहो कष्टं मैवं स्याद्ब्रह्मविक्रिया १७ यूयं मन्त्रविदो युक्तास्तपसा दग्धकिल्बिषाः कुतः संकल्पवैषम्यमनृतं विबुधेष्विव १८ तन्निशम्य वचस्तस्य भगवान्प्रपितामहः होतुर्व्यतिक्रमं ज्ञात्वा बभाषे रविनंदनं १९ एतत्संकल्पवैषम्यं होतुस्ते व्यभिचारतः तथापि साधयिष्ये ते सुप्रजास्त्वं स्वतेजसा २०

प्राक् १३ दुहित्रर्थं मम कन्या यथा भवेत्तथा यजेति होतारं सम्यक् अयाचत पय एव व्रतमाहारो नियतो यस्याः अध्वर्युणा हे होतर्यजेति प्रेषितो होता तेन गृहीते हविषि सति तत् तथा प्रार्थितं ध्यायन् व्यचरत् अयजत् पाठान्तरे तत् आध्यायन् वाचा वषट्कारं गृणन् वौषडिति उच्चारयन् १५ १६ ब्रह्मविक्रियां मंत्राद्यन्यथात्वं १७ १८ प्रपितामहो वा

व

श्री० भाग० टी० २

२१ विगतंतिमिरंआभासःप्रभायस्यप्रकाशोयास्तुतथाभूतादिशःकुर्वंतः २२ प्रसंगंरमणाभिनिवेशंस्त्रीप्रसं।

एवंव्यवसितोराजन्भगवान्समहायशाः अस्तौषीदादिपुरुषमिलायाःपुंस्त्वकाम्यया २१ तस्मैका
मवरंतुष्टोभगवान्हरिरीश्वरः ददाविलाभवत्तेनसुद्युम्नःपुरुषर्षभः २२ सएकदामहाराजवि
चरन्मृगयांवने वृतःकतिपयामात्यैरश्वमारुह्यसैंधवम् २३ प्रगृह्यरुचिरंचापंशरांश्चपरमाद्भुता
न् दंशितोनुमृगंवीरोजगामदिशमुत्तरां २४ सुकुमारंवनंमेरोरधस्तात्प्रविवेशह यत्रास्तेभग
वान्शर्वोरममाणःसहोमया २५ तस्मिन्प्रविष्टएवासौसुद्युम्नःपरवीरहा। अपश्यत्स्त्रियमात्मान
मश्वंचवडवांनृप २६ तथातदनुगाःसर्वेआत्मलिंगविपर्ययं दृष्ट्वाविमनसोऽभूवन्वीक्षमाणाः
परस्परं २७ राजोवाच कथमेवंगुणोदेशःकेनवाभगवान्कृतः प्रश्नमेनंसमाचक्ष्वपरंकौतूह
लंहिनः २८ शुकउवाच एकदागिरिशंद्रष्टुमृषयःतत्रसुव्रताः दिशोवितिमिराभासाःकुर्वं
तःसमुपागमन् २९ तान्विलोक्यांबिकादेवीविवासाव्रीडिताभृशं भर्तुरंकात्समुत्थायनीवीमा
श्वथपर्यधात् ३० ऋषयोपितयोर्वीक्ष्यप्रसंगंरममाणयोः निवृत्ताःप्रययुस्तस्मान्नरनाराय
णाश्रमं ३१ तदिदंभगवानाहप्रियायाःप्रियकाम्यया स्थानंयःप्रविशेदेतत्सवैयोषिद्भवेदिति ३२
ततऊर्ध्वंवनंतद्वैपुरुषावर्जयंतिहि ॥

ग्र५

गदर्शनकलुषितमनसः संतः तत्प्रसंगाक्षूसंनरनारायणाश्रमंप्रययुः ३२ ॥ ॐनमःरामाय॥

शार्दूलोव्याघ्रः ४ प्रलीनाऽद्रुगणायस्मिन्समयेवघ्रोःकपिलायाणो ६ गांकामनोनजग्राहेतिस्थापयितं
त्र्यकमधवाणाइत्यायुक्त ७ सुप्तायांप्रभातायांनिशि ८ तत्रवंरक्षितुंनभविताऽपितस्मृद्राभवितेति ९
एकदामुनिशार्दूलो निशिवर्षति विधायानागाव इत्याशीलत्ताव भूमदुंदे इत्यर्थः
१ एकाजग्राहवलवान्गाचुक्रोशभयातुरा तस्यास्तत्कंदितंश्रुत्वा पृषध्रोभिससारह ५ शार्दूलमा
दायतरसाप्रलीनोद्रुगणोनिशि अज्ञानन्नहंन्बभ्रोःशिरःशार्दूलशंकया ६ व्याघ्रोपिह्रकोशृ
वणोनिशिनिशाग्राहतस्ततः निश्चक्रामसुसंभीतोरक्तपथिमहीतलेजन ७ मन्यमानोहतंव्याघ्र
पृषध्रःपरवीरहा अद्राक्षीत्स्वहतांबभ्रुं व्युष्टायांनिशिदुःखितः ८ तंशशापकुलाचार्यःकृता
गसमकामतः नतत्ववंधुःशूद्रस्त्वंकर्मणामविताऽमुना ९ एवंशप्तस्तुगुरुणाप्रत्यगृह्णा
त्कृतांजलिः अधारयद्व्रतंवीरऊर्ध्वरेतामुनिप्रियं १० वासुदेवेभगवतिसर्वात्मनिपरेमले एकां
तित्वंगतोभक्त्यासर्वभूतसुहृत्समः ११ विमुक्तसंगःशांतात्मासंयताक्षोऽपरिग्रहः यद
च्छयोपपन्नेनकल्पयन्वृत्तिमात्मनः १२ आत्मन्यात्मानमाधायज्ञानतृप्तःस
माहितः विचचारमहीमेतांजडांधबधिराकृतिः १३ एवंवृत्तो
वनंगत्वादृष्ट्वादावाग्निमुत्थितं तेनोपयुक्तकरणोब्रह्म
प्रापपरंमुनिः १४ कविःकनीयान्विषयेषुनिःस्पृहो
विसृज्यराज्यंसहबंधुभिर्वने निवेश्यचित्तेपुरु
षंस्वरोचिषंविवेशकैशोरवयाःपरंगतः १५

उपयुक्तकरणःदग्धदेहः ॥४ केचेरुधिरंप्राणानामवदित्याहकविरिति बंधुभिःसहराज्यंविसृज्य॥
॥५ राम राम राम ॥

प्रासंगिकमप्याह तस्य तन्मत्र्यवर्णायति सा चेति अनुचरीसंयुक्ते तिवक्तव्ये भूतपूर्वगत्या पुंस्त्वनिर्देशः २२ आशायन् इष्टक
न् ३ २९ नाभ्यनंदन् स्त्रीत्वेनेलजयामास मासं निलीयावस्थानात् ४२ इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमस्कन्धे

सा वानुचरसंयुक्ता विचचार वनाद्वनं ३३ अथ तामाश्रमाभ्याशे चरंतीं प्रमदोत्तमां स्त्रीभिः परिवृतां वीक्ष्य चकमे भगवान् बुधः ३४ सापि तं चकमे सुभ्रूः सोमराजसुतं पतिं स तस्यां जनयामास पुरूरवसमात्मजं ३५ एवं स्त्रीत्वमनुप्राप्तः सुद्युम्नो मानवो नृपः सस्मार स कुलाचार्यं वसिष्ठमिति शुश्रुम ३६ स तस्य तां दशां दृष्ट्वा कृपया भृशपीडितः सुद्युम्नस्याशयन् पुंस्त्वमुपाधावत शंकरं ३७ तुष्टस्तस्मै स भगवान् ऋषये प्रियमावहन् स्वां च वाचं ऋतां कुर्वन्निदमाह विशांपते ३८ मासं पुमान् स भविता मासं स्त्री तव गोत्रजः इत्थं व्यवस्थया कामं सुद्युम्नोऽवतु मेदिनीं ३९ आचार्यानुग्रहात्कामं लब्ध्वा पुंस्त्वं व्यवस्थया पालयामास जगतीं नाभ्यनंदन् स्म तं प्रजाः ४० तस्योत्कलो गयो राजन् विमलश्च त्रयः सुताः दक्षिणापथराजानो बभूवुर्धर्मवत्सलाः ४१ ततः परिणते काले प्रतिष्ठानपतिः प्रभुः पुरूरवस उत्सृज्य गां पुत्राय गतो वनं ४२ इति श्रीभागवते नवमस्कन्धे इलोपाख्याने प्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुक उवाच एवं गतेऽथ सुद्युम्ने मनुर्वैवस्वतः सुते पुत्रकामस्तपस्तेपे यमुनायां शतं समाः १ ततोऽयजन्मनुर्देवमपत्यार्थं हरिं प्रभुं इक्ष्वाकुपूर्वजान्पुत्रान् लेभे स्वसदृशान्दश २ पृषध्रस्तु मनोः पुत्रो गोपालो गुरुणा कृतः पालयामास गा यत्तो रात्र्यां वीरा

ये प्रथमोऽध्यायः द्वितीये मनुपुत्राणां द्वादशौविरागतः करूषकादिवंशानां वर्णना हलक्रमात् ॥
वैवस्वतः इक्ष्वाकुः पूर्वजा येषां ता २ ननु पृषध्रस्य वंशो नाभवदिति सहेतुकमाह पृषध्रस्त्वित्यादिना क
विः कनीयान् ... ततः स्पष्टो जाबालो वीरासनं तदेवव्रतं यस्य यत्तः अवहितः

इक्ष्वाकुर्नृगसर्यातिदिष्टधृष्टकरूषकाः नरिष्यंतः पृषध्रश्च नभागश्च कविर्विभुः ३ मूलत्रुटि।

प्रणिहैते४ सुद्युम्न४

पत्योप४ =गा४

१९ ब्रह्मभूयं ब्राह्मण्यं गतं नृगस्य वंशः पुत्रः सुमतिः ततो भूतज्योतिः ततो वसुः १७ ओघवतः पिता तत्पुत्रः ओघवान् ।
वेमथः तदेव त्रिभिः श्लोकैः करूषपृषध्रनृगाणां वंशा उक्ताः नरिष्यन्तस्य वंशमाह चित्रसेन इति सार्द्धैस्त्रिभिः त
त इत्यादेर्यत्राधिकं स्यात् तत्रानन्तर्येण तत इत्यादिपदं व्याख्येय यत्र तु न्यूनं तत्र पूर्वस्य परस्य चान्वयेन गतादिति

करूषान्मानवादासन्कारूषाः क्षत्रजातयः उत्तरापथगोप्तारो ब्रह्मण्या धर्मवत्सलाः १८ धृष्टात्तु धा
र्ष्टमभूत्क्षत्रं ब्रह्मभूयं गतं क्षितौ नृगस्य वंशः सुमतिर्भूतज्योतिस्ततो वसुः १७ वसोः प्रतीकस्तत्पुत्र ओघ
वानोघवत्पिता कन्या चौघवती नाम सुदर्शन उवाह तां १८ चित्रसेनो नरिष्यन्तादृक्षस्तस्य सुतोऽभवत्
तस्य मीढ्वांस्ततः कूर्च इन्द्रसेनस्तु तत्सुतः १९ वीतिहोत्रस्त्विन्द्रसेनात्तस्य सत्यश्रवा अभूत् उरुश्रवाः सु
सुतस्तस्य देवदत्तस्ततोऽभवत् २० ततोऽग्निवेश्यो भगवानग्निः स्वयमभूत्सुतः कानीन इति विख्यातो जा
तूकर्ण्यो महानृषिः २१ ततो ब्रह्मकुलं जातमाग्निवेश्यायनं नृप नरिष्यन्तान्वयः प्रोक्तो दिष्टवंशमतः
शृणु २२ नाभागो दिष्टपुत्रोऽन्यः कर्मणा वैश्यतां गतः भलन्दनः सुतस्तस्य वत्सप्रीतिर्भलन्दनात् २३
वत्सप्रीतेः सुतः प्रांशुस्तत्सुतं प्रमतिं विदुः खनित्रः प्रमतेस्तस्माच्चाक्षुषोऽथ विविंशतिः २४ विविंश
तेः सुतो रम्भः खनिनेत्रोऽस्य धार्मिकः करन्धमो महाराज तस्यासीदात्मजो नृप २५ तस्यावीक्षित्सु
तो यस्य मरुत्तश्चक्रवर्त्यभूत् संवर्तोऽयाजयद्यं वै महायोग्यङ्गिरःसुतः २६ मरुत्तस्य यथा यज्ञो न त
थान्यस्य कश्चन सर्वं हिरण्मयं त्वासीद्यत्किञ्चिच्चास्य शोभनम् २७ अमाद्यदिन्द्रः सोमेन दक्षिणाभिर्द्वि
जातयः मरुतः परिवेष्टारो विश्वेदेवाः सभासदः २८ ॥

व्याख्येयं १९ अग्निवेश्य एव कानीन इति जातूकर्ण्य इति च विख्यातः २२ दिष्टस्य पुत्रो नाभागो वक्ष्यमाणान्ना
भागादन्य इति भाति खुदामार्थ अनुवादमात्रं २६ अङ्गिरसः सुतो महायोगी संवर्तो यमयाजयत् २९ अस्य
यत्किञ्चिन्मात्रादिकमस्ति तत्तु सर्वं हिरण्मयं शोभनमासीत् २७ अमाद्यत् अहृष्यत् २८ ॥ ॥

३० यतः यस्य तृणाविंदोः पुत्रोऽभवत् ३१ ३२ अयं श्लोकः कन्यावंशप्रकीर्तनार्थः तथाहि यस्यामिड विडायां विश्रवा नैयनदेवश्रवाः सुतं जनयामास लोके वैश्रवणाख्य इडविड इति प्रसिद्धः तानेवाह विशाल इति तस्य तृणाविंदोः सुताः ३३ सहदेवजः देवजेन सहितः प्राचीनटीकानामा सत्वमात्रेणार्थः स्तुसएव ३४ वैशालभूपालस्यान्वये जाताः ३६ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः २ तृतीये मनुपुत्रस्य शर्या

मरुत्तस्य दमः पुत्रः तस्यासीद्राज्यवर्द्धनः सुधृतिस्तत्सुतो जज्ञे सौधृतेयो नरः सुतः २९ तत्सुतः केवलस्तस्माद्धुंधुमान्वेगवांस्ततः बंधुस्तस्याभवद्यस्य तृणाविंदुर्महीपतिः ३० तं भेजेऽलंबुषा देवी भजनीयगुणालयं वराप्सरा यतः पुत्राः कन्या चेडविडाभवत् ३१ तस्यामुत्पादयामास विश्रवा धनदं सुतम् प्रादाय विद्यां परमामृषिर्योगेश्वरात्पितुः ३२ विशालः शून्यबंधुश्च धूम्रकेतुश्च तत्सुताः विशालो वंशकृद्राजा वैशालीं निर्ममे पुरीं ३३ हेमचंद्रः सुतस्तस्य धूम्राक्षस्तस्य चात्मजः तत्पुत्रात्संयमादासीत्कृशाश्वः सहदेवजः ३४ कृशाश्वात्सोमदत्तोऽभूद्योऽश्वमेधैरिडस्पतिं इष्ट्वा पुरुषमापाग्र्यां गतिं योगेश्वराश्रितः ३५ सौमदत्तिस्तु सुमतिः तत्सुतो जनमेजयः एते वैशालभूपालाः तृणाविंदोर्यशोधराः ३६ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे द्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकः शर्यातिर्मानवो राजा ब्रह्मिष्ठः संबभूव ह यो वा अंगिरसां सत्रे द्वितीयमह ऊचिवान् १ सुकन्या नाम तस्यासीत्कन्या कमललोचना तया सार्द्धं वनगतो ह्यगमच्च्यवनाश्रमं २ ॥

तेः कीर्त्यते अन्वयः यत्र सौकन्यमाख्यानं वैवर्नं च महाद्भुतं ब्रह्मिष्ठो वेदार्थतत्त्वज्ञः तदेवाह यो वा इति द्वितीयमहः द्वितीये ऽहि क्रियमाणं कर्म ऊचिवान् उवाच तस्य वंशमनु नवह्निरानर्त इत्यादिना वक्ष्यति १ आदौ तावत्तत्कन्याचरितमाह सुकन्या नामेत्यादिना २ ॥

५ भार्गवस्य च्यवनस्य अभद्रं अपराधः ५ । ८ मुक्तोऽयं मसकृन्या तं नवानयेन्नु अमानेकति वर्षाणि एतस्या विवाहः कृतो नवेत्यादिवाक्यैः तदभिप्रायं तस्य मुनेरभिप्रायं ज्ञात्वा तस्मै तां दुहितरं प्रादात् ९ । १० हे ईश्वरौ युवां मह्यं वयस्तारुण्यं दत्तं संपादयतं ॥ असोमपयोः सोमपानरहितयोः सोमस्य ग्रहं सोमपूर्णं पात्रं ग्रहीष्यदास्या।

सा सखीभिः परिवृता विचिन्वंत्यंघ्रिपान्वने वल्मीकरंध्रे ददृशे खद्योते इव ज्योतिषी २ ते दैवचोदिता बाला ज्योतिषी कंटकेन वै अविध्यन्मुग्धभावेन सुस्रावासृक् ततो बहिः ३ शकृन्मूत्रनिरोधोऽभूत्सैनिकानां च तत्क्षणात् राजर्षिस्तमुपालक्ष्य पुरुषान्विस्मितोऽब्रवीत् ४ अप्यभद्रं न युष्माभिर्भार्गवस्य विचेष्टितम् व्यक्तं केनापि नस्तस्य कृतमाश्रमदूषणम् ५ सुकन्या प्राह पितरं भीता किंचित्कृतं मया द्वे ज्योतिषी अजानंत्या निर्भिन्ने कंटकेन वै ६ दुहितुस्तद्वचः श्रुत्वा शर्यातिर्जातसाध्वसः मुनिं प्रसादयामास वल्मीकांतर्हितं शनैः ७ [illegible] तदभिप्रायमाज्ञाय प्रादाद्दुहितरं मुनेः कृच्छ्रान्मुक्तस्तमामंत्र्य पुरं प्रायात्समाहितः ८ सुकन्या च्यवनं प्राप्य पतिं परमकोपनम् प्रीणयामास चित्तज्ञाऽप्रमत्तानुवृत्तिभिः ९ कस्यचित्त्वथ कालस्य नासत्यावाश्रमागतौ तौ पूजयित्वा प्रोवाच वयो मे दत्तमीश्वरौ ॥ ग्रहं ग्रहीष्ये सोमस्य यज्ञे वामप्यसोमपोः क्रियतां मे वयोरूपं प्रमदानां यदीप्सितं बाढमित्यूचतुर्विप्रमभिनंद्य भिषक्तमौ निमज्जतां भवानस्मिन्ह्रदे सिद्धविनिर्मिते १२ इत्युक्तो जरया ग्रस्तदेहो धमनिसंततः ह्रदं प्रवेशितोऽश्विभ्यां वलीपलितविग्रहः १३ पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरपीच्या वनिताप्रियाः पद्मस्रजः कुंडलिनस्तुल्यरूपाः सुवाससः १४ ॥

मीति युवां सोमेन यद्यपि इत्यर्थः ऐंद्रं वायवं गृह्णातीत्यादिश्रुतद्वादेवतासंबंधात्तयपरयाग्रहणाते यौवापर्यवसायित्वात् ११ बाढमित्यभिनंद्य भवानस्मिन्निमज्जतामित्यूचतुः १२ ह्रदं प्रवेशितः तावपि तमनु ह्रदं गृहीत्वा प्रविष्टावित्यर्थः १४ १५

२

अश्विनौ शरणं ययौ अश्विनौ पृथक्कश्चित्त्वामनतिदर्शयतमिति प्रार्थः १६ १९ प्रलंभितो वंचितः हे असति असंमतं
अनभीष्टं २० हे सतां कुलप्रसूते ते मतिरन्यथा तद्विपर्ययेण कथमवगता अवसन्ना अधःपतितेति केन देवाद

तान्निरीक्ष्य वरारोहा सरूपान्सूर्यवर्चसः अजानती पतिं साध्वी अश्विनौ शरणं ययौ १६ दर्शयित्वाप
तिं तस्यै पातिव्रत्येन तोषितौ ऋषिमामंत्र्य ययतुर्विमानेन त्रिविष्टपं १७ यक्ष्यमाणोऽथ शर्यातिः
च्यवनस्याश्रमं गतः दद्दर्श दुहितुः पार्श्वे पुरुषं सूर्यवर्चसं १८ राजा दुहितरं प्राह कृतपादाभिवं
दनां आशिषश्चाप्रयुंजानो नातिप्रीतमना इव १९ चिकीर्षितं ते किमिदं पतिस्त्वया प्रलंभितो लो
कनमस्कृतो मुनिः यत्त्वं जराग्रस्तमसत्यसंमतं विहाय जारं भजसेऽमुमध्वगं २० कथं मतिस्ते
ऽवगतान्यथा सतां कुलप्रसूते कुलदूषणं त्विदं बिभर्षि जारं यदपत्रपा कुलं पितुश्च भर्तुश्च नयस्यधस्तमः २१
एवं ब्रुवाणं पितरं स्मयमाना शुचिस्मिता उवाच तात जामाता तवैष भृगुनंदनः २२ शशंस पित्रे त
त्सर्वं वयोरूपाभिलंभनं विस्मितः परमप्रीतः तनयां परिषस्वजे सोमेन याजयन्वीरं ग्रहं सोमस्य
चाग्रहीत् असोमपोरप्यश्विनोश्च्यवनः स्वेन तेजसा २४ हंतुं तमाददे वज्रं सद्यो मन्युरमर्षितः स
वज्रं स्तंभयामास भुजमिंद्रस्य भार्गवः २५ अन्वजानंस्ततः सर्वे ग्रहं सोमस्य चाश्विनोः भिषजा
विति यत्पूर्वं सोमाहुत्या बहिःकृतौ २६ उत्तानबर्हिरानर्तो भूरिषेण इति त्रयः शर्यातेरभवन्पुत्रा
आनर्ताद्रेवतोऽभवत् २७ सोऽन्तःसमुद्रे नगरीं विनिर्माय कुशस्थलीं आस्थितोऽभुंक्त विषयानान
र्तादीनरिंदमः २८ ॥

कुलप्रसूतेः ६
८१

कुलदूषणं त्विदमित्यादि २१ सद्यस्तत्क्षणमेव मन्युर्यस्य इंद्रः २५ २८ विषया
न्देशान् अभुंक्त अपालयत् २८ ॥

वा

कुकुद्मी ज्येष्ठो यस्मिंस्तत्र विभुं ब्रह्माणं २९ न लब्धः क्षणो अवसरो येन ३० आद्यं ब्रह्माणं ३१ ते त्वया हृदये कृताः ते
सर्वे कालेन विरुद्धाः संकलितास्त्रिणवसप्तविंशतिः चतुर्युगानि तैः विकल्पितो विभक्तः ३२ यो देवदेवस्यांशोस्ति
तस्मै नररत्नाय देहि ३३ तदेवाह भुव इति ३४ पुण्यजनत्रासात् यक्षभयात् पूर्वमेवमेव त्यक्तं तत् भ्रातृभिः
त्यक्तं ३५ ३६ इति श्रीभावार्थे नवमे तृतीयोध्यायः ३ चतुर्थे मनुपुत्रस्य कथ्यते तत्सुतस्यांबरीष

तस्य पुत्रशतं जज्ञे ककुद्मिज्येष्ठमुत्तमं ककुद्मी रेवतीं कन्यां स्वामादाय विभुं गतः २९ कन्यावरं परिप्र
ष्टुं ब्रह्मलोकमपावृतं आवर्तमाने गांधर्वे स्थितोलब्धक्षणः क्षणं ३० तदंत आद्यमानम्य स्वाभि
प्रायं न्यवेदयत् तच्छ्रुत्वा भगवान्ब्रह्मा प्रहस्य तमुवाच ह ३१ अहो राजन्निरुद्धास्ते कालेन हृदि
ये कृताः तत्पुत्रपौत्रनप्तॄणां गोत्राणि च न शृण्महे कालोभियातस्त्रिणवचतुर्युगविकल्पितः ३२
तद्गच्छ देवदेवांशो बलदेवो महाबलः कन्यारत्नमिदं राजन्नररत्नाय देहि भोः ३३ भुवो भारावता
राय भगवान्भूतभावनः अवतीर्णो निजांशेन पुण्यश्रवणकीर्तनः ३४ इत्यादिष्टोभिवंद्याजं नृ
पः स्वपुरमागतः त्यक्तं पुण्यजनत्रासाद्भ्रातृभिर्दिक्ष्ववस्थितैः ३५ सुतां दत्त्वानवद्यांगीं बलाय
बलशालिने बदर्याख्यं गतो राजा तप्तुं नारायणाश्रमं ३६ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे तृती
योध्यायः ३ श्रीशुक उवाच नाभागो नभगापत्यं यं ततं भ्रातरः कविं यविष्ठं व्यभजन्दायं ब्रह्मचारिणमा

विकल्पित

स्य कृत्याप्रतिहतायतः नभगस्य वंशमाह नभगस्यापत्यं नाभागः नाभागादंबरीषो महाभागवतो भू
दिति विवक्षुस्तद्धेतुत्वेन वंशप्रवर्तकस्य नाभागस्य निष्कपटं चरितं तेन तत्प्रीतरुद्रप्रसादमाह यं ततमित्या
दिना ब्रह्मचारिणं बहुकाले गुरुकुले गौरवसंतुष्टिकोसाविसत्वादि भागसमये तस्मै भागमप्रकल्प्य भ्रातरः स
र्वदायं विभज्य गृहीतवंतः पश्चात् गुरुकुलादागतेन नाभागेनार्थितं केचिद्विदासे यविष्ठं प्रतितत्तेन तत्ता पितरं ददेयुः
भजन्ति स्मर्थः १ ॥

श्री॰
भाग॰
टी॰
९

एतदेवश्लोकत्रयेणादर्शयति तत्रनाभागःपृच्छति हेभ्रातरःमह्यंकिमभाक्तकिंभजनंनकृतवन्तःकिंभागंमदर्थंयूयंप्रकल्पि
तवन्तःभ्रातरऊचुः तदाविस्मृतत्वमस्माभिरिदानींतवपितरंभजामत्वंपितरंगृहाणेत्यर्थः सचपितरंगत्वाह त
तहेतातआर्याःज्येष्ठाःममत्वामभाक्षुःभागंकृतःमदीयोभागःत्वमित्यर्थः पाठान्तरेहेत तकिमिदंममाभाङ्क्षुर्भीता
मपितरंतातमपितरंतवेत्युक्तवंतआर्यास्त्वांमह्यंकिमर्थः तथापितैर्भागत्वेनदत्तोऽहंतवत्वत्तोविनोपायंप्रपदे।
पितातमाहहेपुत्रकतत्तैरुक्तंमाआद्रियथाः मनाहंतवमाचैतैःकृतेतस्मिन्नादरंमाकार्षीर्नत्वहंदायइवभोगसा
धनमित्यर्थः ॥ ५

भ्रातरोऽभाङ्क्त किंमह्यंभजामपितरंतव । त्वांममार्यास्तताभाङ्क्षुर्मापुत्रकतदादृथाः ॥ २ ॥ इमेअङ्गिरसः
सत्रमासतेद्यसुमेधसः । षष्ठंषष्ठमुपेत्याहःकवेमुह्यन्तिकर्मणि ॥ ३ ॥ तांस्त्वंशंसयसूक्तेद्वेवैश्व
देवेमहात्मनः । तेस्वर्यन्तोधनंसत्रपरिशेषितमात्मनः ॥ ४ ॥ दास्यन्त्यथततोगच्छतथासकृतवान्यथा ।
तस्मैदत्त्वाययुःस्वर्गंतेसत्रपरिशेषितं ॥ ५ ॥

स्यामीत्याह इमइतिसपादाभ्यांद्वाभ्यांअभिप्लवःषडहस्तेभवतिषष्ठःषडहोभवतीतिविहितेषुषडहेषुप्रा
वर्तमानेषुषष्ठंषष्ठमहःकर्मोपेत्यप्राप्यकर्मणितदङ्गज्ञानसुमेधसोपितेमुह्यन्तिविमुह्यन्तिकवे।
हेविद्वन् २ तान्महात्मनोपित्वमिदमिमारोद्रमितिच येएतेनदक्षिणायन्तीतिवैश्वदेवेसूक्तेशंसययाजय
ततः कर्मणिसमाप्तेसतितेस्वर्यन्तःस्वर्गंगच्छन्तःस्वसत्रपरिशेषितमवशिष्टमात्मनोधनंतेतुभ्यंदा
स्यन्तिअथतस्मात्तानर्च्छेति तथा यादिष्टकवांस्तथातत्कृतवान् यथाततः सत्रपरिशेषितसत्रावशेषि

स्कं॰ ९
अ॰ ४
९

पुरुषः श्रीरुद्रः कृष्णवत् इति दर्शने श्यामी तं कृष्णं दर्शनं यस्य सः वास्तुकं यज्ञभूमिगतं वसु धनं ममेत्युक्त्वा ६ तर्हि स्म
तदेव समेदमिति मानवो नाभाग उवाच पुनश्च रुद्र उवाच नौ आवयोरस्मिन् विवादे ते पितरि प्रश्नः स्यादिति पृष्ट
वानिति शुकोक्तिः ७ पृष्टस्य मनोर्वाक्यं यज्ञवास्तुगतमिति उच्छिष्टमुच्चरितं कदाचित् दत्ता पूर्वं उच्छिष्टभागो वै
रुद्र इति श्रुतेस्तु किं च स देव ईश्वरः सर्वमप्यर्हतीति किं पुनर्यज्ञावशिष्टमित्यर्थः ८ ९ श्रीरुद्र आह यत्त इति १०

तं कश्चित्स्वीकरिष्यन्तं पुरुषः कृष्णदर्शनः उवाचोत्तरतोऽभ्येत्य ममेदं वास्तुकं वसु ६ ममेदमृषिभिर्दत्त
मिति तर्हि स्म मानवः स्यान्नौ ते पितरि प्रश्नः पृष्टवान् पितरं तथा ७ यज्ञवास्तुगतं सर्वमुच्छिष्टमृषयः
क्वचित् चक्रुर्हि भागं रुद्राय स देवः सर्वमर्हति ८ नाभागस्तं प्रणम्याह तवेश किल वास्तुकम्
इत्याह मे पिता ब्रह्मन् शिरसा त्वां प्रसादये ९ रुद्र उवाच यत्ते पितावदद्धर्मं त्वं च सत्यं प्रभाषसे द
दामि ते मन्त्रदृशो ज्ञानं ब्रह्म सनातनम् १० गृहाण द्रविणं दत्तं मत्सत्रपरिशेषितम् इत्युक्त्वान्तर्हितो रु
द्रो भगवान् धर्मवत्सलः ११ य एतत्संस्मरेत्प्रातः सायं च सुसमाहितः कविर्भवति मन्त्रज्ञो गतिं चै
व तथात्मनः १२ नाभागादम्बरीषोऽभून्महाभागवतः कृती नास्पृशद्ब्रह्मशापोऽपि यं न प्रतिहतः
क्वचित् १३ राजोवाच भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि राजर्षेस्तस्य धीमतः न प्राभूद्यत्र निर्मुक्तो ब्रह्मदण्डो दुर
त्ययः १४

इदं साख्यानं श्रुतिप्रसिद्धं तथा हि बह्वृचब्राह्मणे नाभानेदिष्टं प्रशंसन्ति नाभानेदिष्टं वै मानवं ब्रह्मचर्यं व
सन्तं भ्रातरो निरभजन् सोऽब्रवीदित्यादि ॥ अस्याख्यानस्य स्मरणे फलमाह य एतदिति आत्मनो गतिं च प्रा
प्नोतीति शेषः १२ क्वचिदपि न प्रतिहतो ब्रह्मशापोऽपि ब्राह्मणेन दुर्वाससा निर्मितः कृत्यानलोऽपि यं नास्पृशत्
यतोऽसौ महाभागवतः अत एव कृती पुण्यवान् १३ तस्य श्रोतुमिच्छामि चरितमिति शेषः ब्रह्मदण्डः कृत्या
नलः न प्राभून्न समर्थो बभूव १४ ॥

श्रियं संपदं विभवमैश्वर्यं चातुलं निरूपमं ॥१५॥ पुंसामतिदुर्लभमपि तत्सर्वं स्वप्नवत्संस्तुतं निरूपितं अनुपादेयं मे
नेन यद्धेतुः विभवस्य निर्वाणं नाशं विद्वान् यतो येन विभवैश्वर्येण तत्राप्नोनवाप्नुमान् न मोहे निमज्जति ॥१६॥ नन्वेवं जा
नतोपि किं भवेदित्यपेक्षायां तत्राह वासुदेव इति भावं भक्तिं प्राप्तः येन भावेनेदं विश्वं लोष्टवदतितुच्छं स्मरेत ॥१७॥ भ
क्तिमेव सर्वेंद्रियाणां भगवत्परत्वकथनेन प्रपंचयति सवा इति त्रिभिः श्रुतिं श्रोत्रं अच्युतस्य सत्कथानामुदये श्रव
णे कारेमस्य सर्वत्रान्वयः ॥१८॥ मुकुंदस्य लिंगानामालया स्थानानि तस्य दर्शने दृशौ नेत्रे श्रीमत्याः तुलस्याः

श्रीशुकः ॥ अंबरीषो महाभागः सप्तद्वीपवतीं महीं ॥ अव्ययां च श्रियं लब्ध्वा विभवं चातुलं भुवि ॥१५॥ मेने
तिदुर्लभं पुंसां सर्वं तत्स्वप्नसंस्तुतं ॥ विद्वान्विभवनिर्वाणं तमो विशति यत्पुमान् ॥१६॥ वासुदेवे भगव
ति तद्भक्तेषु च साधुषु ॥ प्राप्तो भावं परं विश्वं येनेदं लोष्टवत्स्मृतं ॥१७॥ स वै मनः कृष्णपदारविंदयोर्वचां
सि वैकुंठगुणानुवर्णने ॥ करौ हरेर्मंदिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥१८॥ मुकुंद
लिंगालयदर्शने दृशौ तद्भृत्यगात्रस्पर्शेंगसंगमं ॥ घ्राणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमत्तुलस्या रसनां
तदर्पिते ॥१९॥ पादौ हरेः क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवंदने ॥ कामं च दास्ये न तु कामका
म्यया यथोत्तमश्लोकजनाश्रया रतिः ॥२०॥ एवं सदा कर्मकलापमात्मनः परेऽधियज्ञे भगवत्यधोक्ष
जे ॥ सर्वात्मभावं विदधन्महीमिमां तन्निष्ठविप्राभिहितः शशास ह ॥ ॥

तत्पादसरोजेन यत्सौरभं तत्र स्विव
तदर्पिते तस्मै निवेदितान्नादौ ॥१९॥ कामं स्वकं चंदनादि सेवां दास्ये निमित्ते न तु तत्प्रसादस्वीकाराय न तु कामकाम्य
या विषयेच्छया कथं चकार उत्तमश्लोकजनाश्रया रतिर्यथा भवेत्तथा अनेन तद्भक्तेषु च परं भावं प्राप्त इत्येतत्
स्फुटीकृतं ॥२०॥ सर्वत्रात्मेति भावो भावना यस्मिन् तेनात्मनः स्वकर्मणां कलापं समस्तं भगवति विदधत्
समर्पयन् तन्निष्ठैर्भागवतैर्विप्रैः अभिहितः शिक्षितः सन् महीं शशास पालयामास अनेनापि तद्भक्तेषु च साधुषु भाव

एवं द्विजैः सह विचार्य निश्चिनोति अंभसेति व्रतस्य पारणं समाप्तिं तद्दर्शितं प्राहुः अशितं नेति वाद्भः फलितं च अपोशना।
तितनैवाशितं नैवानशितमिति ४० प्रसमयप्रह्रमेतत ४१। प्रचलत्कंपमानगात्रं यस्य सभ्रुकुट्या कुटिलमाननं यस्य।

अंभसा केवलेनाथ करिष्ये व्रतपारणं प्राहुरब्भक्षणं विप्रा ह्यशितं नाशितं च तत् ४० इत्यपः प्राश्य रा
जर्षिश्चिन्तयन्मनसाच्युतं प्रत्याचष्ट कुरुश्रेष्ठ द्विजागमनमेव सः ४१ दुर्वासा यमुनाकूलात्कृतावश्य
क आगतः राज्ञाभिनंदितस्तस्य बुबुधे चेष्टितं धिया ४२ मन्युना प्रचलद्गात्रो भ्रुकुटीकुटिलाननः बु
भुक्षितश्च सुतरां कृतांजलिमभाषत ४३ अहो अस्य नृशंसस्य श्रियोन्मत्तस्य पश्यत धर्मव्यतिक्रमं वि
ष्णोरभक्तस्येशमानिनः ४४ यो मामतिथिमायातमातिथ्येन निमंत्र्य च अदत्त्वा भुक्तवांस्तस्य स
द्यस्ते दर्शये फलं ४५ एवं ब्रुवाण उत्कृत्य जटां रोषविदीपितः तया स निर्ममे तस्मै कृत्यां कालान
लोपमां ४६ तामापतंतीं ज्वलतीमसिहस्तां पदा भुवं वेपयंतीं समुद्वीक्ष्य न चचाल पदान्नृपः ४७
प्राग्दिष्टं भृत्यरक्षायां पुरुषेण महात्मना ददाह कृत्यां तां चक्रं क्रुद्धाहिमिव पावकः ४८ तदभि
द्रवदुद्वीक्ष्य स्वप्रयासं च निष्फलं दुर्वासा दुद्रुवे भीतो दिक्षु प्राणपरीप्सया ४९ तमन्वधावद्भग
वद्रथांगं दावाग्निरुद्धूतशिखो यथाहिं तथानुषक्तं मुनिरीक्षमाणो गुहां विविक्षुः प्रससार मेरोः
दिशो नभः क्ष्मां विवरान्समुद्रान् लोकान्सपालांस्त्रिदिवं गतः सः यतो यतो धावति तत्र तत्र सुदर्शनं
दुष्प्रसहं ददर्श ५१ अलब्धनाथः स यदा कुतश्चित्संत्रस्तचित्तोऽरणमेषमाणः देवं विरिंचं
समगाद्विधातस्त्राह्यात्मयोनेऽजिततेजसो मां ५२ ॥

स्प. ४२ ४० कृत्यामहिमिव क्रोध दावाग्निरिव ४८ निष्फलमुद्वीक्ष्य ४९ अनुषक्तं पृष्ठतः संसक्तं मेरोः
गुहां विविक्षुः यथावत् ५१ अरणमिषमाणः प्रारणमिच्छन् अजिततेजसः हरेश्चक्रात् ५२ ॥

एतत्सर्वं यस्य भ्रूभंगमात्रेण तिरोभविष्यति कदा क्रीडाया अवसाने तदपि द्विपरार्द्धसंज्ञे काले ५३ अतो वयं सर्वे
यस्य नियममाज्ञां प्रपन्नाः प्राप्ताः सन्तो लोकहितं कथा भवत्येवं तन्नियमं मूर्ध्न्यर्पितं वहामः अतस्तद्भक्तद्रोहिणं
त्वां रक्षितुं न समर्था अहमिति शेषः यन्न दोर्निमसं वैयात ५४ श्रीरुद्रोपि प्रत्याचष्टे वयमिति चतुर्भिः भूम्नि महद्

ब्रह्मोवाच स्थानं मदीयं सह विश्वमेतत्क्रीडावसाने द्विपरार्द्धसंज्ञे भ्रूभंगमात्रेण हि संदिधक्षोः का
लात्मनो यस्य तिरोभविष्यति ५३ अहं भवो दक्षभृगुप्रधानाः प्रजेशभूतेशसुरेशमुख्याः सर्वे व
यं यन्नियमं प्रपन्ना मूर्ध्न्यर्पितं लोकहितं वहामः ५४ प्रत्याख्यातो विरिंचेन विष्णुचक्रोपतापितः दु
र्वासाः शरणं यातः शर्वं कैलासवासिनम् ५५ श्रीशंकर उवाच वयं न तात प्रभवाम भूम्नि यस्मि
न्परेन्येप्यजजीवकोशाः भवंति काले न भवंति हीदृशाः सहस्रशो यत्र वयं भ्रमामः ५६ अहं सनत्कु
मारश्च नारदो भगवानजः कपिलोपांतरतमो देवलो धर्म आसुरिः ५७ मरीचिप्रमुखाश्चान्ये सिद्धेशाः
पारदर्शिनाः विदाम न वयं सर्वे यन्मायां मायया वृताः ५८ तस्य विश्वेश्वरस्येदं शस्त्रं दुर्विषहं हि
नः तमेव शरणं याहि हरिस्ते शं विधास्यति ५९ ततो निराशो दुर्वासाः पदं भगवतो ययौ वैकुं
ठाख्यं यदध्यास्ते श्रीनिवासः श्रिया सह ६० संदह्यमानोजितशस्त्रवह्निना तत्पादमूले पतितः स
वेपथुः आहाच्युतानंत सदीप्सित प्रभो कृतागसं मावहि विश्वभावन ६१ ॥ राम ॥

तिमहत्तमे वा हे यस्मिन्परमे अन्येपि अजा ब्रह्माणः त एव जीवाः तेषां कोशा ब्रह्माण्डानि भूता ब्रह्माण्डविग्रहाः ई
दृशा दृश्यमानब्रह्माण्डप्रमाणा अन्येपि भवंति जायंते नश्यंति यत्र येषु ब्रह्माण्डेषु लोकेशाभिमानिनो वयं
भ्रमामः ५६ नेषु सर्वं तस्यैतद्भ्रमः कुतः तत्राह अहमिति पारदर्शिनः सर्वज्ञा अपि यन्मायया न विद्मः
हे सतामीप्सित मां मां अवहि पाहि ५८ ६० ६१ ॥

किंचयज्ञाधिष्ठानमीश्वरमश्वमेधैरीजे आराधयामास महाविभूत्या उपचितान्यंगानि दक्षिणाश्च येषु तैः वसिष्ठादि-
भिश्च हेतुभूतैर्विस्तृतैः यत्धन्व निर्जलदेशो निरुदके सरस्वतीमभिस्रोतं तेन तस्याः प्रतिलोममित्यर्थः २२ किंच क्रतु-
षु सदस्यादयो गीर्वाणैः सहस्रगणादिभिः तुल्यरूपा व्यदृश्यंत सम्यगिति चतुर्थेनान्वयः नच देवानां निमेषाभा-
वादेव तत्स्वरूपता अनिमिषाश्च व्यदृश्यंत न निमिषंतीति तथा सुयदर्शनानन्दकौतुकेन तेषां निमेषोपरमादिति भा

१२

ईजेश्वमेधैरधियज्ञमीश्वरं महाविभूत्योपचितांगदक्षिणैः ततैर्वसिष्ठासितगौतमादिभिर्धन्वन्यभि-
स्रोतमसौ सरस्वतीं २२ यस्य क्रतुषु गीर्वाणैः सदस्या ऋत्विजो जनाः तुल्यरूपाश्चानिमिषा व्यदृश्यंत
सुवाससः २३ स्वर्गो न प्रार्थितो यस्य मनुजैरमरप्रियः शृण्वद्भिरुपगायद्भिरुत्तमश्लोकचेष्टितं
२४ संवर्धयंति तान्कामाः स्वाराज्यपरिभाविताः दुर्लभा नापि सिद्धानां मुकुंदं हृदि पश्यतः २५ स
इत्थं भक्तियोगेन तपोयुक्तेन पार्थिवः स्वधर्मेण हरिं प्रीणन्सर्वान्कामाञ्छनैर्जहौ २६ गृहेषु दारे-
षु सुतेषु बंधुषु द्विपोत्तमस्यंदनवाजिवस्तुषु अक्षय्यरत्नाभरणायुधादि[illegible] ष्वनंतकोशे-
ष्वकरोदसन्मतिं २७ ॥

वः २३ यस्य यदा येर्मनुजैरपि स्वर्गो न प्रार्थितः तस्य तु का वार्ता २४ आस्तां स्वर्गप्रार्थनशंकापि यद्यतः मुकुं-
दं हृदि पश्यतः तानुजनान्कामाः विषयान्स्म संवर्धयंति न हर्षयंति कथंभूताः स्वाराज्येन स्वरूपसुखेन परिभा-
विताः अतिपाथिताः अत एव सिद्धानामति दुर्लभा यानिति पाठे यान्मनुजान् स्वाराज्ञोसत्राज्ञोपि द्वितीयांतपाठे
मनुष्याणां विशेषणम् पश्यतीति पाठे यसंबंधीयं पश्यतामिति पाठे सिद्धानां विशेषणं एवं श्रीभगवदाराधन-
परस्य तस्य कामा उपेता नैव विचित्रमिति उपसंहरति स इत्थमिति द्वाभ्यां २६ ॥

श्री॰
भाग॰
टी॰
८

नन्वेवंभूतोसौ कथं प्रतिपन्नान् जयेत्तत्राह तस्मादिति २८ तदेवं तस्यैवाराधनादिकं हरिभक्तिं चोक्त्वा ब्रह्मदण्डो यत्र
तत्प्राभूदिति यदुक्तं तदेवं द्वादशीव्रतविषयं कथयन्नाह आरिराधयिषुरित्यादि यावदध्यायसमाप्ति २९ त्रि
र्चयत् अङ्गतामाभावश्चार्थः ३० ३१ ब्राह्मणांश्च पूजयामासेत्यसिद्धार्थान् अप्राप्तकामान् पूजानपेक्षानपि ३२

तस्मादाद्धरिश्चक्रं प्रत्यनीकभयावहं एकान्तभक्तिभावेन प्रीतो भक्ताभिरक्षणं २८ आरिराधयि
षुः कृष्णं महिष्या तुल्यशीलया युक्तः सांवत्सरं वीरो दधार द्वादशीव्रतं २९ व्रतान्ते कार्त्तिके मासि त्रि
रात्रं समुपोषितः स्नातः कदाचित्कालिन्द्यां हरिं मधुवनेर्चयत् ३० महाभिषेकविधिना सर्वो
पस्करसंपदा अभिषिच्याम्बराकल्पैर्गन्धमाल्यार्हणादिभिः ३१ तद्गतान्तरभावेन पूजयामास
केशवं ब्राह्मणांश्च महाभागान्सिद्धार्थानपि भक्तितः ३२ गवां रुक्मविषाणीनां रूप्याङ्घ्रीणां सुवास
सां पयःशीलवयोरूपवत्सोपस्करसंपदां ३३ प्राहिणोत्साधुविप्रेभ्यो गृहेषु न्यर्बुदानि षट् भो
जयित्वा द्विजानग्रे स्वाद्वन्नं गुणवत्तमं ३४ लब्धकामैरनुज्ञातः पारणायोपचक्रमे तस्य तर्ह्यति
थिः साक्षाद्दुर्वासा भगवानभूत् ३५ तमानर्चातिथिं भूयः प्रत्युत्थानासनार्हणैः ययाचेभ्यवहा
राय पादमूलमुपागतः ३६ प्रतिनन्द्य स तां याञ्चां कर्तुमावश्यकं गतः निममज्ज बृहद्ध्यायन्कालि
न्दीसलिले शुभे ३७ मुहूर्तार्द्धावशिष्टायां द्वादश्यां पारणं प्रति चिन्तयामास धर्मज्ञो द्विजैस्तद्धर्मसं
कटे ३८ ब्राह्मणातिक्रमे दोषो द्वादश्यां यदपारणे यत्कृत्वा साधु मे भूयादधर्मो वा न मां स्पृशेत्

रुक्मशृङ्गीणां रूप्यखुराणां पयःशीलादिसम्पन्नानां ३३ न्यर्बुदानि षट् षष्टिकोटीः ३४ तर्हि तदैव दुर्वा
सा अतिथिः साक्षात्सम्पन्नोऽभूत् अनर्चत् अर्चितवान् अभ्यवहाराय भोजनाय आवश्यकं नैयमिकं माध्याह्नि
ककर्म कर्तुं गतः बृहद्ब्रह्म ३७ ३८ धर्मसंकटमेवाह धर्मतः ब्राह्मणातिक्रमे दोषः अधर्मो द्वादश्यपारणे

८

अपराधंविवेदयन्प्रार्थयते अजानतेति अघंदुःखं अपचितिंनिष्कृतिंमद्द्रोहनिष्कृतिंनपश्यामीतिचेत्तत्राह यस्य नाम्निउदितेनारकोपिमुच्यतेतस्यतवकिमसाध्यमितिभावः ६२ ६३ नआशासेनस्पृहयामि ६४ इमंपरं

अजानताऽतेपरमानुभावंकृतंमयाघंभवतःप्रियाणाम् विधेहितस्यापचितिंविधातर्मुच्येतयन्नाम्न्युदिते नारकोपि ६२ श्रीभगवानुवाच अहंभक्तपराधीनोह्यस्वतंत्रइवद्विज साधुभिर्ग्रस्तहृदयोभक्तैर्भ क्तजनप्रियः ६३ नाहमात्मानमाशासेमद्भक्तैःसाधुभिर्विना श्रियंचात्यंतिकींब्रह्मन्येषांगतिरहंप रा ६४ येदारागारपुत्राप्तप्राणान्वित्तमिमंपरं हित्वामांशरणंयाताःकथंतांस्त्यक्तुमुत्सहे ६५ मयिनिर्बद्धहृदयाःसाधवःसमदर्शनाः वशीकुर्वंतिमांभक्त्यासत्स्त्रियःसत्पतिंयथा ६६ मत्सेवयाप्रतीतंचसालोक्यादिचतुष्टयं नेच्छंतिसेवयापूर्णाःकुतोन्यत्कालविप्लुतं ६७ साधवो हृदयंमह्यंसाधूनांहृदयंत्वहं मदन्यत्तेनजानंतिनाहंतेभ्योमनागपि ६८ उपायंकथ यिष्यामितवविप्रशृणुष्वतत् अयंह्यात्माभिचारस्तेयतस्तंयाहिभवान् ६९ साधुषुप्रहितंतेजःप्रहर्तुःकुरुतेशिवं तपोविद्याचविप्राणांनिः श्रेयसकरेउभे तेएवदुर्विनीतस्यकल्पेतेकर्तुरन्यथा ७० ब्रह्मंस्तद्गच्छभद्रंतेनाभागतनयंनृपं क्षमापयमहा भागंततःशांतिर्भविष्यति ७१ इतिश्रीभागवतेन वमस्कंधेश्रीवरीचचरितेनचतुर्थोध्यायः ४

रंचलोकंहित्वा ६५ ६६ प्रतीतंप्राप्तमपि ६७ ६८ आत्मनस्तेएवाभिचारोहिंसायतोऽतस्तमेवयाहि॥ अशिवमनर्थं ६९ तपोविद्यासंपन्नस्यममकृत्यानर्थःसमजनीतिमास्मविस्मयेकाधीरित्याहतपइति

श्रीभावार्थदीपिकायांनवमस्कंधेचतुर्थोध्यायः ४

पंचमे विप्रचक्रं तत्प्रसाद्य प्राणसंकटात् दुर्वासा रक्षितस्तेन तथा तद्गुण ईर्यते सउद्यममितिछेदः सलोपःछ
दःपूरणार्थः २ ज्योतिषां नक्षत्राणां पतिः सोमः त्वं मात्राणि इंद्रियाणि च त्वदंशो वागादयः स्वस्वकार्यकर्तृत्व
सामर्थ्यः ३ सहस्रं अराः यस्य हे सहस्रार स्वस्ति च त्राणं भूयाः इडस्पते हे पृथ्वीपते ४ ब्राह्मणरक्षणं तव युक्त
मित्याह त्वं धर्म इति न च तव वयं स्तुतिः स्तुतिरित्याह पौरुषं पौरुषं यस्य स्वस्य परं तेजः सामर्थ्यं त्वं सर्वात्मभावः सर्वस्तन्म

श्रीशुकः एवं भगवतादिष्टो दुर्वासाश्चक्रतापितः अंबरीषमुपावृत्य तत्पादौ दुःखितोग्रहीत १ तस्य
सोद्यममावीक्ष्य पादस्पर्शविलज्जितः अस्तावीत्तद्धरेरस्त्रं कृपया पीडितो भृशं २ त्वमग्निर्भगवान्सूर्यः त्वं
सोमो ज्योतिषांपतिः त्वमापः त्वं क्षितिर्व्योम वायुर्मात्रेंद्रियाणि च ३ सुदर्शन नमस्तुभ्यं सहस्राराच्यु
तप्रिय सर्वास्त्रघातिन् विप्राय स्वस्ति भूयादिडस्पते ४ त्वं धर्मस्त्वमृतं सत्यं त्वं यज्ञोखिलयज्ञभुक्
त्वं लोकपालः सर्वात्मा त्वं तेजः पौरुषं परं ५ नमः सुनाभाखिलधर्मसेतवे ह्यधर्मशीलासुरधूमके
तवे त्रैलोक्यगोपाय विशुद्धवर्चसे मनोजवायाद्भुतकर्मणे गृणे ६ त्वत्तेजसा धर्ममयेन संहृतं
तमः प्रकाशश्च धृतो महात्मना दुरत्ययस्ते महिमा गिरांपते त्वद्रूपमेतत्सदसत्परावरं ७ ॥

दित्युक्तिरत्र सिद्धं भगवतः शोभनं दर्शनं हि सुदर्शनं तत एवं सर्वं जातं अतस्त्वमेव सर्वात्मेति हे सुनाभ अद्भु
तकर्माणि त्वां कः स्तोतुं समर्थः अतस्त्वां केवलं नमो गृणे इत्यन्वयः अद्भुतकर्मत्वमेवाह अखिलानां
धर्माणां सेतवे मर्यादारूपाय अत एवाधर्मशीलानामसुराणां धूमकेतवे दाहकाय त्रैलोक्यं गोपयती
ति तथा विशुद्धमत्युज्ज्वलं वर्चस्तेजो यस्य तस्मै ६ तदेव प्रपंचयति त्वत्तेजसेति द्वाभ्यां सूर्यादीनां प्रकाश
श्च त्वयैव रूपेण प्रकाश्यत इति त्वद्रूपं ७ ॥ राम

हे अजित भूर्जनेन श्रीहरिणा यदा विसृष्टः त्वं तदा दैत्यदानवानां बलं प्रविष्टः सन् तेषां बाह्वादीन् भिंदन् विराजसे पा
हे नरेकर्जितादैत्याद्दानवाद्यस्मिन् तद्बलं पूर्वं पदेन संधिरार्षः ८ किंच भगवच्चक्रेण त्वं बलानामेव दंडः कार्यसाध
क त्वं रचनीयाः अतो विप्रं त्वत्तेनास्मानं तु गृहाण त्वाह सत्वमिति हे जगत्त्राण सएवं भूतः त्वं बलानामेव प्रहर।

यदा विसृष्टस्त्वमनंजनेन वै बलं प्रविष्टोऽजित दैत्यदानवं । बाहूदरोर्वंघ्रिशिरोधराणि वृश्चन्नजस्रं प्रधने
विराजसे ८ स त्वं जगत्त्राण खलप्रहाणये निरूपितः सर्वसहो गदाभृता । विप्रस्य चास्मत्कुलदैवहेतवे वि
धेहि भद्रं तदनुग्रहो हि नः ९ यद्यस्ति दत्तमिष्टं वा स्वधर्मो वा स्वनुष्ठितः । कुलं नो विप्रदैवं चेद् द्विजो भवतु
विज्वरः १० यदि नो भगवान्प्रीत एकः सर्वगुणाश्रयः । सर्वभूतात्मभावेन द्विजो भवतु विज्वरः ११ श्री
शुकः इति संस्तुवतो राज्ञो विष्णुचक्रं सुदर्शनं । अशाम्यत्सर्वतो विप्रं प्रदहद्राजयाच्ञया १२ स मुक्तो
ऽस्त्राग्नितापेन दुर्वासाः स्वस्तिमांस्ततः । प्रशशंस तमुर्वीशं युंजानः परमाशिषः १३ दुर्वासा उवाच
अहो अनंतदासानां महत्त्वं दृष्टमद्य मे । कृतागसोऽपि यद्राजन्मंगलानि समीहसे १४ दुष्करः को नु
साधूनां दुस्त्यजो वा महात्मनां । यैः संगृहीतो भगवान्सात्वतामृषभो हरिः १५ यन्नामश्रुतिमात्रेण पुमा
न्भवति निर्मलः । तस्य तीर्थपदः किं वा दासानामवशिष्यते १६ राजन्ननुगृहीतोऽहं त्वयातिकरु
णात्मना । मदघं पृष्ठतः कृत्वा प्राणा यन्मेऽभिरक्षिताः १७ राजा तमकृताहारः प्रत्यागमनकांक्षया
चरणावुपसंगृह्य प्रसाद्य समभोजयत् १८ ॥ सएवं प्रसन्नमिदं हेनान्विष्टं भक्तस्य धीमतः मद्यं च वार्मी

गणार्थं निरूपितो नियुक्तः अतोऽस्मत्कुलस्य दैवहेतवे भावपलामायविप्रस्य भद्रं विधेहि तदेव नोऽनुग्रहः सर्वसु
कृतार्पणो वा विप्रत्वात्प्रार्थ्यय नेग्रहस्तीति द्वाभ्यां विप्रो देवदैवतं यस्मिन् ११ राज्ञः स्वयाच्ञया १२ १८ प्रीतो

सीतिश्लोकद्वयं पुनरप्यविशेषोक्तिः राजामारित्श्लोकद्वयं शुकोक्तिः १८ १९ आत्मनिमेधायस्येन तेन आतिथ्येन २० भू
वियं तव स्वोजनः कीर्तयिष्यति २१ २२ तस्यैवं यथातिष्ठायमास गतो मुनिर्यावता कालेन तावत्संवत्सरोऽति

सोऽशित्वाऽन्नमनाहूतमातिथ्यं सार्वकामिकं तृप्तात्मा नृपतिं प्राह भुज्यतामिति सादरं १९ प्रीतोऽस्म्यनु
गृहीतोऽस्मि तव भागवतस्य वै दर्शनस्पर्शनालापैरातिथ्येनात्ममेधसा २० कर्मैतदवदातं ते गाय
न्ति स्वःस्त्रियो मुहुः कीर्तिं परमपुण्यां च कीर्तयिष्यति भूरियं २१ श्रीशुक उवाच एवं संकीर्त्य राजा
नं दुर्वासाः परितोषितः ययौ विहायसामंत्र्य ब्रह्मलोकमहैतुकं २२ संवत्सरोऽत्यगात्तावद्यावता ना
गतो गतः मुनिस्तद्दर्शनाकांक्षो राजाब्भक्षो बभूव ह २३ गतेऽथ दुर्वाससि सोंऽबरीषो द्विजोपयोगा
तिपवित्रमाहरत् ऋषेर्विमोक्षं व्यसनं च वीक्ष्य मेने स्ववीर्यं च परानुभावं २४ एवंविधानेकगुणः
स राजा परात्मनि ब्रह्मणि वासुदेवे क्रियाकलापैः समुवाह भक्तिं ययाविरिंच्यान्निरयांश्चकार २५
श्रीशुक उवाच अथांबरीषस्तनयेषु राज्यं इत्येतत्पुण्यमाख्यानमंबरीषस्य भूपतेः संकीर्तयन्ननुध्यायन्भक्तो भगवतो भवे
त् २७ समानशीलेषु विसृज्य धीरः वनं विवेशात्मनि वासुदेवे मनो दधद्ध्वस्तगुणप्रवाहः २६
इति श्रीभागवते नवमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ ॥ ॥ श्लो० ३

क्रांत इति २३ द्विजस्योपयोगेन भोजनेनातिपवित्रमाहरत् तदभुंक्त स्ववीर्यं च ये योऽदित्स्तदात्मपरानुभा
वं भगवतः प्रभावं मेने २४ एवंविधा अनेके गुणा यस्य सः आविरिंच्यात् विरिंचिपदसहितान्भोगान्नि
रयप्रायान्पश्यादमर्थः २५ इति श्रीभावार्थे नवमे पंचमः ५

षष्ठारंभेंबरीषस्य वंशमुक्त्वा ततःपरं षष्ठाद्यष्टभिरध्यायैरिक्ष्वाकोर्वंश उच्यते तत्र षष्ठे शशादादिर्यो यातैर्नोनि
रूप्यते प्रसंगात्सौभरेराख्यां मांधातृतनयापतेः तंतवे संतानार्थं अंगिरसा जनिताः एते क्षेत्रे
सुतत्वेन रथीतरगोत्राः संतः अंगिरसा वीर्यात्प्रसूतत्वादांगिरसाश्च पुनरपि रथीतराणां अन्येषां जातानां
प्रवराः मुख्याः स्मृताः यतः क्षत्रोपेताः ब्राह्मणा इत्यर्थः ३ तदेवं मनोर्दशसु पुत्रेषु षट्पृषध्रकविरकत्वात्
वंशप्रवर्तकाः करूषादीनां च समासेन वंशा उक्ताः अनन्यक्रमेणोक्ताः इदानीं मनोर्विंशतिमिक्ष्वाकोर्वंशमाह

श्रीशुकः विरूपः केतुमान् शंभुरंबरीषसुतास्त्रयः विरूपात्पृषदश्वोऽभूत्तत्पुत्रस्तु रथीतरः १ रथीत
रस्याप्रजस्य भार्यायां तंतवेऽर्थितः अंगिरा जनयामास ब्रह्मवर्चस्विनः सुतान् २ एते क्षेत्रप्रसूता
वै पुनस्त्वांगिरसाः स्मृताः रथीतराणां प्रवराः क्षत्रोपेता द्विजातयः ३ क्षुवतस्तु मनोर्जज्ञे इक्ष्वा
कुर्घ्राणतः सुतः तस्य पुत्रशतज्येष्ठा विकुक्षिनिमिदंडकाः ४ तेषां पुरस्तादभवन्नार्यावर्ते नृपा
नृप पंचविंशतिः पश्चाच्च त्रयो मध्ये परेऽन्यतः ५ स एकदाष्टकाश्राद्धे इक्ष्वाकुः सुतमादिशत् मांस
मानीयतां मेध्यं विकुक्षे गच्छ मा चिरं ६ तथेति स वनं गत्वा मृगान् हत्वा क्रियार्हणान् श्रांतो बुभु
क्षितो वीरः शशं चाददपस्मृतिः ७ शेषं निवेदयामास पित्रे तेन च तद्गुरुः चोदितः प्रोक्षणाया
ह दुष्टमेतदकर्मकं ८ ॥

क्षुवतस्तस्मादित्यादिना घ्राणतः नासिकायाः ... क्षुतं कुर्वतो मनोः घ्राणान्नासिकायाः सकाशादिति
पूर्वोक्तेः ... अभिप्रायेणोक्तिरिति ... तेषां ... ४ आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विंध्यहिमालययोः न
... पुरस्तात्पूर्वस्यां ... दिशि ... पंचविंशतिर्नृपा अभवन् ... पश्चात्पश्चिमायां पंचविंशतिः मध्ये
त्रयः परेऽन्यतः अपरे ... दक्षिणोत्तरादिषु ५ विकुक्षिरेव शशाद इति ... अष्टका ... माघकृष्णाष्टम्यादि
... ६ क्रियार्हणान् श्राद्धार्हान् ... आददत् अभक्षयत् ७ तद्गुरुर्वसिष्ठः प्रोक्षणाय आदौ प्रोक्षितुं ...

त्यक्तो विधिः सदाचारो येन तं ९ संवादं कृत्वा जापकेन च वसिष्ठेन तत्त्वबोधेन विरक्तो योगी सन् तेन योगेन कलेवरं त्यक्त्वा सः यत् परं तत्त्वं तदवाप १० शासत् पालयन् हरिमीजे ११ दैत्यपुरस्य जयात् पुरंजयः इन्द्रो वाहोऽस्येतीन्द्रवाहः ककुदि स्थितत्वात् ककुत्स्थ इति च शशादसुतस्य त्रीणि नामानि तत्कर्मनिमित्तानि १२ नाम्येव व्याचष्टे वा१

ज्ञात्वा पुत्रस्य तत्कर्म गुरुणाभिहितं नृपः देशान्निःसारयामास सुतं त्यक्तविधिं रुषा ९ स तु विप्रेण संवादं जापकेन समाचरन् त्यक्त्वा कलेवरं योगी स तेनावाप यत्परं १० पितर्युपरतेऽभ्येत्य विकुक्षिः पृथिवीमिमां शासदीजे हरिं यज्ञैः शशाद इति विश्रुतः ११ पुरंजयस्तस्य सुत इंद्रवाह इतीरितः ककुत्स्थ इति चाप्युक्तः शृणु नामानि कर्मभिः १२ कृतांत आसीत्समरो देवानां सह दानवैः पार्ष्णिग्राहो वृतो वीरो देवैर्दैत्यपराजितैः १३ वचनाद्देवदेवस्य विष्णोर्विश्वात्मनः प्रभोः वाहनत्वे वृतस्तस्य बभूवेंद्रो महावृषः १४ स सन्नद्धो धनुर्दिव्यमादाय विशिखाञ्छितान् स्तूयमानः समारुह्य युयुत्सुः ककुदि स्थितः १५ तेजसाप्यायितो विष्णोः पुरुषस्य परात्मनः प्रतीच्यां दिशि दैत्यानां न्यरुणत्त्रिदशैः पुरं १६ तैस्तस्य चाभूत्प्रधनं तुमुलं लोमहर्षणं यमाय भल्लैरनयद्दैत्यानभिययुर्मृधे १७ तस्येषुपाताभिमुखं युगांताग्निमिवोल्बणं विसृज्य दुद्रुवुर्दैत्या हन्यमानाः स्वमालयं १८ ॥

पार्ष्णिग्राह कृतान्त इति सन्नुभिः कृतं विध्वंसं तयतीति तथा पार्ष्णिग्राहः सहायः १३ इन्द्रो यदि मम वाहनं स्यात् तर्हि दैत्यान् हनिष्यामीति तेन वाहनत्वेन वृतः स त्रिदशेन जयान्तरमन्तीकुर्वन् विष्णोर्वचनात्तस्य वाहनत्वाय महान् वृषो बभूवेत्यर्थः १४ ये अभिययुस्तान् यमसदनं प्रापयितुं स देहानेव भल्लैरनयदित्यर्थः तस्येष्वग्र

इतिएतैःकर्मभिःपुरंजयादिनामभिराहूतः आहूतः पातालेआदनस्य अर्थः ९ २० श्रावस्तिः श्रावः तस्य पुत्रः कुवलया
श्वक एव धुंधुमार इति ख्यातः २२ तत्र कारणमाह यइति सुतानामेकविंशत्या सहस्रैर्वृतः सन् हतवान् २२ धुंधुमार इ
ति चेति चकारस्यान्वयः २४ अथ तस्मात्रिभुवनात् कृशाश्वः २५ भार्याशतेन सह अस्य पुत्रार्थमिन्द्रदेवतामिष्टिं
समवर्तयामासुः स्म भावार्थे २६ सदेवाहं राजोतिषड्भिः तर्षितः सन् जलार्थं प्रविष्टः मंत्राभिमंत्रितं जलं पपौ इत्यर्थः

जित्वा परं धनं सर्वं सख्यौ कं वज्रपाणये प्रत्ययच्छत् स राजर्षिरिति नामभिराहृतः १९ पुरंजयस्य पुत्रोऽभूद
गं २ नेनास्तत्सुतः पृथुः विश्वगंधिस्ततश्चंद्रो युवनाश्वस्तु तत्सुतः २० श्रावस्तस्तत्सुतो येन श्रावस्ती निर्ममे पु
री बृहदश्वस्तु श्रावस्तिः ततः कुवलयाश्वकः २१ यः प्रियार्थमुत्तंकस्य धुंधुनामासुरं बली सुताना
मेकविंशत्या सहस्रैरहनद्वृतः २२ धुंधुमार इति ख्यातस्तत्सुतास्ते च जज्वलुः धुंधोर्मुखाग्निना सर्वे
त्रय एवावशेषिताः २३ दृढाश्वः कपिलाश्वश्च भद्राश्व इति भारत दृढाश्वपुत्रो हर्यश्वो निकुंभ
स्तत्सुतः स्मृतः २४ बहुलाश्वो निकुंभस्य कृशाश्वोथास्य सेनजित् युवनाश्वोऽभवत्तस्य सोऽनपत्यो
वनं गतः २५ भार्याशतेन निर्विण्ण ऋषयोस्य कृपालवः इष्टिं स्म वर्तयांचक्रुरैंद्रीं ते सुसमाहिताः
राजा तद्यज्ञसदनं प्रविष्टो निशि तर्षितः दृष्ट्वा शयानान्विप्रांस्तान्पपौ मंत्रजलं स्वयं २७ उत्थितास्ते नि
शम्याथ व्युदकं कलशं विभो पप्रच्छुः कस्य कर्मेदं पीतं पुंसवनं जलं २८ राज्ञा पीतं विदित्वा वै ईश्व
रप्रहितेन ते ईश्वराय नमश्चक्रुरहो दैवबलं बलं २९ ततः काल उपावृत्ते कुक्षिं निर्भिद्य दक्षिणं यु
वनाश्वस्य तनयश्चक्रवर्ती जजान ह ३० कं धास्यति कुमारोयं स्तन्ये रोरूयते भृशं मां धाता वत्स मा रोदी

स्वयं पपौ व्युदकं निरुदकं पुंसवनं पुत्रोत्पत्तिकारणं २८ अहो दैवबलमेव मुख्यं बलं पुरुषबलं न किंचिदिति
वदंते ईश्वराय नमस्कारं चक्रुः २९ ३० अथ कं धास्यति इति पास्यतीति ऊः एवं तैरुक्ते सति तस्याभिप्रायमभि
ज्ञाय इन्द्रो मां धाता हे वत्स मा रोदीरिति ब्रुवन् देशिनीं तर्जनीं मदादित्यर्थः ३१ ॥

श्री० भाग० टी० १३

तस्य पिता युवनाश्वो भिन्नकुक्षिरपि न ममार । किं तु कालांतरे तेनैव तपसा सिद्धिमलभत । मांधातुर्महिमानमाह त्रसद्दस्यु-
रिति षड्भिः । अंगाहे राजन् यस्मान्मांधातुर्दस्यव उद्विग्नाः कंपिताः संतः त्रसंति अत इंद्रोऽपि तस्य त्रसद्दस्युरिति नाम वि-
दधे मांधाता अवनीमेकः शशास स्वयं रावणादयः ३३ अच्युतस्य तेजसा अच्युतनेजसोऽतिवा ३४ आत्मविद्भिस्सं-
यज्ञैर्विष्णुमीजे तमेव विशिनष्टि सर्वदेवमयमिति सार्द्धेन ३५ ३६ प्रतितिष्ठति अस्तं गच्छति प्रसंगात्सौभरेश्चरित-

९·६

न ममार पिता तस्य विप्रदेवप्रसादतः । युवनाश्वोऽथ तत्रैव तपसा सिद्धिमन्वगात् ३१ त्रसद्दस्युरितीन्द्रोऽङ्ग विदधे नाम यस्य वै । यस्मात्त्रसंति ह्युद्विग्ना दस्यवो रावणादयः ३२ यौवनाश्वोऽथ मांधाता चक्रवर्त्यवनीं प्रभुः । सप्तद्वीपवतीमेकः शशासाच्युततेजसा ३३ ईजे च यज्ञं क्रतुभिरात्मविद्भूरिदक्षिणैः । सर्वदेवमयं देवं सर्वात्मकमतीन्द्रियम् ३४ द्रव्यं मंत्रो विधिर्यज्ञो यजमानस्तथर्त्विजः । धर्मो देशश्च कालश्च सर्वमेतद्यदात्मकम् ३५ यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति । सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मांधातुः क्षेत्रमुच्यते ३६ शशबिंदोर्दुहितरि बिंदुमत्यामधान्नृपः । पुरुकुत्समंबरीषं मुचुकुंदं च योगिनम् ३७ तेषां स्वसारः पंचाशत्सौभरिं वव्रिरे पतिम् । ३८ यमुनांतर्जले मग्नस्तप्यमानः परं तपः । निर्वृतिं मीनराजस्य वीक्ष्य मैथुनधर्मिणः ३९ जातस्पृहो नृपं विप्रः कन्यामेकामयाचत । ४० सोऽप्याह गृह्यतां ब्रह्मन्कामं कन्या स्वयंवरे । स विचिन्त्याप्रियं स्त्रीणां जरठोऽयमसंमतः । वलीपलित एजत्क इत्यहं प्रत्युदाहृतः ४१

माह तेषामिति यावत्सार्द्धाभिः तेषां स्वसारः मांधातृकन्याः ३८ तत्र महतां तपसस्स्रष्टुनो विवाहप्रसंगः कथं वा
जज्ञे तेन वा तत्कन्या वव्रिरे तदाह यमुनांतर्जल इति षड्भिः नृपं मांधातारं सोऽपि मांधाता स्वयंवरे कामं गृह्यतामि-
त्याह स य स्त्रीणामप्रियं मां विचिन्त्य तेनाहं प्रत्युक्तो नात्मानं तथा साधयिष्यामीति षड्भिः अवसि-
तोऽतिश्चितवानिति हृद्यारत्वयः अप्रियत्वे हेतुः तापसत्वादिना वा असंमतत्वे हेतुः वलीभिर्नीत्या वलीभिर्युक्तः पलि-
तश्च एजत्कः कंपमानशिराः ४१ तत्रोऽहं ह :

१३

न येन तस्य प्रपंचः स्वस्त्रीणामपीप्सितं किंपुनः मनुजेन्द्राणां याः स्त्रियः तासामिति ४२ ततः किं कृतं तदाह मुनिविवि
क्ताभ्यां तपोबलाभ्यां नीहारेण पंचाशता मिराजकन्याभिः स एक एव वृतः ४३ ४४ तस्य गार्हस्थ्यं वर्णयति स इति
चतसृभिः स एष बह्वृचे इति मेत्र सामर्थ्ययुक्ताभिः सह रमे रम्य त्र बहणान्वयः कुवेम प्रपारणीयं तुरंत यन्नपः तस्य
श्रियासमस्यास्त्रनर्घ्याः परिच्छदा येषु तेषु गृहेषु तथानानाविधेषूपवनेषु च अमलानेऽभासियेषु तेषु सरस्सु

सायत्रिषु न यत्राभवत् स्वरस्त्रीणामपीप्सितं किंपुनः मनुजेन्द्राणामिति व्यवसितः प्रभुः ४२ मुनिः प्रवेशि
तः [illegible] तत्राकस्मान्तःपुरमृद्धिमत् वृतश्च राजकन्याभिरेकः पंचाशता वरः ४३ तासां कु
लिर मृदुयास्तदर्थे पाश्वसौरुटे समानुरूपो नार्यं वहुनित कृतचेतसा ४४ स बह्वृचस्ताभिरपारणी
यतपः श्रियानर्घ्यपरिच्छदेषु गृहेषु नानोपवनामलांभःसरस्सु सौगंधिककाननेषु ४५ महार्ह
शय्यासनवस्त्रभूषणास्नानानुलेपाभ्यवहारमाल्यकैः स्वलंकृतस्त्रीपुरुषेषु नित्यदा रेमेऽनुगायद्द्वि
जभृंगवंदिषु ४६ यद्गार्हस्थ्यं तु संवीक्ष्य सप्तद्वीपवतीपतिः विस्मितः स्तंभमजहात् सार्वभौमश्रि
यान्वितं ४७ एवं गृहेष्वभिरतो विषयान्विविधैः सुखैः सेवमानो न चातुष्यदाज्यस्तोकैरिवानलः ४८
स कदाचिदुपासीन आत्मापह्नवमात्मनः ददर्श बह्वृचाचार्यो मीनसंगसमुत्थितम् ४९ ॥

च कथंभूतेषु सौगंधिकानां कल्हाराणां च काननानि स्थलो मागेषु ४५ कथंभूतेषु गृहादिषु स्वलंकृताः
स्त्रियाः पुरुषाश्च येषु अनुगायंतो द्विजाश्च पक्षिणः भृंगाश्च वंदिनश्च येषु कथंभूतः महार्हशय्यादिभि
रुपलालितः सन् ४६ स्तंभं गर्वं ४७ आज्यस्तोकैः घृतविंदुभिः ४८ इदानीं तस्या
त्मापह्नवं कर्तुं प्रस्तावमाह स कदाचिदिति मत्स्यभिः आत्मनो मनसो
हेतोः आत्मनोपह्नवं नयोस्माभिर्दर्शि ४९ ॥

सङ्गामोचरितव्रतस्य योहं तस्य ब्रह्म तत्तमः ५० मिथुनव्रतिनां दाम्पत्यधर्मिणां चेद्यदि प्रसंगः तर्हि तद्व्रतिषु ईश्वरा
राधनधर्मपरेष्वेव कार्य इति शेषः ५१ संगाज्जातं दोषं प्रपंचयति एक इति पंचाशज्जाताभार्याभिः सह पंचाशदासं अभू
वमित्यर्थः ततश्च सुतैः पंचसहस्रसर्गोस्म्यासं अथैकस्य पुत्रस्य च ज्ञात्वा पिनाममते: उभयकृत्यानि ऐहिकपारत्रिका

ॐ अहो इमं पश्यत मे विनाशं तपस्विनः सच्चरितव्रतस्य अंतर्जले वारिचरप्रसंगात् प्रच्यावितं ब्रह्म चिरं धृ
तं यत् ५० संगं त्यजेत मिथुनव्रतिनां मुमुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिंद्रियाणि एकश्चरन् रहसि चि
त्तमनंत ईशे युंजीत तद्व्रतिषु साधुषु चेत्प्रसंगः ५१ एकस्तपस्व्यहमथाम्भसि मत्स्यसंगात् पंचाशा
दासमुत पंचसहस्रसर्गः नांतं व्रजाम्युभयकृत्यमनोरथानां मायागुणैर्हृतमतिर्विषयार्थभावः ५२ यार्थ
एवं वसन् गृहे कालं विरक्तो न्यासमास्थितः वनं जगामानुययुस्तत्पत्न्यः पतिदेवताः ५३ तत्र तप्त्वा
तपः तीक्ष्णमात्मकर्षणमात्मवान् सहैवाग्निभिरात्मानं युयोज परमात्मनि ५४ ताः स्वभर्तुर्महा
राज निरीक्ष्याध्यात्मिकीं गतिं अन्वीयुस्तत्प्रभावेन अग्निं शांतमिवार्चिषः ५५ इति श्रीभागवते
नवमस्कंधे षष्ठोध्यायः ६ श्रीशुकः ॐ मांधातुः पुत्रप्रवरो योंबरीषः प्रकीर्तितः पितामहेन
प्रवृतो यौवनाश्वस्तु तत्सुतः १ ॥ राम

मा०

निकर्माणि तद्विषयाणां मनोरथानां अर्थभावः अर्थबुद्धिमान् ५२ न्यासोत्र संगत्याग एव वानप्रस्थाय
मेदस्यार्थः ५३ ५४ आध्यात्मिकीं गतिं ब्रह्मणि लयं ५५ इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमस्कंधे षष्ठो
ध्यायः ६ मांधातृवंशः श्रोक्तः सप्तमेध्याये वर्ण्यते पुरुकुत्सस्य चाख्यानं हरिश्चन्द्रस्य चोत्तमम् पुत्रश्रेष्ठः स
पितामहेन युवनाश्वेन प्रवृतः पुत्रत्वेन स्वीकृतः अत एव तस्य मांधातृपुत्रवर्णनं तत्सुतः अंबरीषस्य सुतः १

इमं यौवनाश्वं वरीयं हारीतानां मांधातृगोत्रस्य वराः प्रवरान्तरविशेषप्रवर्तकाः यद्वा यौवनाश्वविशेषणं पितामहे
न मांधात्रा सह प्रार्षेयवरणोपपन्नः मांधातृप्रवरा ये तेषां मध्ये वरीयं यौवनाश्वं हारीताः यथाहाश्वलायनः हरि
तकुत्सपिंगाद्भिर्भिमगावानामांगिरसांगिरसांबरीषयौवनाश्वेति मांधातारे स्येकेप्रवरे अन्ये आंगिरसआंगिर
सहारीतविहाय यत्पर्थः मांधात्रवरीषयौवनाश्वेति १ पुरुकुत्सस्य वंशकर्णविष्णुनारोनामवरुत्सस्य विवाहप्रभा
वेनाहनरगौरौलभिर्यादत्ता नर्मदा तया २ वचनान्वयाहीन स च पुरुकुत्सो नागालब्धवरो भूत् वरमाह इदं न

हारीतस्तस्य पुत्रोऽभून्मांधातृप्रवरा इमे १ नर्मदा भ्रातृभिर्दत्ता पुरुकुत्साय योरगैः तथा रसातले नी
तो भुजगेंद्रप्रयुक्तया २ गंधर्वानवधीत्तत्र वध्यान्वै विष्णुशक्तिभृत् नागाल्लब्ध्वा वरः सर्पाद्भयं स्मरतामि
दं त्रसदस्युः पौरुकुत्सो यो नरण्यस्य देहकृत् हर्यश्वस्तस्य तनयस्तस्मात्त्र्यरुणोऽपि विवेधनः ४ तस्य
सत्यव्रतः पुत्रः त्रिशंकुरिति विश्रुतः श्वपाकत्वं गतो यो वै शापात्कौशिकतेजसा ५ स च्युतोऽथ
तः स्वर्गं स्वयं पितृदिविष्ठपाने पातितो वा कुशिकाद्देवैस्तेनैव तमितोबलात् ६ त्रैशंकवो हरिश्चंद्रो
विश्वामित्रवसिष्ठयोः यन्निमित्तमभूद्युद्धं पक्षिणोर्बहुवार्षिकम् ७ ॥

नर्मदया रसातलं नयनादिदं स्मरतां नर्मदापीति भयमिति ३ देहकृत् पितात्र सदस्योः सुतो नरण्यस्य स्यार्थः त्र
य्यः शोकवरवरुः स्वदेहनवोढा घायस्यासो त्रिशंकुः ततुक्तं हरिवंशे पितृत्यागात् परितो मेत्रागुरोर्दर्पीवा
येन च प्रशोषितोप्याग्रात्तत्रिविधयस्तेऽपि निक्रमइति यविशीयमान विप्रकन्याहरणान्क्रुद्धस्य वोः पितुः
शापान्कौशिकस्य विश्वामित्रस्य तेजसा प्रभावेण ५ तेनैव कौशिकेन ६ पक्षिणोः आडीबकयोः विश्वा
मित्रो वाजसूयदक्षिणाकृते न हरिश्चंद्रं सर्वस्वमपहृत्य पानयामास तत्कृत्वा तु पितावसिष्ठोऽपि विश्वामित्रेण समा
डीभवेति शापयन्नोऽपि तेन च बकोभवेति वसिष्ठशापनया युद्धमभूदिति प्रसिद्धं ७ ॥

हरिश्चन्द्रोथ वैधस ऐक्ष्वाको राजा पुत्र आसेत्यादिश्रुतिप्रसिद्धं हरिश्चन्द्रस्य चरितमाह सोनपत्य इत्यादि यावदध्यायस
माप्तिः कथं शरणं यातः तदाह पुत्रो मे जायतामिति यदि वीरः पुत्रो मे जायेत तर्हि तेनैव पुरुषपशुना त्वां यजे यक्ष्यामीति
भावयातत्र तथेत्यनुज्ञातवता वरुणेन निमित्तेनास्य रोहितो नाम पुत्रो जातः ९ जाते पुत्रे स वरुणो जातः सुतो मामनेन यज

सोनपत्यो विषण्णात्मा नारदस्योपदेशतः वरुणं शरणं यातः पुत्रो मे जायतां प्रभो ८ यदि वीरो महा
राजन्तेनैव त्वां यजे इति तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तु रोहितः ९ जातः सुतो ह्यनेनाङ्ग मां यजस्वेति सो
ब्रवीत् यदा पशुर्निर्दशः स्यादथ मेध्यो भवेदिति १० निर्दशे च स आगत्य यजस्वेत्याह सोब्रवीत् दन्ताः प
शोर्यज्जायेरन्नथ मेध्यो भवेदिति ११ जाता दन्ता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोब्रवीत् यदा पतन्त्यस्य दन्ता अथ मे दन्ता
ध्यो भवेदिति १२ पशोर्निपतिता दन्ता यजस्वेत्याह सोब्रवीत् यदा पशोः पुनर्दन्ता जायन्तेथ पशुः शु
चिः १३ पुनर्जाता यजस्वेति स प्रत्याहाथ सोब्रवीत् सान्नाहिको यदा राजन् राजन्योथ पशुः शुचिः १४
इति पुत्रानुरागेण स्नेहयन्त्रितचेतसा कालं वञ्चयता तं तमुक्तो देवस्तमैक्षत १५ रोहितस्तदभिज्ञा
य पितुः कर्म चिकीर्षितं प्राणप्रेप्सुर्धनुष्पाणिररण्यं प्रत्यपद्यत १६ पितरं वरुणग्रस्तं श्रुत्वा जात
महोदरं रोहितो ग्राममेयाय तमिन्द्रः प्रत्यषेधत ७ ॥

स्वेति स प्रत्याहाथ सोब्रवीत् यदा पशुर्निर्दशः निर्गतदशदिवसः स्यादिमन्त्रे स राजाब्रवीदित्यर्थः १२ रा
जन्याः पशुर्यदा सान्नाहिकः कवचसंनद्धार्हः संग्रामसमर्थः अथ तदा शुचिः १४ इत्येवं तं कालं वञ्चयता
वाच्य उक्तः प्रार्थितो देवो वरुणः तं तं कालमपेक्षत तत्र तेऽर्थः १५ चिकीर्षितं आत्मना पशुना पशुना वरुण
यजनं १६ ततस्तु पितरं वरुणग्रस्तं अत एव जातं महत् उदरं यस्य तं पितरं श्रुत्वा ७ ॥ ॥
राम राम राम

मर्मावधि १८ द्वितीयेच वर्षे इन्द्रो ब्राह्मणो भूत्वाभ्येत्य तं प्रत्येवं तत्किंबु किं विदाह १९ २० बहूनां महतसूदरं या
स्य महत्स्तुकथा यस्य सः २१ आत्मवान् जमदग्निरध्वर्युरभूत् अयास्यो मुनिः सामगो उद्गाता अभूदित्यर्थः २२ उप
रिष्टात् विश्वामित्रकृताख्यानप्रसंगेन २३ अविहतां गतिं ज्ञानं २४ तामेव गतिमाह मनः पृथिव्यां धा
रयन् ज्ञानकलां ध्यात्वा तयाज्ञानं विनिर्दहन् तां हित्वा मुक्तो मुक्तबंधनः तस्थाविति अन्वयः मनो मलो हि संसारः

भूमेः पर्यटनं पुण्यं तीर्थक्षेत्रनिषेवणैः रोहितायादिशच्छक्रः सोप्यरण्येवसत्समाः १८ एवं द्वितीये
च२ तृतीये चतुर्थे पंचमे तथाभ्येत्याभ्येत्य स्थविरो विप्रो भूत्वाह वृत्रहा १९ षष्ठं संवत्सरं तत्र चरित्वा रोहितः सं२
पुरीं उपव्रजन्नजीगर्तादक्रीणान्मध्यमं सुतम् २० शुनःशेपं पशुं पित्रे प्रदाय समवंदत ततः पुरुष
मेधेन हरिश्चंद्रो महायशाः मुक्तोदरोयजद्देवान्वरुणादीन्महत्कथः २१ विश्वामित्रोभवत्तस्मिन्होता
चाध्वर्युरात्मवान् जमदग्निरभूद्ब्रह्मा वसिष्ठोयास्यसामगः २२ तस्मै तुष्टो ददाविंद्रः शातकौं
भमयं रथं शुनःशेपस्य माहात्म्यमुपरिष्टात्प्रचक्ष्यते २३ सत्यंसारं धृतिं दृष्ट्वा सभार्यस्य च भूपतेः
विश्वामित्रो भृशं प्रीतो ददावविहतां गतिं २४ मनः पृथिव्यां तामद्भिस्तेजसापोनिलेन तत खे वायुं
धारयंस्तच्च भूतादौ तं महात्मनि २५ तस्मिन्ज्ञानकलां ध्यात्वा तयाज्ञानं विनिर्दहन् हित्वा तां स्वे
न भावेन निर्वाणसुखसंविदा २६ अनिर्देश्याप्रतर्क्येण तस्थौ विध्वस्तबंधनः इति श्रीभागवते नवम
स्कंधे सप्तमोध्यायः ७

मनः चात्र मयं ... मयं हि सोम्य मन इति श्रुतेः आतो त्रयाणां ... पृथिव्यां मनो धा
रयन् एकीकुर्वन् तां पृथिवीमद्भिरेकीकुर्वन् अपस्तेजसा तेजोनिलेन तं च खे आकाशेन तं च भूतादावहंकारे
तं च भूतादिमहंकारं महात्मनि महत्तत्त्वे २५ तस्मिन् ... ज्ञानकलां ... ध्यात्वा
याज्ञानं ... तयाज्ञानं विनिर्दहन् निर्वाणसुखसंविदा तां हित्वा मुक्तबंधनः अनिर्देश्येना
प्रतर्क्येण स्वेन भावेन ... तस्थौ २७ इति श्रीनवमे सप्तमः ७ ।

अष्टमे रोहितस्यान्वये बाहुकात्सगरोऽभवन्नृपः सगरः कपिलात्तेषां निर्दग्धानां यस्य सूनवः ॥ चंपस्तस्माद्भूयेन चंपापुरी वि
निर्मिता अतः चंपात्सुदेवः १ हृतभूर्यस्य २ और्वेणात्मज्ञानिना आत्मानं देहं प्रजावन्तं सगर्भं ३ गरो विषं तेन गरे
ण सह जातः ४ ५ गुरुवाक्येन और्ववचनेन कांश्चिद्धन्तव्यान् विकृतवेषान् चकार मुण्डानिति मुक्तकेशान् अर्धमुण्डितांश्च

श्रीशुक उवाच हारितो रोहितसुतश्चंपस्तस्माद्विनिर्मिता चंपापुरी सुदेवोऽतो विजयो यस्य चात्मजः १
भरुकस्तत्सुतस्तस्माद्वृकस्तस्यापि बाहुकः सोऽरिभिर्हृतभू राजा सभार्यो वनमाविशत् २ वृद्धं तं
पंचतां प्राप्तं महिष्यनुमरिष्यती और्वेण जानतात्मानं प्रजावन्तं निवारिता ३ आज्ञायास्यै सपत्नी
भिर्गरो दत्तोऽन्धसा सह सह तेनैव संजातः सगराख्यो महायशाः ४ सगरश्चक्रवर्त्यासीत्सागरो यत्सु
तैः कृतः यस्तालजंघान्यवनाञ्छकान्हैहयबर्बरान् ५ नावधीद्गुरुवाक्येन चक्रे विकृतवे
षिणः मुण्डाञ्छ्मश्रुधरान्कांश्चिन्मुक्तकेशार्धमुण्डितान् ६ अनन्तर्वाससः कांश्चिदबहिर्वाससो
ऽपरान् सोऽश्वमेधैरयजत सर्ववेदसुरात्मकं ७ और्वोपदिष्टयोगेन हरिमात्मानमीश्वरं तस्यो
त्सृष्टं पशुं यज्ञे जहाराश्वं पुरंदरः ८ सुमत्यास्तनया दृप्ताः पितुरादेशकारिणः हयमन्वेषमा
णास्ते समन्तान्न्यखनन्महीं ९ प्रागुदीच्यां दिशि हयं ददृशुः कपिलान्तिके एष वाजिहरश्चौर आ
स्ते मीलितलोचनः हन्यतां हन्यतां पाप इति षष्टिसहस्रिणः उदायुधा अभिययुरुन्मिमेष तदा
मुनिः ११ स्वशरीराग्निना तावन्महेन्द्रहृत[illegible]चेतसः महद्व्यतिक्रमहता भस्मसादभवन्क्षणात्

और्वेणोपदिष्टो योग उपायस्तेन तस्य देहे आर्यैः ... सुमत्याः पुत्राणां प्रभावेन ... तस्य समन्तादिति षड्भिः एष वा
जिहर इति ब्रुवन्तोऽभिययुः षष्टिसहस्राणि परिच्छेदकतया सन्ति येषां उन्मिमेष लोचनोन्मीलनं चकार

केचित्तु कपिलस्य कोपाग्निना दग्धा इति वर्णयन्ति तन्निराकरोति नेति कुत इत्यत आह सत्त्वधामनि शुद्धसत्त्वमूर्तौ
जगतः पवित्रशुद्धिकर आत्मा यस्य तस्मिन् कथं विभाव्यते संभाव्यते असंभावनायां दृष्टान्तः भुवो रजः खे कथं सं
भाव्यत इति ॥ १२ ॥ किंच येन यस्याः शिला प्रवर्तिता तस्य विपश्चितः सर्वज्ञस्य कथं पृथङ्मतिः अविमित्रादिभेद
दृष्टिः ॥ १४ ॥ तदेवं [illegible] केशिन्याः पौत्रः समानीतः पितृव्यावहरणाय यत्नवस्य कुत इत्यादि श

न साधुवादो मुनिकोपभर्जिता नृपेन्द्रपुत्रा इति सत्त्वधामनि । कथं तमो रोषमयं विभाव्यते जगत्पवित्रात्मनि खे
रजो भुवः ॥ १२ ॥ यस्येरिता सांख्यमयी दृढेह नौर्यया मुमुक्षुस्तरते दुरत्ययं भवार्णवं मृत्युपथं विपश्चितः
परात्मभूतस्य कथं पृथङ्मतिः ॥ १३ ॥ योऽसमञ्जस इत्युक्तः स केशिन्यां नृपात्मजः तस्य पुत्रोंऽशुमान्नाम पिता
महहिते रतः ॥ १४ ॥ असमञ्जस आत्मानं दर्शयन्नसमञ्जसं जातिस्मरः पुरा सङ्गात् योगी यो
गाद्विचालितः ॥ १५ ॥ आचरन् गर्हितं लोके ज्ञातीनां कर्म विप्रियं सरय्वां क्रीडतो बालान् प्रास्यदु
द्वेजयञ्जनं ॥ १६ ॥ एवंवृत्तः परित्यक्तः पित्रा स्नेहमपोह्य वै योगैश्वर्येण बालांस्तान् दर्शयित्वा
ततो ययौ ॥ १७ ॥ अयोध्यावासिनः सर्वे बालकान् पुनरागतान् दृष्ट्वा विसिस्मिरे राजन् राजा चाप्यन्वतप्य
त ॥ १८ ॥ अंशुमांश्चोदितो राज्ञा तुरगान्वेषणे ययौ पितृव्यखातानुपथं भस्मान्ति ददृशे हयम्

पितृव्या ये असमञ्जस इति उक्तः केवलमज्ञैः वस्तुतः समञ्जस एव स केशिन्याः सुतः तेन तत्त्वमिव प्रती
तं वारयति तस्येव तत् पश्चात् आत्मजो देहजः ॥ १४ ॥ तस्य कथामाह द्वाभ्यां असमञ्जसः पुरा पूर्वजन्मनि १ १
वैविधः योगी सन् संगात् विचालितः अत इदानीं जातिस्मरः संगपरिहाराय जनानुद्वेजयन् लोके गर्हितं
ज्ञातीनां च विप्रियं कर्माचरन् क्रीडतो बालान् सरय्वां प्रास्यत् प्राक्षिपत् इत्यन्वयः ॥ १६ ॥ एवंविधं हि तत्कर्म
[illegible] ॥ १८ ॥ पितृव्यखातानुपथं पथः तेन यत्र भस्मानि [illegible] ॥ १९ ॥

अज्ञानेनोज्ञानेनोपन्यस्तं व्याख्येयं त्विति । तथा च षड्विंशात्मे श्रीभगवानेवमाश्रयः २१ अजनः अजः ब्रह्मापि त्वाम् ।
आद्यापि न पश्यति न वेत्त्यनेकधा भूतमात्मनः स्वस्मादपि परमेश्वरं केवलं ताभिः समाधियुक्तिभिः समाधिनाध्ययने ।
तेन यच्छपति युक्तिभिः परोक्षमपि सम्यग्बुध्यत इत्यर्थः । अपरे अर्वाचीनाः तत्कुतस्तत्रापश्येयुः अर्वाचीनत्वे हे
तुः तस्य ब्रह्मणः मनः शरीरे च धीश्च शरीरं तेन सोऽरजः कार्याभिमानाभिर्विविधियादेव तिर्यङ्नराणां सर्गाः ते वयम्
स्थाः तत्रापि वयमप्रकाशाः अज्ञाः कुतः पश्याम इत्यर्थः २२ अपरे न हि किं पश्यन्ति तत्राह ये देहभाजः ते त्रि गुणप्रधानाः

तत्रासीनं स्तुतिं वीक्ष्य कपिलाख्यमथोत्तजं । अस्तौत्समाहितमनाः प्राञ्जलिः प्रणतो महान् २१
श्रीअंशुमानुवाच । न पश्यति त्वां परमात्मनोऽजनो न बुध्यतेऽद्यापि समाधियुक्तिभिः । कुतोऽपरे तस्य मनः
शरीरधीविसर्गसृष्टा वयमप्रकाशाः २२ ये देहभाजस्त्रिगुणप्रधाना गुणान्विपश्यन्त्युत वा तमश्च । यन्माय
या मोहितचेतसस्त्वां विदुः स्वसंस्थं न बहिःप्रकाशाः २३ तं त्वामहं ज्ञानघनं स्वभावप्रध्वस्तमाया
गुणभेदमोहैः । सनन्दनाद्यैर्मुनिभिर्विभाव्यं कथं विमूढः परिभावयामि २४ राम

तस्य कुतस्त्यमपि त्वां न विदुः । किन्तु गुणानेव विपश्यन्ति उत वा अपि तम एव पश्यन्ति यतः त्रिगुणा बुद्धिर्
येषां प्रधाना येषां ते अतो बहिरेव प्रकाशो ज्ञानं येषां बुद्धिपरतन्त्रतया जाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यन्ति सुषुप्तौ तम
एव केवलेन तु निर्गुणं त्वामेवं विदेहत्वे यतः यस्य तव मायया निवामोहितचेतसो येषां ते २३ तथापि अहं
विचारेण त्वां स्तौमीति चेत्तत्राह तं त्वामहं विमूढः कथं परिभावयामि विचारयामीति कथंभूतं ज्ञानघनं
शुद्धज्ञानमूर्तिं स्वत एव प्रध्वस्तो मायागुणेभिर्भेदमोहो येषां तैर्विभाव्यं विचिन्त्यम् अयं भावः ज्ञानघनत्वा
त्तेन तावत् ज्ञानविषयत्वं विचारविषयत्वेऽपि मायागुणैरभिभूताहं न विचारसमर्थ इति २४ ॥ ॥

तस्मात् हे प्रशांत त्वां पुराणं पुरुषं केवलं नमामेत्यन्वयः पुराणपुरुषत्वे हेतुः मायया गुणाः कर्माणि च विश्वसृष्ट्या
दीनि लिंगानि च ब्रह्मादिरूपाणि यस्य तं प्रशांतत्वे हेतुः सदसद्भ्यां कार्यकारणाभ्यां पुण्यपापाभ्यां वा विमुक्तं अत एव
अनामरूपं तत्कृतनामरूपशून्यं किं तु ज्ञानोपदेशाय गृहीतः प्रकटितो देहः शुद्धसत्वमूर्तिर्येन तं यद्वा हे प्रशांतमा
येति हे अगुणेति च संबोधने कर्मभिः सृष्ट्यादिकार्यैर्लिंगानि यस्य तमिति योज्यं यद्वा प्रशांता माया गुणादयो यस्मिन्निति

प्रशांतमायागुणकर्मलिंगमनामरूपं सदसद्विमुक्तं ज्ञानोपदेशाय गृहीतदेहं नमामहे त्वां पुरुषं पुराणं २५ त्वन्मायारचिते लोके वस्तुबुद्ध्या गृहादिषु भ्रमंति कामलोभेर्ष्यामोहविभ्रांतचेतसः २६ अद्य नः सर्वभूतात्मन् कामकर्मेंद्रियाशयः मोहपाशो दृढश्छिन्नो भगवंस्तव दर्शनात् २७ श्रीशुकः इत्थं गीतानुभावस्तं भगवान्कपिलो मुनिः अंशुमंतमुवाचेदमनुगृह्य धिया नृप २८ श्रीभगवानुवाच अश्वोयं नीयतां वत्स पितामहपशुस्तव इमे च पितरो दग्धा गंगांभोर्हंति नेतरत् २९ तं परिक्रम्य शिरसा प्रसाद्य हयमानयत् सगरस्तेन पशुना क्रतुशेषं समापयत् ३० राज्यमंशुमति न्यस्य निःस्पृहो मुक्तबंधनः और्वोपदिष्टमार्गेण लेभे गतिमनुत्तमां ३१ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे सागरोपा
ख्यानेष्टमोध्यायः ८ ॥

कर्मैव पदं २५ स्वभावं पश्यतो ते त्वन्मायेति द्वाभ्यां कामादिभिर्विभ्रांतानि चेतांसि येषां ते इमे सर्वे गृहादिषु
भ्रमंति २६ हे सर्वभूतात्मन् नः अस्माकं त्वत्कृपयैव घटितात् त्वद्दर्शनात् दृढोपि मोहमयः पाशः छिन्नः
कथंभूतः कामादीनामाश्रयः आशयः त्वत्प्रसादेन कृतार्थोस्मीत्यर्थः २७ २८ अपत्यत्वापि साक्षात्प्र
माह इमे चेति २९ परिक्रम्येति स्पष्टोक्तिः ३० इति श्री भावार्थदीपिकायां नवमस्कंधेष्टमोध्यायः
॥ ८ ॥ राम

श्री-
भाग-
टी-
१८

नवमेंऽशुमतो वंशः खट्वाङ्गावधिवर्ण्यते गंगाभूतलमानिन्ये यस्य पौत्रो भगीरथः यथा सगरः पौत्राय वा यंदत्वान
पस्तेपे तथा अंशुमांश्च स्वपुत्राय राज्यं दत्वा महान्तं कालं तपस्तेपे इति च कारस्यार्थः नाशक्नोद्गंगामानेतुमिति शे
षः संस्थितो मृतः १ कालं मृत्युमेयिवान् प्राप्तः तं भगीरथं स्वात्मानं दर्शयामास तेन वरदास्मीति गंगयोक्तः सन् स्वमभिप्रा
यं सर्वजनोद्धरणरूपं शशंस कथयामास ३ आरुह्य या अप्युपरि यद्वा नाममात्रं मेवेगं धारयिता धारयिष्यति ४ किंच ॥

गंगोक्तिः

श्रीशुकः अंशुमांश्च तपस्तेपे गंगानयनकाम्यया कालं महान्तं नाशक्नोत्ततः कालेन संस्थितः १ दिली
पस्तत्सुतस्तद्वदशक्तः कालमेयिवान् भगीरथस्तस्य पुत्रः तेपे स सुमहत्तपः २ दर्शयामास तं देवी
प्रसन्ना वरदास्मि ते इत्युक्तः स्वमभिप्रायं शशंसावनतो नृप ३ कोऽपि धारयिता वेगं पतन्त्या मे महीतले
अन्यथा भूतलं भित्वा नृप यास्ये रसातलं ४ किंचाहं न भुवं यास्ये नरा मय्यामृजन्त्यघं मृजामि तद
घं क्व च राजंस्तत्र विचिन्त्यतां भगीरथः साधवो न्यासिनः शान्ता ब्रह्मिष्ठा लोकपावनाः हरन्त्यघं तेंगसं
गात्तेष्वास्ते ह्यघभिद्धरिः ६ धारयिष्यति ते वेगं रुद्रस्त्वात्मा शरीरिणां यस्मिन्नोतमिदं प्रोतं विश्व
शाटीव तन्तुषु ७ इत्युक्त्वा स नृपो देवं तपसातोषयच्छिवं कालेनाल्पीयसा राजंस्तस्येशः समतु
ष्यत ८ तथेति राज्ञाभिहितं सर्वलोकहितः शिवः दधारावहितो गंगां पादपूतजलां हरेः ९ ॥

हिं

आमृजन्ति त्यालयिष्यन्ति नरा पापानि तोविचिन्त्यतां ५ हरन्तीति हरिस्तिष्ठति अघभित् ६ आत्मा कथंभूतः
यस्मिन्निदं विश्वमोतं ग्रथितं तन्तुषु शाटीपट इव प्रोतं तन्तुष्विव पट इव अतः सोऽसर्वा वियाः गंगाया
धारयिष्यतीत्यर्थः इत्येवं गंगाम् उक्त्वा ततस्तुत्वेति पाठे आवर्त्यतेऽर्थः ८ राज्ञाभिहितं तथेत्यंगीकृत्य हरेः पा
देन पूतं जलं यस्याः तां ९ ॥

११ पृष्टं गाङ्गं माहात्म्यमाह ततर्षिः यस्याः जलस्पर्शमात्रेण तत्त्वकेवलं देहभस्मभिरेव नसातात त्वस्माणि स्वकृतेनदं हेन हता अपि ता अङ्गया सर्व लेति श्रेयः १२ तस्मात्पवयति भस्मीभूताना तनयः सगराः तेन १३ १४ अनेन तस्य विष्णो पादोसे निवेशयति त्रैगुण्यं देह सर्वथे १५ १६ ततस्नानस्त्वोश्च यातशामः तत्त्वनः करतपर्ण स्वस्तः ७ तस्य चः सोदारः।

भगीरथः सराजर्षिर्निन्ये भुवनपावनीम् यत्र स्वपितृणां देहा भस्मीभूताः स्म शेरते ७ रथेन वायुवेगेन तु यानमनुधावती देवान्नेनी निर्दग्धानासिंचत् सगरात्मजान् यज्जलस्पर्शमात्रेण ब्रह्मदण्डहता अपि सगरात्मजा दिवं जग्मुः केवलं देहभस्मभिः ८ भस्मीभूतांगसंगेन स्वर्यातास्सगरात्मजाः किं पुनः श्रद्धया देवीं यसेवेते धृतव्रताः ९ तस्यैतत्परमाश्चर्यं स्वर्धुन्या यदिहोदितं अनन्तचरणाम्भोजप्रसूताया भवच्छिदः सन्निवेश्य मनो यस्मिन् श्रद्धया मुनयोमलाः त्रैगुण्यं दुस्त्यजं हित्वा सद्यो याताऽऽत्मदात्मता १५ अतो भगीरथस्याज्ञस्तत्र स्नानोपरोऽभवत् सिन्धुद्वीपस्तस्मादयुतायुस्ततोऽभवत् १६ ऋतुपर्णो नलसखो यो श्वविद्या मयादक्षात् दत्त्वाक्षहृदयं चास्मै सर्वकामस्ततस्सुतः ७ ततः सुदासस्तत्पुत्रो दमयन्तीपतिर्नृप आहुर्मित्रसहं यं वै कल्माषाङ्घ्रिमुत क्वचित् वसिष्ठशापाद्रक्षोऽभूदनपत्यः स्वकर्मणा १८ राजोवाच किंनिमित्तो गुरोः शापः सौदासस्य महात्मनः एतद्वेदितुमिच्छामः कथ्यतां न रहो यदि १९ श्रीशुक उवाच सौदासो मृगयां किंचिच्चरन् रक्षो जघान ह मुमोच भ्रातरं सोऽथ गतः प्रतिचिकीर्षया २० स चिन्तयन्नघं राज्ञः सूदरूपधरो गृहे गुरवे भोक्तुकामाय पक्त्वा निन्ये नरामिषम् २१ परिवेक्ष्यमाणं भगवान् विलोक्याभक्ष्यमञ्जसा ... क्रुद्धो राजानमभ्यशापदयुक्ति २२ ।

येभित्रसहं कल्माषपादं वा कृत्वा तत्कारणमाह वसिष्ठशापादिति ९ तस्मादयं वरदत्तकं चिरादनंजयानन्तस्य भ्रातरं भुसारवने आजायन्त्या गतः अयं मुनिष्टिं सदःपावकः तद्रूपधरः सत्वाञ्चो गृहे वर्तमानः २१ २२ ।

राम राम राम

अभक्ष्यमेतत्सा विलोक्य एवं नरमांसभक्ष्योपहारेण वसिष्ठ एव तं शापं द्वादशवार्षिकं चक्रे २३ रुशतीः तीव्रा अपः स्वपादयोर्ज्जहौ नान्यत्र २४ तर्हि हेतुर्दिश इति एवमनेन मित्रसहत्वमपि दर्शितं मित्रस्य कल्माषत्वस्य वाचः सहनात् २५ नदेवं राक्षसत्वे कल्माषांघ्रित्वे च कारणमुक्त्वा स्वकर्मणा नृपस्य इति यदुक्तं तत्प्रपंचयति व्यवायकाल इत्यादि कर्मणा अप्रजत्वं तेन वनमौको निवासो ययोः तौ वनौकौ सोनो च दंपती च हृष्यकृपदत्वे सकारलोपश्चार्षः अकृतार्थं।

रक्षःकृतंतद्विदित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकं २३ सोप्यपोंजलिमादायगुरुंशप्तुंसमुद्यतः वारितोमदयंत्या पोरुषतीःपादयोर्जहौ २४ दिशःखमवनींसर्वंपश्यन्जीवमयंनृपः राक्षसंभावमापन्नःपादेकल्माष तांगतः २५ व्यवायकालेददृशेवनौकौदंपतीद्विजौ क्षुधार्त्तोजगृहेविप्रंतत्पत्न्याहाकृतार्थवत् २६ नभवान्राक्षसःसाक्षादिक्ष्वाकूणांमहारथः मदयंत्याःपतिर्वीरनाधर्मंकर्त्तुमर्हसि २७ देहिमे अपत्यकामाया अकृतार्थंपतिंद्विजं देहोयंमानुषोराजन्पुरुषस्याखिलार्थदः २८ तस्मादस्यवधो वीरसर्वार्थवधउच्यते एषहिब्राह्मणोविद्वान्तपःशीलगुणान्वितः २९ आरिराधयिषुर्ब्रह्ममहा पुरुषसंज्ञितं सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वंतर्हितंगुणैः ३० सोयंब्रह्मर्षिवर्यस्ते राजर्षिप्रवराद्विभो कथमर्हतिधर्मज्ञवधंपितुरिवात्मजः ३१ तस्यसाधोरपापस्यभ्रूणस्यब्रह्मवादिनः कथंवधंयथा बभ्रोर्मन्यतेसंमतोभवान् ३२ ॥

वत् दीनवत् अकृतार्थ्यमसमाप्तरतिं २७ सर्वभूतानामात्मेतिभावनया आराधयितुमिच्छुः यद्वा सर्वभूतानामात्मभावेन भूतेषु स्थितमपि गुणैरंतर्हितं ब्रह्मेति संबंधः पाठांतरे अंतर्हितैः सोयमित्यत्र हेत्वन्वयः भ्रूणस्य श्रोत्रियस्य भार्याया न कर्तुः समः इति वा वध्याः गोः सतां मतो भवान् वधं कथं साधु मन्यत इत्यर्थः ३२

ह्मणमपि प्रियेण विना न जीविष्यामि सा यं यदि भवतः क्रियते तर्हि मत्तः कं यथा स्वतप्रायं मां पूर्वं भक्षय ३२ दितिपुत्रं गर्भ
धानकर्तारं ३४ आधानान्मे पुनात हे अकृतप्रज्ञ मत्प्रियादर्शितः ३८ ३९ तदेवेकर्मणा अप्रजः सा अवि
भ्रद्धारेत्पथः स च जायत तत्प्रसूत अश्मोवसिष्ठ एव च तस्या उदरमश्मना जघ्नान स उत्पन्नः स नाश्मकः ४०

अथ यं क्रियते भवतः तर्हि मां खादस्व पूर्वतः न जीविष्ये विना येन क्षणं च मृतकं यथा ३३ एवं करुणभा
षिणी विलपन्ती अनाथवत् व्याघ्रः पशुमिवाखादत्सौदासः शापमोहितः ३४ ब्राह्मणी वीक्ष्य दिधि
षुं पुरुषादेन भक्षितं शोचन्त्यात्मानमुर्वीशमशपत्कुपिता सती ३५ यस्मान्मे भक्षितः पापकामार्ता
याः पतिस्त्वया तवापि मृत्युराधानादकृतप्रज्ञ दर्शितः ३६ एवं मित्रसहं शप्त्वा पतिलोकपरायणा
तदस्थीनि समिद्धेऽग्नौ प्रास्य भर्तुर्गतिं गता ३७ विशापो द्वादशाब्दान्ते मैथुनाय समुद्यतः विज्ञाय
ब्राह्मणीशापं महिष्या स निवारितः ३८ तत ऊर्ध्वं स तत्याज स्त्रीसुखं कर्मणाप्रजः वसिष्ठस्तद
नुज्ञातो [illegible] दमयन्त्याः प्रजामधात् ३९ सा वै सप्त समा गर्भमबिभ्रन्न व्यजायत जघ्नेऽश्मनोदरं
तस्याः सोऽश्मकस्तेन कथ्यते ४० अश्मकान्मूलको जज्ञे यः स्त्रीभिः परिरक्षितः नारीकवच इत्युक्तो
निःक्षत्रे मूलकोऽभवत् ४१ ततो दशरथस्तस्मात्पुत्र ऐडविडस्ततः राजा विश्वसहो यस्य खट्वाङ्गश्चक्र
वर्त्यभूत् ४२ यो देवैरर्थितो दैत्यानवधीद्युधि दुर्जयान् मुहूर्तमायुर्ज्ञात्वैत्य स्वपुरं संदधे मनः ४३

स्त्रीभिः संवेष्ट्य परशुरामात्परिरक्षितः अतो नारीकवच इत्युक्तः निःक्षत्रे सति तत्र वंशस्य मूलमभवत् अ
तो मूलक इति चोक्तः ४१ प्रसन्नैर्देवैर्वरं वृणीष्वेत्युक्ते खट्वाङ्गेनोक्तं प्रथमं तावन्ममायुः कथ्यतामिति देवैः
चोक्तं मुहूर्तमात्रमिति तच्छ्रुत्वा देवैर्दत्तेन विमानेन स्वपुरं समेत्य मनः परमेश्वरे संदधे ४३ ॥ ॥

एतदेव स्वस्य युक्त्या अनुस्मरणपूर्वकं तत्कृतेन निश्चयेन दर्शयति नेति सप्तभिः कुलदैवाद्ब्रह्मकुलात् ... प्राणादयो नातिवल्लभाः नातिप्रियाः ४४ मह्यं मम ४५ भूतभावनो हरिः तस्मिन्नेव भावना यस्य सोऽहं तं कामं न वृणे ४६ तत्र हेतुः ये इति विक्षिप्तानीन्द्रियाणि धीश्च येषां ते देवा अपि ४७ अथ तस्मात्प्रकृत्या स्वभावेनात्मनि रूढं गुणेषु सं

न मे ब्रह्मकुलात्प्राणाः कुलदैवान्न चात्मजाः न श्रियो न मही राज्यं न दाराश्चातिवल्लभाः ४४ न बाल्येऽपि मतिर्मह्यमधर्मे रमते क्वचित् नापश्यमुत्तमश्लोकादन्यत्किंचन वस्त्वहं ४५ देवैः कामवरो दत्तो मह्यं त्रिभुवनेश्वरैः न वृणे तमहं कामं भूतभावनभावनः ४६ ये विक्षिप्तेन्द्रियधियो देवास्ते स्वहृदि स्थितं न विन्दन्ति प्रियं शश्वदात्मानं किमुतापरे ४७ अथेशमायारचितेषु संगं गुणेषु गन्धर्वपुरोपमेषु रूढं प्रकृत्यात्मनि विश्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमहं प्रपद्ये ४८ इति व्यवसितो बुद्ध्या नारायणगृहीतया हित्वान्यभावमज्ञानं ततः स्वं भावमाश्रितः ४९ यत्तद्ब्रह्म परं सूक्ष्ममशून्यं शून्यकल्पितं भगवान्वासुदेवेति यं गृणन्ति हि सात्वताः ५० इति श्रीभागवते नवमस्कन्धे नवमोऽध्यायः ९ श्रीशुकः खट्वाङ्गाद्दीर्घबाहुश्च रघुस्तस्मात्पृथुश्रवाः अजस्ततो महाराजस्तस्माद्दशरथोऽभवत् १ ॥

विश्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमेवाहं प्रपद्ये अन्यभावं देहाद्यभिमानरूपमज्ञानं हित्वा ४९ स्वं भावमेवाह यत्तदिति शून्यवत्कल्पितं वागादिविषयत्वात् वासुदेव इति यं गृणन्ति ब्रह्मण एव भक्तानुग्रहार्थमाविष्कृततनोर्वासुदेवत्वात् ५० इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमे नवमोऽध्यायः ९ दशमे प्राह खट्वाङ्गवंशे श्रीरामसंभवं तच्चरित्रं च लंकेशहत्यायोध्यागमावधि खट्वाङ्गाच्च दीर्घबाहुः ॥

ग्र

ऋषिभिर्वाल्मीकिप्रमुखैर्भूरि विवर्णितं त्वया मुहुः श्रुतं तथापि संक्षेपतः कथ्यमानं शृणु ३ शतकोटिभिराकीर्ण
मद्भुतं रामविक्रमं अध्यायद्वयतो वक्ष्ये एकैकश्लोके समस्तति सकोसलेन्द्रः श्रीरामः नो अस्मान् अवतात् कथंभू
तः यो गुर्वर्थे पितुः सत्यस्य पालनार्थं त्यक्तराज्यः सन् पद्मवदतिसुकुमाराभ्यां पद्भ्यामनुवनं व्यचरत् प्रियायाः पाणिनाप्य
र्शनाक्षमयोः ताभ्यां प्रतिवनं संचरतः हरीन्द्रो हनुमान् सुग्रीवो वा अनुजो लक्ष्मणः ताभ्यां मृजिता अपनीता पथ
स्तान्वः

तस्यापि भगवानेष साक्षाद्ब्रह्ममयो हरिः अंशांशेन चतुर्धागात्पुत्रत्वं प्रार्थितः सुरैः रामलक्ष्मणभरत
शत्रुघ्ना इति संज्ञया २ तस्यानुचरितं राजन्नृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः श्रुतं हि वर्णितं भूरि त्वया सीतापतेर्मुहुः ३
गुर्वर्थे त्यक्तराज्यो व्यचरदनुवनं पद्मपद्भ्यां प्रियायाः पाणिस्पर्शाक्षमाभ्यां मृजितपथरुजो यो हरीन्द्रानु
जाभ्यां वैरूप्याच्छूर्पणख्याः प्रियविरहरुषारोपितभ्रूविजृम्भ त्रस्ताब्धिर्बद्धसेतुः खलदवदहनः को
सलेन्द्रोवतान्नः ४ विश्वामित्राध्वरे येन मारीचाद्या निशाचराः पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हता नैरृतपुङ्गवाः

थरुजा मार्गश्रमो यस्य शूर्पणखा वैरूप्यात् कर्णनासिकाछेदात् हेतोः तया स्वलोभेन रावणेनापहारात् प्रियेण क
लत्रेण विरहः तेन आरोपिता या भ्रूविजृम्भा तेन त्रस्तो अब्धिर्यस्मात् ततः तद्दत्तमार्गेण बद्धः सेतुर्येन ततः ख
ला रावणादयः त एव दावा वनानि तेषां दहनः ४ संक्षेपतो वर्णितं रामचरितं आदित आरभ्य विस्तरेणाह विश्वामित्राध्व
रे इत्यादिना यावदध्यायसमाप्ति पश्यत एव लक्ष्मणस्य तं मारीचादयो हता इत्यर्थः यद्वा नैरृतानां सकोसलेन्द्रः
अवतान्नादिमनेनैवान्वयः ५ ॥

श्री भाग. टी. २१

लोकेयेवीराःतेषांसमितौसमाजेऐशंशैवंधनुर्यत्र इक्षुयष्टिमिवलीलयैवादायसज्जीकृतमारोपितंविकृष्यमध्येबभंज
हेनृपउग्रंकठिनं ... तद्वाहकानांत्रिभिःशतैरुपनीतंबालगजस्यलीलेवलीलायस्यसः ६ अनुरूपाणिस्वयोग्या
निगुणशीलादीनियस्याःतांसीतासंज्ञांश्रियंउरसिअभिलब्धमानांजित्वा धनुर्भंगमहानादश्रवणादभि
गतस्यभृगुपतेर्दर्पंव्यनयत्अपनीतवान्कथंभूतस्यत्रिःसप्तकृत्वःराजबीजशून्यांमहीयोकृतवान्तस्य ७ इदानींगुरु
र्भक्तिंलोकशिक्षार्थंदर्शयतिकदाचित्कैकेय्यासत्येनराज्ञात्वदर्पितंददास्यामीतिप्रतिश्रुतंततश्रीरामस्ययुव
स्यल२

योलोकवीरसमितौधनुरैशमुग्रंसीतास्वयंवरगृहेत्रिशतोपनीतं आदायबालगजलीलइवेक्षुयष्टिं
सज्जीकृतंनृपविकृष्यबभंजमध्ये ६ जित्वानुरूपगुणशीलवयोंगरूपांसीताभिधांश्रियमुरस्यभिलब्धमानां
मार्गेव्रजन्भृगुपतेर्व्यनयत्प्ररूढंदर्पंमहीमकृतयस्त्रिरराजबीजां ७ यःसत्यपाशपरिवीतपितुर्निदे
शंस्त्रैणस्यचापिशिरसाजगृहेसभार्यः राज्यंश्रियंप्रणयिनःसुहृदोनिवासंत्यक्त्वाययौवनमसूनिव
मुक्तसंगः ८ रक्षःस्वसुर्व्यकृतरूपमशुद्धबुद्धेःतस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधून् जघ्नेचतुर्दशस
हस्रमपारणीयकोदंडपाणिरटमानउवासकृच्छ्रं ९ ॥

राज्याभिषेकसमयेतयाभरतस्यराज्यंरामस्यचवनेवासःप्रार्थितः तदासत्यपाशेनपरिवीतस्यपितुर्निदेशमा।
स्त्रैणस्यापिशिरसाजगृहेततोराज्यादिकंत्यक्त्वासभार्योवनंययौ दुस्त्यजस्यापिसहर्षंत्यागेदृष्टान्तःमुक्तसंगोयोगीअसू
नस्त्यजतितद्वत् ८ रक्षसांरावणस्यस्वसुःशूर्पणखायाःअशुद्धबुद्धेःसीतांजिघृक्षोःकामातुरायाइतिवारूपं
व्यकृतविकारमनयत्तस्याःखरत्रिशिरदूषणमुख्यबंधूनथचतुर्दशसहस्रंजघान अपारणीयमसह्यं।

९ ... २१

सीतायाः कथाश्रवणेन दीपितो रुट्क्रुधो यस्य तेन सीताहरिणा स्वस्मात् दीनेन स्वस्याश्रमादपकर्षणात् येहं निरस्
हं मारीचं विलोक्य जगाद कथं भूते अहं तेन रावणेन स्वर्णदेहेन पलदितेन अतएव प्रलोभनेनाश्रमतः तेनापकृ
ष्टः सन् कं दलं यथा अहं हनिष्ये सुग्रः ॥ १ ॥ तनस्वरत्वेऽथ सीतारावणेन प्रसमन्त मपनीतायां प्रियया वियुक्तो आगतान् कामे
न कृपणा बहुने च चारकि समभिप्रायः सन् इसमनेन प्रकारेण सीतास मिनां तुःखोदर्गे गाति प्रख्यापयत्र आत्मार्थेन ह
मेवकर्मणा रावणेन समहेतुडेन हतेन कसे पाशा सीये दहरादि कं यस्य तेजटाग्रु पं पुत्र वत् दग्धाकवं मे स्वगृहणा

सीताकथाश्रवणादीपितरुक्रुद्ये णारसहं विलोकान् नृपतिर्दशकंधरेण जवेडुं तेन रावणेन आश्रमतोऽपहृ
हेमारीचसमाश्रुविशिखेन यथा कसुग्रः ॥ ७ ॥ रत्नो यमेन हृकव दिपि के समदेवे दे हराजड हितर्यप
थापिताया आत्रावने कृपणा वल्लियया वियुक्तः सीसमितो वालि मितिप्रथयेप्सु चार ॥ १ ॥ इत्याम
कृत्य हतक समहत्क वें यं सख्यं विधाय कपिभिर्दियितामितिं तैः वुद्धाथ वालि निहतो रविगो इसय ॥ ८ ॥
वैनाम्बा न समन्तुजः जभवार्विनाद्रि: ८ यत्रोघविभ्रमविहन्तकदेव पानसमानन
य गोर्णा तोयः सिंधुःशिवस्य हीनपवित्रहेतु पीपादारविंदस्पय नामवभावपतन ॥ १२ ॥

यत्र सावितवाड्ंवानमसहन्नु यय वालि निहने नैः कविभिः दक्षिणाया यातिंत्रव्य अजभवाम्भंयुविनावेद्यी
यस्यसमवृ तोवलासमनु हनीरमागात् ॥ ८ ॥ नत्र विरावग्रुपवासेन प्रतीविनापिसिंधुर्यदा नोप स्थितनस्माद
यस्यरोपविभ्रमेणाक्रोथलीलया विवृतोयः करादः तमस्यातेन सैवीनानक्रामकराम्बु यस्मिन् भयेन गी
र्णागृल्मः स्तंभितोयोयो येनसः सिंधुवेत हत्यमाणावभाषे अर्हणामवादि कें रूपी मूर्तिमान ॥ १२ ॥
राम राम राम ॥

भाषणमेवाह नत्वामिति द्वाभ्यां एतावत्पर्यंतं नतु त्वां न विदाम न जानीम इत्यर्थः इदानीमनुज्ञातोसीत्याह यदिति
सुष्पष्टकांड यस्मात् यत् सत्त्वतः सत्त्वादिभ्यः सकाशात् देवादयो भवंति स भवानिति ॥१५ कामं यथेष्टं जलमाक्रम्यापि प्र
याहि अवमेहं पुरीषप्रायं त्रैलोक्यरावयति आक्रंदयतीति रावणं तं जहि हे वीर यद्यपि न बद्धोतं प्रतिबंधकं न भवति तथा
यापीह सेतुं बध्नीहि किमर्थं ते यशसो वितत्यै विस्ताराय तदेवाह यं सेतुमुपेत्य दृष्ट्वा दिग्विजयिनो भूपा गायंति भू
यासेवायं नीतिवर्तमानसामीप्ये भविष्यंती ॥१५ बद्धाकामभिनयं यद्यपि न कृतं तदाह बद्धेति विविधैरद्रीणां कूटैः शृंगैः

सेतुं

नत्वां वयं जडधियो नु विदाम भूमन्कूटस्थमादिपुरुषं जगतामधीशं यत्सत्वतः सुरगणा रजसः प्रजे
शा मन्योश्च भूतपतयः स भवान्गुणेशः ॥१५ कामं प्रयाहि जहि विश्रवसोवमेहं त्रैलोक्यरावणमवाप्नु
हि वीर पत्नीं बध्नीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्यै गायंति दिग्विजयिनो यमुपेत्य भूपाः ॥१६ बद्ध्वोदधौ रघु
पतिर्विविधाद्रिकूटैः सेतुं कपीद्रकरकंपितभूरुहांगैः सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखैरनीकैर्लंकां
विभीषणदृशाविशदग्रदग्धां ॥१७ सा वानरेंद्रबलरुद्धविहारकोष्ठश्रीद्वारगोपुरसदोवलभीवि
टंका निर्भज्यमानधिषणध्वजहेमकुंभशृंगाटका गजकुलैर्ह्रदिनीव घूर्णा ॥१८ ॥ राम ॥

सेतुं बद्ध्वा अनुगे सीतान्वेषणे हनुमता तेव दग्धां लंकां प्रविशत् कथं भूतैः कपीन्द्राणां करैः कंपिता भूरुहाणां अंगा
नि शाखादीनि येषु तैः विभीषणस्य दृशा बुद्ध्या आकैः सहाविशत् सुग्रीवादयः प्रमुखा येषां तैरनीकैः ॥१८ ततः
प्रसा लंका चूर्णा प्रचलिता बभूव कथंभूता वानरेन्द्राणां बले रुद्धा विहारादयो यस्यां निर्भज्यमाना धिषणादयो यस्यां
सा निर्भज्यमाना धिषणादयो यस्यां तत्र विहारः क्रीडास्थानं कोष्ठं धान्यागारादि श्रीः कोशः द्वारं गृहद्वारं गोपु
रं पुरद्वारं सदः सभा वलभी प्रासादादिपुरोभागाः अच्छादिनी विटंकाः कपोतपालिका धिषणा वेदिकादि शृंगाटा

रक्षस्पती रावणः पुत्रमिंद्रजितं प्रहस्तादींश्च समहितो न्यायुंक्त १८ प्रस्थपूर्वलादिभिर्दुर्गमानीयातुधानप्र
वनीरात्मसमेनास्सुग्रीवादिभिर्वलितः श्रीरामोभ्यगात नरूत्सतो हनुमानक्षतोनावधान १९ तेरघुपतेरनी
कपाग्रगदायाः सर्वेरावणाग्रसुद्भादितिर्यग्बहूणसेनेतन भवतिनणाभिपतत्संगस्यगदुमादिभिर्नैः स्कान
सीतायाग्रभिमर्शेनहृतमंगलयस्मरावणोः ईशायेषानाम २० स्ववलस्य नष्टिताग्रामवेत्यकहः क्रुद्धः सन

रक्षस्पतिस्तरवलोकातिकुंभकंभधूम्रानतुर्मुखवसंगनन्नर्गतकादीन पुत्रप्रहस्त [illegible] मतिकाय
विकंपनादीन्सर्वानुगान्समहितो दृप्तकुंभकर्णौ १८ तोयातुधानप्रतनाममसिप्रलवाणप्रासैर्हिताक्रिया
रतामरवेदुर्दुर्गां सुग्रीवलक्ष्मणासकस्वतगंधमादनीलागदर्लपनसादिभिर्वलितोगात १९ तेनी
कणावधुपतेरभिपतत्सर्वैर्द्वद्वरणमिभ्यानिरणास्य [illegible] नसुद्रैर्गिरिगदेषुभिर्गदायाः सीताभि
मर्षहृतमंगलरावणोपान २० रक्षस्पतिः स्ववलन्टं सर्वेलोकहृ [illegible]
रामं स्वः स्पंदनेस्तुमातिमातलिनोपनीतविश्रान्तमानमहन्ननिशितैः शरैर्युः २१ रामकनमाहूपक
वाद्पुरीषुपतः क्रांतासमलमसतापहलासुवरं नं [illegible] मयुजस्यभिन्नस्पप्रभ्रान्तिका
लअवकतरलछवीर्यः २२ पूर्वेहिपन्यनुमिसंपितमुन्मर्दनेवा [illegible] मवतुमिवतदूदयमिमंट सा
स्तुवमवरपामुर्वेन्नीयनद्रिमानछाहृतिनत्पतिजनेनसु [illegible] वीरः २३॥

यानकं पुष्पकं विमानं यं नाशृ [illegible] श्रीराममभिससमार प्रणतं सः यं दनेस्वर्गस्य इंद्रस्य रथमानलितनाद्र
हुसारथिमोपनीतेषुमानिदीभिपुक्तेविश्रानुमानमहनन प्रहन २१ हेपुरुषाटपरीघप्रायुटाग्रमवणहृता
सुवत [illegible] समंदनृहृप्रविष्ण किमापि दर्पतिनन्न नलस्मानृपाप्ननस्यकर्मणः कंनेस्म [illegible] कालेऽवा
लेच्छवीर्यादिहृफलपकालि प्रथमंकालेः पेसः कालोयण्णाम [illegible] तिता २२ विक्रः तीराः पुणपः स्वकृतीवि

श्री
भाग
टी
२३

रासक्षसीनां विलापमाह तत इति पंचभिः मंदोदर्या समं यस्याः तया सह वा भार्यया सह २५ २६ परेणार्दिता २७
गृध्राणां भक्ष्यः नरकहेतवे नरकगमनाय २८ सांपरायिकं और्ध्वदैहिकं २९ आत्मनः स्वस्य संदर्शनेन य आह्लादः

ततो निष्क्रम्य लंकाया यातुधान्यः सहस्रशः मंदोदर्या समं तस्मिन् प्ररुदंत्य उपाद्रवन् २४ स्वान् स्वान् बंधून् परिष्वज्य लक्ष्मणेषुभिरर्दितान् रुरुदुः सुस्वरं दीना घ्नंत्य आत्मानमात्मना २५ हा हताः स्म वयं नाथ लोकरावण रावण कं यायाच्छरणं लंका त्वद्विहीना परार्दिता २६ नैवं वेद महाभाग भवान् कामवशं गतः तेजोनुभावं सीताया येन नीतो दशामिमां २७ कृतैषा विधवा लंका वयं च कुलनंदन देहः कृतोन्नं गृध्राणामात्मा नरकहेतवे २८ श्रीशुकः स्वानां विभीषणश्चक्रे कोसलेंद्रानुमोदितः पितृमेधविधानेन यदुक्तं सांपरायिकं २९ ततो ददर्श भगवानशोकवनिकाश्रमे आसीनां विरहव्याधिं शिंशपामूलकर्शितां ३० रामः प्रियतमां भार्यां दीनां वीक्ष्यान्वकंपत आत्मसंदर्शनाह्लादविकसन्मुखपंकजां ३१ आरोप्यारुरुहे यानं भ्रातृभ्यां हनुमद्युतः विभीषणाय भगवान् दत्वा रक्षोगणेशतां ३२ लंकामायुश्च
तेनै कल्पांतं ययौ चीर्णव्रतः पुरीं ३२ अवकीर्यमाणः कुसुमैर्लोकपालार्पितैः पथि उपगीयमानचरितः शतधृत्यादिभिर्मुदा ३३ गोमूत्रयावकं श्रुत्वा भ्रातरं वल्कलांबरं महाकारुणिकोतप्यज्जटिलं स्थंडिलेशयं ३४ भरतः प्राप्तमाकर्ण्य पौरामात्यपुरोहितैः पादुके शिरसि न्यस्य रामं प्रत्युद्यतोग्रजं ३५ ॥

दः तेन विकसन्मुखपंकजं यस्याः तां ३१ यानं पुष्पकं भ्रातृभ्यां लक्ष्मणसुग्रीवाभ्यां आयुश्च दत्वा तेनापि सह
वर्षयो ३२ गोमूत्रयावकं गोमूत्रपक्वयवान्नभोजिनं भ्रातरं ३४ ॥

सर्वाविविराजरामेविनायोध्यामप्रविशानस्यस्वचासंयत्रनिर्मितक्याख्या नन्नीनादिभिर्युक्तोरामेप्रस्थयतेभिश्चवि
यथोवलनयोघराहूनायोघ्ना पटजि २८ स्वगास्मान्नाः कथ्याः पुंनायामांतानाभिः पताकाभिर्हेमेविरतिचनावि
रण्यविशाघणानि २० पारमेष्टानि राज्ञाह्वागाछत्रचामरादीनि प्रनाप्रलिहनूहलाय इत्नगा चनेत्रयस्य २८ ने

नेदिग्रामात्स्थितिविराजीनवाद्विजनिःसनैः ब्रह्मलोघणाचमहुः पटद्विर्वेलनवादिभिः २८ स्वर्णाक
तुपताकाभिर्हेमेस्थित्रधनैरपिः महेन्द्रतकलसग्राहैर्भेटैः पुरदवर्मभिः २१ आणीभिर्वारमुख्याभि
र्भूमिक्षवपदानुगैः ३१ पारमेष्ठान्प्रपान्यपणाम्सह्यावचानिच पादपानेयपनस्प्रमाप्रलिहनूहल्लि
हृयहत्साः २८ पादुकेनायेपुरतः प्रांजलिर्बाष्पलोचनः नमाश्लिष्यचिरंदोर्भ्यां लापयत्रजने न
नैः २८ सौमोलक्ष्मणतालीताश्याविप्रश्याः पहनमाः नेष्पःस्वयुनमः वक्त्रप्रनाभिश्चनमस्कृ
नः ४ पुनतहत्याने पामपनिवीहषविरागतं ततराकोसस्त्राणान्यैः किंनैनान्नत ४१ पा
दुकेभरतापृष्टागत्यामरक्षनरामने विभीषणःससुग्रीवःश्वनकुर्मतकस्मन ४२ धनुर्निर्घ्राश
त्रैः सीतासोर्णकमण्डलु प्रविश्यदेगटःस्वेकूहमवमर्हतमहनूप ४२ पुष्पकस्थितःस्त्रीभि
स्तयमानश्चवदिभिः विरनेभगवतेनगृहश्रद्धूवादितः ४४ भ्रातभिर्नंदितःसोभिसातत्सावाप्रवे
प्रसूरी ४४ प्रविश्यराजभवनगुरुपत्नीसुमानरं गुरुवयरूपावरनान्यूजितःप्रत्यमुत्थान ४५ वै
मुप देवीलक्ष्मणासुमत्रगत्यादल्यागहनः ४५ पुत्रासकमातरस्माल्तुप्राणंशीलन्नस्वोगिना ग्राराप्याकेभि
षिक्तमवाप्यरविकलः पुनः ४८ ॥
नैनैःसगापुयमान्त्रिण्य २८ पः इन्द्रुमाः कल्पद्रुमाः तेम्योपितमनं वेद्यः ४
प्रयोध्यापुरेशपुरकाशाशवाद पादुके नलिमान्ः विभि ४२ धनुर्भिलिनगजनानकालवाटसावदान ४२ ४४
गुरुपत्नीकेकेयाय्याः ददस्यानद गोप्यापयाप्तन घनकमेगासनुप्रहन ४५ वाप्योगारभिविद्वेनाःपुत्रः

श्री
भाग
टी
२५

इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमे दशमः १० ततस्त्वेकादशेऽध्याये रामस्य सह यज्ञादियुक्तकारेणोत्तम
स्तदत्र वर्ण्यते १ ... दिशामन्यथा यावती भूः तावन्मात्रं ... निःस्पृहः मन्यमानः ३ अथ श्रीरामचन्द्रस्य
क्रमशः ४

नष्टा निर्मक्षिका विपिनकुल्या वृद्धैः समं गुरुः प्रस्थापितश्च ... वंदेवतः सिषुनल्लादिभिः ४६ एवं कृत
शिरस्नानः सुवासाः स्रग्व्यलंकृतः स्वलंकृतैः सुवासोभिर्भ्रातृभिर्भार्यया बभौ ४७ अग्रहीदासन
भ्रात्रा प्रणिपातप्रसादितः ४८ प्रजाः स्वधर्मनिरता वर्णाश्रमगुणान्विताः ४९ जुगोप पितृवद्रामो
मेनिरे पितरं च तं ५० त्रेतायां वर्तमानायां कालः कृतसमोऽभवत् रामे राजनि धर्मज्ञे सर्वभूतसुखावहे ५०
वनानि नद्यो गिरयो वर्षाणि द्वीपसिंधवः सर्वे कामदुघा आसन्प्रजानां भरतर्षभ ५१ नाधिव्याधिज
राग्लानिदुःखशोकभयक्लमाः मृत्युश्चानिच्छतां नासीद्रामे राजन्यधोक्षजे ५२ एकपत्नीव्रतध
रो राजर्षिचरितः शुचिः स्वधर्मं गृहमेधीयं शिक्षयन्स्वयमाचरत् ५३ प्रेम्णानुवृत्त्या शीलेन प्र
श्रयावनता सती धिया ह्रिया च भावज्ञा भर्तुः सीताहरन्मनः ५४ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे
दशमोऽध्यायः १० श्रीशुक उवाच भगवानात्मनात्मानं राम उत्तमकल्पकैः सर्वदेवमयं देवमी
३ जेऽथाचार्यवान्मखैः १ होत्रेऽददाद्दिशं प्राचीं ब्रह्मणे दक्षिणां प्रभुः अध्वर्यवे प्रतीचीं वा उदीचीं सामगाय
सः २ आचार्याय ददौ शेषां यावती भूस्तदंतरा मन्यमान इदं कृत्स्नं ब्राह्मणोऽर्हति निःस्पृहः ३ इत्ययं त निः
दलंकारवासोभ्यामवशेषितः तथा राज्ञ्यपि वैदेही सौमंगल्यावशेषिता ४ ते तु ब्रह्मण्यदेव
स्य वात्सल्यं वीक्ष्य संस्तुतं प्रीताः क्लिन्नधियस्तस्मै प्रत्यर्प्येदं बभाषिरे ५॥

मंगलमात्रमवशेषितं यस्याः तथापि ... दिक्सर्वं दत्तवानित्यर्थः ५ ॥ राम

श्रुत्वा वाल्मीकिना तां गाथां भगवान् मुनिभिः सह । राजन्नाम श्रुत्वा वाल्मीकेः पुनः ॥ १९ ॥ स्नेहात् प्रमनसः सर्वे ह्यथ

स पृष्टः प्रतं किं सर्वं दृष्टमिमम् ॥ विषयं विषयः ॥ ९ ॥ मस्तं दृष्टं मुनिभिरर्पितो विज्ञ मस्ता वेश्मीयस्य तस्मैतेष्व
पितावश्रीयेनतिवा ॥ १९ ॥ प्रविष्टः प्रतीतः प्राचेतसो वाल्मीकिः तस्यायमेव प्रामः ॥ ९ ॥ पुरा वेदवेत्ता गर्भिणी कि

आत्मा माकृतः प्रपन्नेन तस्य या किं तर्भावनं भुवनेश्वरः पश्यंतश्च ह्यं विषयं तमो हि मिस्वरो चि ।
सा ॥ ९ ॥ नमो ब्रह्मणे देवाय रामाय पङ्कजमेधसे तमस्यां कपुर्या यस्मात्तं दृष्टार्पितां ग्रपे ॥ कदाचित्
कतितास्तु गर्भरामस्वर्लक्षितः चरवाचामृगा द्रामो भार्या सुहितयकस्य वितः ॥ नाह विम
मितानुष्ठाम संतीप रवेरमगा सीतां भीविभूतां सीता रामो नाहं भजे पुनः ॥ इति लोकात् दह्ममुत्वा
तद्गाथां प्रविष्टः पत्नी भीतेन सा प्रपन्ना प्राप्ता प्राचेतसाश्रमं ॥ १९ ॥ प्रतत्वं गमगते काले पमोसाम
पुत्रसुतौ कुशौ लवसंज्ञितौ तेना तपोमुक्ते क्रियामुनिः ॥ ११ ॥ प्रगर्भ सूद्गके तस्य लक्ष्मणस्याप्यजी सू
१२ तौ ततः पुष्कलं दृष्ट्वा तामभवतस्य महीपते ॥ १२ ॥ सुबाहुः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्नस्य प्रभुवतः गंधर्व
नकोटिमाजेषभरतो विनयेदिशा ॥ १३ ॥ सहीयं धनमानीय सर्वं रामे न्यवेदयत शत्रुघ्न मथातः पु
रे लवणान्तामवानल हत्वा मधुवनेवके मधुरानामवे पुरी ॥ १४ ॥ मुनीनि लिखन्तं यामीतमहा तां
निवासिता पार्थरामवरणो वित्तेषु विवेशाह ॥ १५ ॥ तत श्रुत्वा भगवान रामः कृत्यं तपोपियाष
थः स्मरत्स्या गुणां तां तां सा राम क्रोधेऽत्र कुमीष्व ॥ १७ ॥ स्त्रीपुंसं गपतारक्त वेदे वभयावह
प्र पीयराणां किमुत गृहस्य गृहवेतसः ॥ १७ ॥ ततकई ब्रह्मचर्येधारयत्र तु हीमभुः त्रयोदशा
हस्राब्दस्यमग्निहोत्रमवंडितम ॥ १८ ॥ स्त्रीपुंसोः संगएवेदक्रूर

मानात कर्मीध्याः ॥ १९ ॥ ईश्वरोपि प्रबोधो हि वापालकोत ॥ २० ॥ नवानिवि त्रमेतदित्याह स्त्रीपुंसोः प्रसंगः प्रा
सक्तिः त्रासमाचद्दती नितया विमुक्तोलगांधे पाठांतरं स्वयमे किमनेति प्रासंगिकोक्तिः प्रत्रिदोत्र

स्पकृते जनाः यथुक्तेपरमाने दूरसिकास्तत्कलोत्सुकाः ॥ १९ ॥ ततस्तु भगवान्रामस्तावत्कुतसमाहितः । पुत्रत्वे कोयुवां कस्य कुतो
वाममत्कथ्यतां ॥ २ ॥ एवमुक्तो ततस्तेन रामेणाकमनसह्णो । वाल्मीकोत्पृच्छत, पुत्रावादर्शितौ हिनरेश्वर ॥ २१ ॥ तयोर्वाक्यसमाकर्ण्य आ
हस्रसितमनः आहूय वातरं वाल्मीकिं तिश्यायतमुत्तमो ॥ २२ ॥ एवमुक्तो जगन्नाथः स हृत्य वेदयथा ॥ ॥ ततः श्रुत्वाथ प्रस्थिता मानने

आत्मज्योतिरिति निजधाम १९ ननु विपक्षे बहुगैश्वर्यरक्षोवध इतीदं कविभिरत्यद्भुतमिव वर्णितं तमपि यशः
स्तुतिर्न भवतीत्यत्राह नेदं अधिकसाम्याभ्यां विमुक्तं धाम प्रभावो यस्य तस्य किं कपयः सहायाः अतः सुग्रीवाद्या
अपि यथा लीलामात्रेणैवेदमपि युक्तं चेति न दिग्मात्र स्व यातीयानुगया आज्ञाः श्रीकृष्णलीलायां ननु यशे
नुतस्य २० एवंविधलीलाप्रयोजनं दर्शयन् प्रणमति यस्येति नृपाणां युधिष्ठिरादीनां सदःसु सभासु ऋषयो मा
र्कण्डेयादयो गायन्ति दिगिभेन्द्राणां पट्टं वदाभरणरूपं तस्य पट्टं नेत्रं समिन्नर्थः नाकपाला देवाः वसुपाश्च

स्मरतां हृदि विन्यस्य विद्धं दण्डककण्टकैः स्वपादपल्लवं राम आत्मज्योतिरगात्ततः १९ नेदं यशो र
घुपतेः सुरयाच्ञयात्तलीलातनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः रक्षोवधो जलधिबन्धनमस्त्रपू
गैः किं तस्य शत्रुहनने कपयः सहायाः २० यस्यामलं नृपसदःसु यशोऽधुनापि गायन्त्यघघ्नमृष
यो दिगिभेन्द्रपट्टं तं नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टपादाम्बुजं रघुपतेः शरणं प्रपद्ये २१ स यैः स्पृ
ष्टोऽभिदृष्टो वा संविष्टोऽनुगतोऽपि वा कोसलास्ते ययुः स्थानं यत्र गच्छन्ति योगिनः २२ पुरुषो
रामचरितं श्रवणैरुपधारयन् आनृशंस्यपरो राजन् कर्मबन्धैर्विमुच्यते २३ राजोवाच क
थं स भगवान् रामो भ्रातॄन्वा स्वयमात्मनः तस्मिन्वा तेऽन्ववर्तन्त प्रजाः पौराश्च ईश्वरे २४ ॥

वसुधापालाः तेषां किरीटैर्जुष्टं पादाम्बुजं यस्य तं रघुपतिमिति पाठान्तरेण तस्य रघुपतेर्जुष्टपादाम्बुजं प्रप
द्ये इत्यर्थः २१ स रामः संविष्टः उपवेशितः अनुगतो वाऽपि ते कोसलदेशवासिनः सर्वेऽपि यत्र योगिनो ग
च्छन्ति तत्स्थानं ययुः २२ आनृशंस्यपरः उपशमनिमित्तं विमुच्यते २३ स रामः स्वयं कथमवर्ततेति भ्रातॄन्वा
प्रति कथमवर्तत कथंभूतान् आत्मनः आत्मांशभूतान् तस्मिन्वा ईश्वरे ते भ्रात्रादयः पौरादयः प्रजाश्च कथम
वर्तन्तेति प्रश्नत्रयम् २४ ॥

तथा श्रीरामस्य भ्रातादिषु वृत्तिप्रकारमाह अथेति अनेनैव भ्रातृणामपि तदा तानुसारितया वृत्तिरुक्ता
अथ सिद्धाश्रमस्थीकारानंतरं १५ पुरी वृत्तान्यनितिभिः गंधोदकैर्मयुविंदुभिस्म्रापातिक्रामा मार्गाय स्थास्त
नराम तामिव समृद्धीनतिविनतैर्धौता नरवासितनराकामामन्त्रायामिव नयद्धः २४ पोराणां वृत्तिंतमिस्त्रा

श्रीपुष्पकः अथारिशाहिंनि तयभ्रातृनत्रिभुवनेश्वरः आत्मानं दर्शयन्नानां पुरीमैविलितसा
नुगः २५ आसिक्तमार्गां गंधोदैः करिणामदशीकरैः स्थामिनेप्राम्नमालाकामसंतांयामिनरा
मिव प्रासादगोपुरसभाचैत्यदेवगृहादिषु विन्यस्तहेमकलशैः पताकाभिस्म्रमंडिता २६ पू
गैः सवृंतैरंभाभिः पट्टिकाभिः सुवाससाम आदर्शैरंशुकैः स्त्रग्भिः कृतकौतुकतोरणाम् २७
तमुपेयुस्तत्र तत्र पौरा ग्रहणपाणयः आशिषो युयुजुर्देव पाहीमां प्राक्त्वयाहृतां ततः ।
पडदे॰
प्रजाः वीक्ष्य पतिं चिरागतमुत्सुकाः त्यक्तगृहाः स्त्रियो नराः आरुह्य हर्म्याण्यरविंदलोचनमतृ
तंर
प्तनेत्राः कुसुमैरवाकिरन २८ अथ प्रविष्टः स्वगृहं जुष्टं स्वैः पूर्वराजभिः अनंताखिलको
शाढ्यमनर्घ्योरुपरिच्छदं २९ ॥

ह तमुपेयुरिति क्वाह नृपेणाललपाहूतामिमां पृथ्वीं पाहीति ३१ पुनर्नाना तस्मिन वृत्तिमाह ततः प्रना
नानस्मिन वृत्तिमाह ततः प्रजा इति २८ स्वयं वागमवनंतम स्वोत्तरमाह अथेति यावत्स्माभि स्वपू
र्वप्रविष्टः तस्मिन रेमइति पंचमेनान्वयः गृहे वा यच्छनि साडँस्त्रिभिः अनंतायो विलासरत्नादीनां कोशैः
नैराढ्यं अनर्घ्योरवः परिच्छदाः यस्मिन ३० ॥

श्री
भाग
टी
२९

विद्रुममय्यो देहल्यो येषु तैर्द्वारैः स्वच्छैः स्थलैः तलैर्यानि तानि मरकतमयानि तलानीत्यन्वयः २७ वास
सांसि मणिगणानां च अंशुकैर्दीप्तिभिः चित्रैः चिदुल्लासैः उल्लासैः यद्वा चिदिति क्वचित् क्वचित् वैडूर्य
तलमाश्लिष्ट्य यथा शोभमानं मुक्ताफलैर्मण्डितमित्यर्थः कान्ताः कमनीयाः कामोपपत्तयो भोगसाधना
नि ताभिः २८ भूषणानां भूषणभूतैः २९ नृणामभिध्यातमभिध्यानमात्रेणाङ्घ्रिपल्लवं यस्येति २९ इति श्री

विद्रुमोदुम्बरद्वारैर्वैडूर्यफलकोत्तमैः स्थलैर्मारकतैः स्वच्छैर्भ्राजत्स्फटिकभित्तिभिः २७ चित्र
स्रग्भिः पट्टिकाभिर्वासोमणिगणांशुकैः मुक्ताफलैश्चिदुल्लासैः कान्तकामोपपत्तिभिः २ २
धूपदीपैः सुरभिभिर्मण्डितां पुष्पमण्डनैः स्त्रीपुम्भिः सुरसंकाशैर्जुष्टां भूषणभूषणैः २९ तस्मिन्स
भगवान् रामः स्निग्धया प्रिययेष्टया रेमे स्वारामधीराणामृषभः सीतया किल बुभुजे च यथा
कालं कामान्धर्ममपीडयन् वर्षपूगान्बहून्नृणामभिध्याताङ्घ्रिपल्लवः ३१ इति श्री
भागवते नवमस्कन्धे एकादशोऽध्यायः ११ श्रीशुक उवाच कुशस्य चातिथिस्तस्मान्निषधस्तत्सुतो नभः ४
पुण्डरीकोऽथ तत्पुत्रः क्षेमधन्वाभवत्ततः देवानीकस्ततोऽनीहः पारियात्रोऽथ तत्सुतः ततो ब ३
लस्थलस्तस्माद्वज्रनाभोऽर्कसम्भवः १ खगणस्तत्सुतस्तस्माद्विधृतिश्चाभवत्सुतः ततो हि २
हिरण्यनाभोऽभूद्योगाचार्यस्तु जैमिनेः २ त२

भावार्थदीपिकायां नवमे एकादशः द्वादशे रामपुत्रस्य कुशस्यान्वय उच्यते एवमिक्ष्वाकुपुत्रस्य
या याद्वंशवितान्वयः कुशस्य श्रीरामपुत्रस्य अतिथिः सुतोऽभवत् १ एकसंभवः अर्कस्याग्नेः सम्भू
तः २ हिरण्यनाभः कथंभूतः जैमिनेः शिष्यो योगाचार्यः २ ॥

२९

तदाह यतः सकाशात् कौसल्यो याज्ञवल्क्य अधियया लं योगमध्यगात् महोदयाः सिद्धयो यस्मिन् तं। हृदयग्रंथिभेदकं च ४ ५ मरुः विपिनाद्यिः यो भाविनि पुनर्भावयिष्यति ६ ७ पित्रा अपि समस्तुना ८ ९ ततः सं

शिष्यः कौसल्य आध्यात्मं याज्ञवल्क्योऽध्यगाद्यतः योगं महोदयमृषिर्हृदयग्रंथिभेदनं ४। पुष्यो हिरण्यनाभस्य ध्रुवसंधिस्ततोऽभवत् सुदर्शनोऽथाग्निवर्णः शीघ्रस्तस्य मरुः सुतः ५ योऽसावास्ते योगसिद्धः कलापग्राममास्थितः कलेरंते सूर्यवंशं नष्टं भावयिता पुनः ६ तस्मात्प्रसुश्रुतस्तस्य संधिस्तस्याप्यमर्षणः महस्वांस्तत्सुतस्तस्माद्विश्वसाह्वो व्यजायत ७ ततः प्रसेनजित्तस्मात्तक्षको भविता पुनः ततो बृहद्बलो यस्तु पित्रा ते समरे हतः ८ एते हीक्ष्वाकुभूपाला अतीताः शृण्वनागतान् बृहद्बलस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्रणः ९ उरुक्रियः सुतस्तस्य वत्सवृद्धो भविष्यति प्रतिव्योमस्ततो भानुर्दिवाको वाहिनीपतिः १० सहदेवस्ततो वीरो बृहदश्वोऽथ भानुमान् प्रतीकाश्वो भानुमतः सुप्रतीकोऽथ तत्सुतः ११ भविता मरुदेवोऽथ सुनक्षत्रोऽथ भानुमान् १२ बृहद्राजस्तु तस्यापि बर्हिस्तस्मात्कृतंजयः रणंजयस्तस्य सुतः संजयो भविता ततः तस्माच्छाक्योऽथ शुद्धोदो लांगलस्तत्सुतः स्मृतः ततः प्रसेनजित्तस्मात्क्षुद्रको भविता ततः रणको भविता तस्मात्सुरथस्तनयस्ततः सुमित्रो नाम निष्ठांत एते बार्हद्बलान्वयाः १५ इक्ष्वाकूणामयं वंशः सुमित्रांतो भविष्यति यतस्तं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ १६ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमे द्वादशः

दमित्रजित १२ निष्ठां व्यवस्थितिः तस्यांतः १५ तदेवाह इक्ष्वाकूणामिति १६ नवमे द्वादशः १२

श्रितः

स्य

गुः

पुष्करः सह

नृपाः

इक्ष्वाकोरेव पुत्रस्य निमेर्वंशमनुत्रयोदशे । स्थापिते न तिरेयत्र प्रमितानन्नकादयः ॥ निमेर्यो गमः पुत्रो नाभूत्
इति दर्शयन् कथामाह । निमिरित्येकादशभिः । सत्रं मारभ्य वसिष्ठमृत्विजं प्रवृतवन्तं तेन शक्रस्य मखे निर्व
र्त्य प्रतिपालय प्रतीक्षस्वेत्याह पतिर्निमिः । इदं जीवितं चलमस्थिरं विद्वान् । इन्द्रस्य मखं निवर्त्यागतो
गुरुः शिष्यस्य व्यतिक्रममन्याय्यं वीक्ष्य निमेर्देहः पतत्विति शापन ॥ ४ ॥ दर्पीदर्पोनाम्नो देरेन मत्ताभ्या ॥ ३ ॥

श्रीशुक उवाच । निमिरिक्ष्वाकुतनयो वसिष्ठमवृतर्त्विजं । आरभ्य सत्रं सोऽप्याह शक्रेण प्राग्वृतोऽस्मि भोः ॥ १ ॥ तं
निर्वर्त्यागमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय । तूष्णीमासीद्गृहपतिः सोऽपीन्द्रस्याकरोन्मखं ॥ २ ॥ निमिश्च ॥ ६२ ॥
लमिदं विद्वान् सत्रमारभतात्मवान् । ऋत्विग्भिरपरैस्तावन्नागमद्यावता गुरुः ॥ ३ ॥ शिष्यव्यतिक्र
मं वीक्ष्य तं निर्वर्त्य गुरुरागतः । अशपत्पतताद्देहो निमेः पण्डितमानिनः ॥ ४ ॥ निमिः प्रतिददौ शापं गु
रवेऽधर्मवर्तिने । तवापि पतताद्देहो लोभाद्धर्ममजानतः ॥ ५ ॥ इत्युत्ससर्ज स्वं देहं निमिरध्यात्मको
विदः । मित्रावरुणयोर्जज्ञे उर्वश्यां प्रपितामहः ॥ गन्धवस्तुषु तद्देहं निधाय मुनिसत्तमाः ॥ समाप्ते सत्र
यागे ॥ देवानूचुः समागतान् ॥ ७ ॥ राज्ञो जीवतु देहोऽयं प्रसन्नाः प्रभवो यदि ॥ तथेत्युक्ते निमिः प्राह मा
भून्मे देहबन्धनं ॥ ८ ॥ यस्य योगं न वाञ्छन्ति वियोगभयकातराः ॥ भजन्ति चरणाम्भोजं मुनयो हरिमेध
सः ॥ ९ ॥ देहं नावरुरुत्सेऽहं दुःखशोकभयावहं ॥ सर्वत्रास्य यतो मृत्युर्मत्स्यानामुदके यथा ॥ देवा ऊ
चुः ॥ विदेह उष्यतां कामं लोचनेषु शरीरिणां ॥ उन्मेषणनिमेषाभ्यां लक्षितोऽध्यात्मसंस्थितः ॥ ११ ॥

प्रनिमिं कृत्वा तस्य प्रपितामहो वसिष्ठो जन्तेन जज्ञे ॥ ६ ॥ इह मित्रावरुणयोरिति तथा च श्रुतिः ऊं भेरतः किंपि
बन्तः समानमिति ॥ ७ ॥ यदि प्रसन्नाः प्रभवः समर्थास्तर्हि जीवत्विति सूचुः ॥ ८ ॥ देहस्य योगं न वाञ्छन्ति अपि
तु मोक्षायैव भजन्ति ॥ ९ ॥ १० ॥ निमिर्विदेह एव सन्नुष्यतां वसतु कामं यथेष्टं उपवसतु इत्याभिः प्रार्थितमस्याभ
विष्यतीन देवसंवय इति भावः ॥ स च अध्यात्मस्थितो लोचनयोः स्थितः सन् उन्मेषनिमेषाभ्यामनुवर्तक

तदेवं मृतादपि निमेर्देहाद्देवा पुत्रं निदर्शयति अराजकभयमिति १२ अस्मान्नव्याप्तिर्नीति नाममात्रस्तन
नाप्यसाधारणो जननाज्जनकः यज्ञस्य देहस्य राजा जनक नाम्ना निर्मितकोऽभूदित्यर्थः मिथिलापुरे

अराजकभयं नृणां मन्यमाना महर्षयः देहं ममन्थुः स्म निमेः कुमारः समजायत १२ जन्मना ज
नकः सोऽभूद्वैदेहस्तु विदेहजः मिथिलो मथनाज्जातो मिथिला येन निर्मिता १३ तस्मादुदावसु
स्तस्य पुत्रोऽभून्नन्दिवर्धनः ततः सुकेतुस्तस्यापि देवरातो महीपते १४ तस्माद्बृहद्रथस्तस्य म
हावीर्यः सुधृत्पिता सुधृतेर्धृष्टकेतुर्वै हर्यश्वोऽथ मरुस्ततः १५ मरोः प्रतीपकस्तस्माज्जातः कृति
रथो यतः देवमीढस्तस्य पुत्रो विश्रुतोऽथ महाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्तस्मान्महारोमा
थ तत्सुतः स्वर्णरोमा सुतस्तस्य ह्रस्वरोमा व्यजायत १७ ततः सीरध्वजो जज्ञे यज्ञार्थं कर्षतो म
हीं सीता सीराग्रतो जाता तस्मात्सीरध्वजः स्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्य पुत्रस्ततो धर्मध्वजो नृपः धर्म
ध्वजस्य द्वौ पुत्रौ कृतध्वजमितध्वजौ कृतध्वजात्केशिध्वजः खाण्डिक्यस्तु मितध्वजात् कृतध्वजसु
तो राजन्नात्मविद्याविशारदः २० खाण्डिक्यः कर्मतत्त्वज्ञो भीतः केशिध्वजाद्द्रुतः भानुमांस्तस्य
पुत्रोऽभूच्छतद्युम्नस्तु तत्सुतः २१ शुचिस्तु तनयस्तस्मात्सनद्वाजस्ततोऽभवत् ऊर्ध्वकेतुः
सनद्वाजादजोऽथ पुरुजित्सुतः २२ अरिष्टनेमिस्तस्यापि श्रुतायुस्तत्सुपार्श्वकः ततश्चित्र
रथो यस्य क्षेमाधिर्मिथिलाधिपः २३ तस्मात्समरथस्तस्य सुतः सत्यरथस्ततः आसीदुपगु
रुस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसम्भवः २४ वस्वनन्तोऽथ तत्पुत्रो युयुधो यत्सुभाषणः श्रुतस्ततो जयस्त
स्माद्विजयोऽस्मादृतः सुतः २५ शुनकस्तत्सुतो जज्ञे वीतहव्यो धृतिस्ततः बहुलाश्वो धृतेस्तस्य

तिर्मितेत्यनेन ... संतानमर्थाद् ... १४ सुधृतः सुधृतिः ... पिता ... केशिध्वजस्य भानुमान् २१ ततस्तस्मा
त्सुपार्श्वकः २३ अग्निसंभवः ... पुत्रः २४ युयुधः सुभाषणः योगेश्वरप्रसादात् ...

श्री
भान
टी
९८

चतुर्दशे बुधादिभिः सोमवंशमाह समासतः । यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यंते पुण्यकीर्त्तयः । चतुर्दशे गुरोः पत्न्यां
तारायां सोमतो बुधात् ॥ जातश्चैलात्पुरूर्वश्यामायुर्मुख्यानजीजनत् ॥ १ ॥ दृग्भ्य आनन्दाश्रुभ्यः अत एवामृत
मयः किलेत्याश्चर्ये पाठांतरे दृग्भ्यः नेत्रात् वहमानात् दर्पस्य कारणमाह विप्रेति ॥ ३ ॥ सोमस्य पुत्रो बुध

श्रीशुक उवाच अथातः श्रूयतां राजन्वंशः सोमस्य पावनः यस्मिन्नैलादयो भूपाः कीर्त्यंते पुण्य
कीर्तयः १ सहस्रशिरसः पुंसो नाभीह्रदसरोरुहात् जातस्यासीत्सुतो धातुरत्रिः पितृसमो गु
णैः ॥ तस्य दृग्भ्योऽभवत्पुत्रः सोमोऽमृतमयः किल ॥ विप्रौषध्युडुगणानां ब्रह्मणा कल्पितः पतिः
३ ॥ सोऽयजद्राजसूयेन विजित्य भुवनत्रयं ॥ पत्नीं बृहस्पतेर्दर्पात्तारां नामाहरद्बलात् ४ ॥ यदा
स देवगुरुणा याचितोऽभीक्ष्णशो मदात् ॥ नात्यजत्तत्कृते जज्ञे सुरदानवविग्रहः ५ शुक्रो बृह
द्वेषा स्पतेरीर्ष्यादग्रहीत्सासुरोडुपं हरो गुरुसुतं स्नेहात्सर्वभूतगणावृतः ॥ ६ सर्वदेवगणोपेतो
महेन्द्रो गुरुमन्वयात् सुरासुरविनाशोऽभूत्समरस्तारकामयः ७ निवेदितोऽथांगिरसा सो
मं निर्भर्त्स्य विश्वकृत् तारां स्वभर्त्रे प्रायच्छदन्तर्वत्नीमवैत्पतिः ८ ॥

इति कण्ठोक्तेनाह पत्नीमिति सार्द्धैस्त्रिभिः ४ तत्कृते तन्निमित्ते ५ सुराणां दानवानां च विग्रहे कारण
माह शुक्र इति असुरैः सहितं उडुपं सहितमगृहीत् शिष्यार्थः सशिष्यार्थः गुरोः सुतं बृहस्पतिमग्रहीत् ६
गिरसः सकाशात् सोमविग्रहं इति निर्दिष्टमिति ॥ ८ ॥ निवेदितो वृत्तान्तो यस्य सः विश्वकृत् ब्रह्मा प्रवेत्त प्रकुप्य

५
७
म
९५

बृहस्पतिर्गाहस्पत्यजेति । परैर्वाहितं गर्भं गर्भेत्यक्ते भस्मीकरिष्यतीति विभ्यती प्रत्याह । नाहमिति सांतानिकः संतानार्थीमां
तानिके इति पाठे हे सपुत्रे त्यर्थः ॥ ५ ॥ ७ ॥ रहः एकांते ॥ ३ ॥ ४ ॥ पुरूरवस उर्वशीप्राप्तिमाह । प्रसङ्गात्तज्जातानाह इति
वक्तुं कथामाह । तस्येत्यादिना यावत्समाप्ति ॥ ५ ॥ कथं देवी कुतो मनुष्यस्यांतिकं गच्छेदित्याह । मित्रावरुणयोः शा

पात्प्राप्ता मनुष्यत्वं मनोरेव पुरा हि सा । नाहं तोषयितुं शक्या त्वयेयं सांतानिको मतिः ॥ ९ ॥ तस्या जज्ञे ततो दिता
तारा कुमारं कनकप्रभं । स्पृहां चक्रे कुमारे सोमस्तथैव च ॥ १० ॥ ममायं न तवेत्युक्ते सन्निन्दितव
दमानयोः । यत्र कुलजयोर्देवी नैवोचे व्रीडिता तु सा ॥ ११ ॥ कुमारो मातरं प्राह कुपितो लीकलज्जया । किं
नावोचः सत्यं मे आत्मावर्णं वदाशु मे ॥ १३ ॥ बृहस्पतिस्तदा प्राह यस्मान्मत्पाती च सा तु यत् । सोमस्येत्याह सा श
नकैः सोमस्तं तावदग्रहीत ॥ १२ ॥ तस्यात्मयोनिः कृतवान् बुध इत्यभिधां नृप । बुद्ध्या गंभीरया येन पुत्रेणोडुराट्
मुदे ॥ १४ ॥ ततः पुरूरवा जज्ञे इलायां य उदारधीः । तस्य रूपगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् । श्रुत्वो
र्वशीन्द्रभवने गीयमानान् सुरर्षिणा ॥ १५ ॥ तदन्तिकमुपाजग्मे देवी स्मरशरार्दिता । मित्रावरुणयोः शा
पादापन्ना नरलोकतां ॥ १६ ॥ निशम्य पुरुषश्रेष्ठं कंदर्पमिव रूपिणं । धृतिं विष्टभ्य ललना उपतस्थे त
दंतिके ॥ १७ ॥ तां विलोक्य नृपतिर्हर्षेणोत्फुल्ललोचनः । उवाच श्लक्ष्णया वाचा देवीं हृष्टतनूरुहः ॥ १८ ॥
राजोवाच । स्वागतं ते वरारोहे आस्यतां करवाम किं । संरमस्व मया साकं रतिर्नौ शाश्वतीः समाः ॥ १९ ॥
उर्वश्युवाच । कस्यास्त्वयि न सज्जेत मनो दृष्टिश्च सुंदर । यदंगान्तरमासाद्य च्यवते ह रिरंसया ॥ २० ॥
एतावुरणकौ राजन् न्यासौ रक्षस्व मानद । संरंस्ये भवता साकं श्लाघ्यः स्त्रीणां वरः स्मृतः ॥ २१ ॥ नाम

पात्प्राप्तनरलोकतां मनुष्यभावमापन्नसतीं ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ नौ आवयो रतिः स्थितिः ॥ १९ ॥ यस्य तवांगांतरं वक्षः प्रा
साद्य रिरंसया रंतुमिच्छया हृद् स्फुटं च्यवते नापयाति यस्याः स्मादिति वा ॥ २० ॥ शापावसाने भाषाभेदनिमि
त्तेन जिगमिषोस्तस्या भाषाबंधमाह । एताविति द्वाभ्यां उरणकौ मेषौ न्यासौ निक्षेपरूपौ रक्षस्व श्लाघ्यः स

पुरूरवा उर्वशी
चरि

३

एवं स्त्रीणां वरः स्मरः अतो विज्ञानीयत्वं न दोषः इति भावः २१ हे वीर युवां मे भर्ता स्यात् अमर्त्या वा आज्यमिति विकृतेः
देवानां वा स्मरतासित्वात् मैथुनादन्यत्र विवाससं त्वां नेक्ष इति प्रतिपेदे अंगीकृतवान् २२ तदेवाह अहो इ
ति २३ पद्मकिंजल्कस्य गंध इव गंधो यस्याः स्वातामोदेन मुषितः सन् २४ महायमम २५ महारात्रे मध्यरा

घृतं मे वीर भक्ष्यं स्यान्नेक्षे त्वान्यत्र मैथुनात् विवाससं तत्तथेति प्रतिपेदे महामनाः २२ अहो रूपमहो
भावो नरलोकविमोहनं को न सेवेत मनुजो देवीं त्वां स्वयमागतां २३ तया स पुरुषश्रेष्ठो रमयंत्या
यथार्हतः रेमे सुरविहारेषु कामं चैत्ररथादिषु २४ रममाणस्तया देव्या पद्मकिंजल्कगंधया
तन्मुखामोदमुषितो मुमुदेहर्गणान्बहून् २५ अपश्यन्नुर्वशीमिंद्रो गंधर्वान्समचोदयत् उर्वशी
रहितं मह्यं मास्थानं नातिशोभते २६ ते उपेत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते उर्वश्या उरणौ ज
ह्रुर्न्यस्तौ राजनि जायया २७ निशम्याक्रंदितं देवी पुत्रयोर्नीयमानयोः हतास्म्यहं कुनाथेन न
पुंसा वीरमानिना २८ यद्विश्रंभादहं नष्टा हृतापत्या च दस्युभिः यः शेते निशि संत्रस्तो यथा ना
री दिवा पुमान् इति वाक्सायकैर्विद्धः प्रतोत्रैरिव कुंजरः निशि निस्त्रिंशमादाय विवस्त्रोभ्यद्रवद्रु
षा ३० ते विसृज्योरणौ तत्र व्यद्योतंत स्म विद्युतः आदाय मेषावायांतं नग्नमैक्षत सा पतिम् ३१

त्रे मध्यरात्रे महानिशा उरणिके बालौ मेषौ अयमयासुयोरिति स्मृतेः २७ निशामिषोः तस्याः पुरुषोक्तिमाह हता
स्मीति सार्द्धेन नपुंसा नपुंसकेन २८ यथा नारी संत्रस्ता तथा शेते २९ विद्युतः विशिष्टद्युतिमंतः व्यद्योतंत
नग्नमैक्षत यद्यपि देवतडितः प्रकाशिते इत्यर्थः नग्नमैक्षत अतो भाषाभंगात् निर्जगामेति ज्ञेयम् ३१

तस्याः सखीः पंच वीक्ष्य सूक्तं श्लोकं वचनं अहो जाये इत्यादि ३३ तदेवार्थत आह अहो इति द्वाभ्यां अनिर्वृत्य मत्कृतां निर्वृतिमप्राप्य घोरे मा निर्वृतिमप्राप्य मत्कृतां निर्वृतिं वा वचांसि कृणवावहै गोष्ठीं करवावहै ३४ सुदेहोऽतिकमनीयोऽयं मम देहः ३५ पुरूरवा मा मृथा इत्यादि तस्याः सूक्तं तदर्थत आह मा मृथा इति चतुर्भिर्मा मृथाः पुरुषोऽसि अतो धैर्यमावहेति भावः इमे वृकाः अस्मिद्राः इंद्रियाणि वा त्वा त्वां इति समासस्य प्रत्ययः भक्षयेयुः इंद्रियवशो मा

पुरूरवा उ०

ऐलोऽपि शयने जायामपश्यन्विमना इव तच्चित्तो विह्वलः शोचन्बभ्रामोन्मत्तवन्महीं ३२ स तां वीक्ष्य कुरुक्षेत्रे सरस्वत्यां च तत्सखीः पंच प्रहृष्टवदनाः प्राह सूक्तं पुरूरवाः ३३ अहो जाये तिष्ठ तिष्ठ घोरे न त्यक्तुमर्हसि मां त्वमद्याप्यनिर्वृत्य वचांसि कृणवावहै ३४ सुदेहोऽयं पतत्यत्र देवि दूरं हृतस्त्वया खादंत्येनं वृका गृध्रास्त्वत्प्रसादस्य नास्पदं ३५ उर्वश्युवाच मा मृथाः पुरुषोऽसि त्वं मा स्म त्वाद्युर्वृका इमे क्वापि सख्यं न वै स्त्रीणां वृकाणां हृदयं यथा ३६ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः घ्नंत्यल्पार्थेऽपि विस्रब्धं पतिं भ्रातरमप्युत ३७ विधायालीकविस्रंभमज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः नवं नवमभीप्संत्यः पुंश्चल्यः स्वैरवृत्तयः ३८ संवत्सरांते हि भवानेकरात्रं मयेश्वरः वत्स्यत्यपत्यानि च ते भविष्यंत्यपराणि भोः ३९ अंतर्वत्नीमुपालक्ष्य देवीं स प्रययौ पुरीं पुनस्तत्र गतोऽब्दांते उर्वशीं वीरमातरं ४० उपालभ्य मुदा युक्तः समुवास तया निशां ४० अथैनमुर्वशी प्राह कृपणं विरहातुरं गंधर्वानुपधावेमांस्तुभ्यं दास्यंति मामिति ४१ तस्य संस्तुवतस्तुष्टा अग्निस्थालीं ददुर्नृप उर्वशीं मन्यमानस्तां सोऽबुध्यत चरन्वने ४२ ॥

भवमर्षाः ३७ प्रियेति भिन्ने साहसं येषां ताः ३८ ते सांत्वयति संवत्सरांते इति उपरागीति वचनात् अंतर्वत्नीमुपालक्ष्य ४१ अनेनाग्निना कर्म कृत्वा तद्द्वारा उर्वशीं प्राप्स्यसीत्यभिप्रायेणाग्निस्थालीं ददुः स तु तां स्थालीमेवोर्वशीं मन्यमानः तया सहितो वने विचरन्नेयमुर्वशी किं तु स्थालीत्यबुध्यत ४२ ॥ ॥ ॥

श्री·
भाग·
टी·
३०

ततः वनं स्थालीं वने स्थापयित्वा गृहान् गत्वा निशि नित्यं तामेव ध्यायतस्तस्य मनसि त्रेतायां त्रयी प्रवर्त्तत कर्मबोध।
कं वेदत्रयं प्रादुरभूत् ततः स्थालीस्थानं गतः सन् शमीगर्भं जातमश्वत्थं विलक्ष्य अस्मिन्नसावग्निरस्तीति विज्ञाय।
(ल)।लक्षयित्वा तेनाश्वत्थेन द्वे अरणी कृत्वाग्निं ममन्थेति शेषः शमीगर्भादग्निं ममन्थेति श्रुतेः मन्थनप्रकारमा
ह अथवारणिमुर्वशीं ध्यायन्नुत्तरारणिमात्मानं ध्यायन् उभयोर्मध्ये यत्काष्ठं तत्प्रजननं पुत्रं ध्यायन् तथा
च मंत्रः उर्वश्यसि पुरूरवा असि इति ४४ तस्यैतत्कृत्वा निर्मथनाद्विभावसुरग्निर्जातः कथंभूतो जातवेदा यतो भो

स्थालीं न्यस्य वने गत्वा गृहानाध्यायतो निशि । त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ४३ स्थालीस्था
नं गतोऽश्वत्थं शमीगर्भं विलक्ष्य सः । तेन द्वे अरणी कृत्वा उर्वशीलोककाम्यया ४४ उर्वशीं मंत्रतो ध्या
यन्नधरारणिमुत्तरां । आत्मानमुभयोर्मध्ये यत्तत्प्रजननं प्रभुः ४५ तस्य निर्मंथनाज्जातो जातवेदा
विभावसुः । त्रय्या स विद्यया राज्ञा पुत्रत्वे कल्पितस्त्रिवृत् ४६ तेनायजत यज्ञेशं भगवंतमधोक्ष
जं । उर्वशीलोकमन्विच्छन्सर्वदेवमयं हरिं ४७ एक एव पुरा वेदः प्रणवः सर्ववाङ्मयः । देवो ना
रायणो नान्य एकोऽग्निर्वर्ण एव च ४८ ॥
हंसो

ग्यो यस्मात् स त्रय्या विद्यया निर्दिष्टेनाधानसंस्कारेण त्रिवृत् आहवनीयादिरूपः सन् राज्ञा पुरूरवसा पुत्र
त्वे कल्पितः पुत्रो लोकप्रापकप्रापकत्वात् ४६ तदा हुतेनेति ४७ तत्त्वनादिर्वेदत्रयबोधिताग्न्यादीनामिं
द्रायेकदेवयजनेन स्वर्गप्राप्तिहेतुः कर्ममार्गः कथं सादिरिव वर्ण्यते तत्राह एक एवेति द्वाभ्यां पुरा कृतयु
गे सर्ववाङ्मयः सर्वासां वाचां बीजभूतः प्रणव एक एव वेदो देवश्च नारायण एव अग्निश्चैक एव लौकिकः व
र्णश्चैक एव हंसो नाम ४८ ॥ ग्रम

३०

वेदत्रयी पुरूरवसः सकाशादासीत् एषिवास्त्रामायंभावः कृतयुगे सत्वप्रधानाः प्रायशः सर्वेपि ध्याननिष्ठाः रजः प्रा
धान्ये तु त्रेतायुगे वेदादिविभागेन कर्ममार्गः प्रकटो बभूवेति ५० इतिश्रीनवमेचतुर्दशः १४ ततः पंचदशे गाधि
त्रैलपुत्रान्वये जनि यस्तु हि जमदग्निनो रामः कार्तवीर्यमहन् रुषा सगृहन्तायासादिक्रमेणाश्रुतायुप्रभृतीनां वसा
वंशानाह श्रुतायोरित्यादिना १ एकः एकसंज्ञः अमितः तस्मात्सुतः जह्नोः पुरुः तस्य बलाकः तस्य अजकः ३ गाधेः

पुरूरवस एवासीत्त्रयी त्रेतामुखे नृप अग्निना प्रजया राजा लोकं गांधर्वमेयिवान् ५० इतिश्रीभागवते
नवमस्कंधे ऐलोपाख्याने चतुर्दशोऽध्यायः १४ बादरायणिरुवाच ऐलस्य चोर्वशीगर्भात्षडासन्नात्मजा नृ
प आयुः श्रुतायुः सत्यायू रयोथ विजयो जयः १ श्रुतायोर्वसुमान्पुत्रः सत्यायोश्च श्रुतंजयः रयस्य सु
त एकश्च जयस्य तनयोऽमितः २ भीमस्तु विजयस्याथ कांचनो होत्रकस्ततः तस्य जह्नुः सुतो गंगां ग
व५ डूषीकृत्य योऽपिबत् ३ जह्नोस्तु पुरुस्तस्याथ बलाकश्चात्मजोऽजकः ततः कुशः कुशस्यापि कुशां
बुर्मूर्तयो वसुः कुशनाभश्च चत्वारो गाधिरासीत्कुशांबुजः ४ तस्य सत्यवतीं कन्यामृचीकोऽयाचत द्वि
जः वरं विसदृशं मत्वा गाधिर्भार्गवमब्रवीत् ५ एकतः श्यामकर्णानां हयानां चंद्रवर्चसां सहस्रं दी
यतां शुल्कं कन्यायाः कुशिका वयं ६ इत्युक्तस्तन्मतं ज्ञात्वा गतः स वरुणांतिकं आनीय दत्वा तानश्वा
नुपयेमे वराननां ७ स ऋषिः प्रार्थितः पत्न्या श्वश्र्वा चापत्यकाम्यया श्रपयित्वोभयैर्मंत्रैश्चरुं स्नातुं
गतो मुनिः ८ ॥

पुत्रो विश्वामित्रो ब्रह्मर्षिरभूदित्युक्तं तत्र प्रसंगेन ऋचीकस्य चरितं प्रसक्तानुप्रसक्तेन महाभारते ज्यादि तत्र तावत् तपोदानत्वेन भृगुवं
शोद्भवस्य ऋचीकस्य चरितं प्रसक्तानुप्रसक्तेन परशुरामावतारचरितमाह तस्य सत्यवतीमित्यादिना विसदृ
शमननुरूपं भार्गवमृचीकं ५ दक्षिणवामयोरेकतः श्यामः कर्णो येषां सर्वं श्वेतं येषां तेषां सहस्रं चंद्रवर्चसां येषां
तेषां तमपि पर्याप्तं शुल्कं कन्यायाः यतः कुशिकाः कौशिका वयं ६ ७ उभयैर्मंत्रैः पत्न्यर्था श्वश्र्वर्थैर्मंत्रैः श्रपयित्वा

टि ९८

तावत्स्नात्वा मुनिर्निर्गतः तावद्भार्यायां भर्तृस्नेहाधिक्यात्पुत्र्या सत्यवत्या स्वचरुं श्रेष्ठं मत्वा याचमाना सत्यवती यापि तास्तौ ब्राह्ममंत्राभिमंत्रितं स्वचरुं मात्रे प्रयच्छत् प्रादात् मातृचरुं क्षात्रमंत्राभिमंत्रितं स्वयमदत् आदत् ८ कष्टं जुगुप्सितं तदेवाह घोरेति पुत्रो घोरो भविष्यति भ्राता तु ब्रह्मवित्तमो भविष्यतीति ९ एवं माभूदिति प्रसादितो

तावत्सत्यवती मात्रा स्वचरुं याचिता सती श्रेष्ठं मत्वा तयायच्छन्मात्रे मातुरदत्स्वयं ८ तद्विज्ञाय मुनिः प्राह पत्नीं कष्टमकारषीः घोरो दंडधरः पुत्रो भ्राता ते ब्रह्मवित्तमः ९ प्रसादितः सत्यवत्या मैवं भूदिति भार्गवः अथ तर्हि भवेत्पौत्रो जमदग्निस्ततोऽभवत् ॥ सा चाभूत्सुमहत्पुण्या कौशिकी लोकपावनी रेणोः सुतां रेणुकां वै जमदग्निरुवाह यां १२ तस्यां वै भार्गवऋषेः सुता वसुमदादयः यवीयान् जज्ञ एतेषां राम इत्यभिविश्रुतः १३ यमाहुर्वासुदेवांशं हैहयानां कुलान्तकम् त्रिःसप्तकृत्वो य इमां चक्रे निःक्षत्रियां महीं १४ दुष्टं क्षत्रं भुवो भारमब्रह्मण्यमनीनशत् रजस्तमोवृतमहन् फल्गुन्यपि कृतेंहसि १५ राजोवाच किं तदंहो भगवतो राजन्यैरजितात्मभिः कृतं येन कुलं नष्टं क्षत्रियाणामभीक्ष्णशः १६ श्रीशुक उवाच हैहयानामधिपतिरर्जुनः क्षत्रियर्षभः दत्तं नारायणांशांशमाराध्य परिकर्मभिः १७ ॥

भार्गव आह अथ तर्हि पौत्रो घोरो भविष्यति जमदग्निः पुत्रो ऽभवदित्यर्थः ॥ सा च सत्यवती कौशिकी नद्यभूत् १२ भार्गवऋषेर्जमदग्नेः सुताः १३।१४ अनीनशत् नाशयामास तदेवाह रजस्तमोवृतमिति [illegible] १५ कार्तवीर्यार्जुनेन कृतमपराधं वक्तुं तस्य दर्पहेतुमैश्वर्यादिकमाह हैहयानामिति षड्भिः परिकर्मभिः परिचर्याभिर्दत्तात्रेयमाराध्य १७ ॥

अथाहृतमिन्द्रियादिकं च लेभे १८ यत्र यस्मिन्ने सूर्यमणिमादयो गुणाः १९ रेवा नाम सरिन्नर्मदा जले सवितेन नर्मदा २० याव
णादि स्त्रिजयमाहृष्मताः समीपे नर्मदायां देवपूजां कुर्वन् तेन सवाहस्याविरोधात् प्रतिस्रोतसः सन्धारणाः स
रितो जले विलासिनिस्वशिबिरमालन्यतस्य नद्यां यत्नस्ते हे २८ ततः कृतमिल्विषः कौडं तमभिभविते शुद्धेः सन्

वाहन्दशशतं लेभे तदर्थमनमपाति पु अथाहृतं द्रियोजः श्रीत्तेजो वीर्ययशो बलं १८ योगेश्वरत्वमैश्वर्यं
गुणाश्चाणिमादयः चचारा आहृतगतिर्लोकेषु पवनो यथा १९ स्त्रीरत्नैरावृतः क्रीडन् रेवाम्भसि म
दोत्कटः विजयन्तीस्रजं बिभ्रद् रावणं विनिर्भुजे २० विलासिनिस्वशिबिरे प्रतिस्रोतः सरिज्जलैः नाम्य
तस्य नद्यां यवीरमानीदयानन्नः २१ गृहीतो लीलया स्त्रीणां समक्षं कृतकिल्बिषः माहिष्मत्यां सन्नि
रुद्धो मुक्तो येन कपिर्यथा २२ स एकदा तु मृगयां विचरन् विपिने वने यदृच्छयाश्रमपदं जमदग्नेरुपा
विशत् २३ तस्मै स नरदेवाय मुनिरर्हणमाहरत् ससैन्यामात्यवाहाय हविष्मत्या तपोधनः २४ स
वीरस्तत्र तद्दृष्ट्वा आत्मैश्वर्यातिशायिनं तन्नाद्रियेताग्निहोत्र्यां साभिलाषः सहैहयः २५ हविर्धानी
मृषेर्दर्पान्नरान् हर्तुमचोदयत् ते च माहिष्मतीं निन्युः सवत्सां क्रन्दतीं बलात् २६ अथ राजनि निर्या
ते राम आश्रम आगतः श्रुत्वा तत्तस्य दौरात्म्यं चुक्रोधाहिरिवाहतः २७ घोरमादाय परशुं सतूणं
चर्म कार्मुकं अन्वधावत दुर्मर्षो मृगेन्द्र इव यूथपं २८ ॥

गृहीतो माहिष्मत्यां स्वपुर्यां कपिरिव संनिरुद्धः पुनस्त्वावज्ञयायेन मुक्तः २२ इदानीं तत्कृतमपराधं दर्श
यन्नाह स एकदेत्यादिना २३ अर्हणमातिथ्यादि हविष्मत्या कामधेन्वा २४ तदर्हणं नाद्रियत नाऽस्मिन्नादि
यत नात्वमन्यत यतोऽग्निहोत्र्यां होमधेनौ साभिलाषः सहैहयः हैहयैः सह वर्तमानः २५ दर्पाद्धेतोरृषेर्हवि
र्धानीं अग्निहोत्रधेनुं हर्तुं नरानचोदयत् २६ २७ आजावलेविनी मालां वैजयन्तीं प्रकीर्तिता २८ सतूणकं

श्री भा० टी० ९

येनायं चर्म कस्ताजिनमंबरं यस्य २९ ३० प्रहरन् परस्य योयस्य मन स्थ अविलम्बनयो विवो जोवीर्यं यस्य परेषांसे
संचकं सूदयती तिनया छिन्ना भुजाः कस्व: कैयरा ग्रुये षा हनाः स्तावाद नानि च येषां ते पांते वीवानि पेतुः ३१ वि
टक्ता: चर्मादयो यस्य ३२ पंचशाने प्रथ उष्णु सोर्ज्जनः रामाय संदधे एक मेव यत्र्यर्य स्य सः पावांतरे एक एव

पुर्तेजराभि१

नमा पतंतं भुग्नवर्षी मोजसा यत्र्यर्थ वाणपरस्य यायथं येनायचर्मावरमर्दयामभिर्दर्पो ...
... ... स्सूदयन् २७ पुर्वीविशान २९ अचोदयद्दक्ति रथास्यपति भिर्गदासिवा
गार्श्विणान स्त्रि प्राक्तिभिः अदोहितीः समद प्रातिभी षणा स्त्रा राम एको भगवन स्सूदयन ३० मुनीय
तो सोप्रहरन् परस्य योमनोनिलो जाः परचक्र सूदनः ननस्तनः छिन्न भुजो रुकं यरा निपेतुरु र्व्यां हनस्ता
वाहनाः ३१ नृपान्स्वसैन्यरुधिरौघ कर्दमे रणाजिरे राम उदार सायकैः विटक्ता चर्म धनुश्चाप
विग्रहं विपातितं तैर्हय आपतद्रुषा ३२ अर्थार्जुनः पंचशतेषु बाहुभिर्य उष्णुवाणान्युगपन्स संदधे॥
रामाय रामो स्वभृता समग्रणीस्त्वान्येक धन्वे षुभिराक्षिनत्स स ३३ पुनः स्वहस्तैः रथस्था नस्य थे छिपा
ग्रन्ति पर्वपादस्ि यावता युधि भुजा नकुठारे णतेमिनाच्छिदेद रामः प्रसभं त्वहेरिव ३४ कृत बाहोः
शिरस्तस्य गिरेः ... ... भृंग मिवाहरत् हतेपितरि तत्पुत्रा अयुतं ३ द्रुवुर्भयात ३५ अग्नि होत्री मुपाकर्ष
सवत्सां परवीरहा समुपेत्याश्रमं पित्रे क्लिष्टां समर्पयत् २८ ॥

पित्रे१ कठोर२

वध: संग्रामं येषां ते रिपुभिः तानि यज्जूंषि सर्व सहनन्त्वाणमेवाक्षिनत् ३३ स्कंधे संग्रामे साधवच लानं त्रि
वो शान्ति मामि यावत स्तस्य भुजांश्छिदेद अहेः फणानिवे मर्थः ३५ समर्पयत् २८ ॥ राम ॥

अर्हणतां पूज्यतां ३९ सौरी सूर्यस्य प्रभेव ४० तीर्थसंसेवया चांहः पापं तु यमनियमैश्च अच्युते चेतना चित्तं यस्य सः ४१
इति श्रीभावार्थे नवमे पंचदशः १५ षोडशे थार्जुनसुतैर्जमदग्नौ हते भृगुः रामान्तत्रवधः प्रोक्तो विश्वामित्रस्य
चान्वयः किंचिदीषच्चित्ररथे गंधर्वराजे स्पृहा यस्याः सा किंचित्र सस्मारेति वा ३ कलशं पुरोधाय अग्रे निधाय

सक्रमितत्क्रतं रामः पित्रे भ्रातृभ्य एव च । वर्णयामास तच्छ्रुत्वा जमदग्निरभाषत ३७ राम राम महाबा
हो भवान्पापमकारिषीत् । अवधीन्नरदेवं यत्सर्वदेवमयं वृथा ३८ वयं हि ब्राह्मणास्तात क्षमयार्हणतां
गताः । यया लोकगुरुर्देवः पारमेष्ठ्यमगात्पदं ३९ क्षमया रोचते लक्ष्मीर्ब्राह्मी सौरी यथा प्रभा
क्षमिणामाशु भगवांस्तुष्यते हरिरीश्वरः ४० राज्ञो मूर्द्धाभिषिक्तस्य वधो ब्रह्मवधाद्गुरुः तीर्थसंसे
वया चांहो जह्यङ्गाच्युतचेतनः ४१ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः १५ श्रीशुकः
पित्रोपशिक्षितो रामस्तथेति कुरुनंदन संवत्सरं तीर्थयात्रां चरित्वाश्रममाव्रजत् १ कदाचिद्रेणुका याता
गंगायां पद्ममालिनं गंधर्वराजं क्रीडंतमप्सरोभिरपश्यत २ विलोकयंती क्रीडंतमुदका
र्थं नदीं गता होमवेलां न सस्मार किंचिच्चित्ररथस्पृहा ३ कालात्ययं तं विलोक्य मुनेः शापविशं
किता आगत्य कलशं तस्थौ पुरोधाय कृतांजलिः ४ व्यभिचारं मुनिर्ज्ञात्वा पत्न्याः प्रकुपितोऽब्रवी
त् घ्नतैनां पुत्रकाः पापामित्युक्तास्ते न चक्रिरे ५ रामः संचोदितः पित्रा भ्रातॄन्मात्रा सहावधीत्
प्रभावज्ञो मुनेः सम्यक्समाधेस्तपसश्च सः ६ वरेण छंदयामास प्रीतः सत्यवतीसुतः
वव्रे हतानां रामोऽपि जीवितं चास्मृतिं वधे ७ ॥

व्यभिचारं मानसं ज्ञात्वा ५ आज्ञानिर्लंघिनां भ्रातॄणां मातुश्च वधे संचोदितः समाधिस्तपश्च तयोः प्रभावा
ज्ञः यदि न हन्यां तर्हि मामपि शपेत् स समर्थः यदि तु हन्यां तर्हि मयि संतुष्टः सन् इमान्पिजीवयिष्यति समर्थ

भा०टी०स्कं०९ ७८

ननु प्रतिनिषिद्धं तत्कथं कृतवानत आह पितुर्विद्वानिति पूर्वोक्त एवाभिप्रायः ८ सर्वक्षत्रियवधे कारणांतरमाह येऽर्जुनस्य सुता इत्यादिना ९ भगवत्यावेशिता धीर्येन तं ११ । १२ दुःखादीनां वेगेन विमोहिताः १५ १६ ब्रह्मघ्नैर्विहता श्रीर्यस्यास्तां हे राजन् स रामस्तेषां शीर्षभिर्माहिष्मतीमध्ये महांतं गिरिं चक्रे तेषां रक्तेन च तस्याः

उत्तस्थुस्ते कुशलिनो निद्रापाय इवांजसा पितुर्विद्वांस्तपोवीर्यं रामश्चक्रे सुहृद्वधं ८ येऽर्जुनस्य सुता राजन्स्मरंतः स्वपितुर्वधं रामवीर्यपराभूता लेभिरे शर्म न क्वचित् ९ एकदाश्रमतो रामे सभ्रातरि वनं गते वैरं सिसाधयिषवो लब्धच्छिद्रा उपागमन् १० दृष्ट्वाग्न्यगार आसीनमावेशितधियं मुनिं भगवत्युत्तमश्लोके जघ्नुस्ते पापनिश्चयाः ११ याच्यमानाः कृपणया राममात्रातिदारुणाः प्रसह्य शिर उत्कृत्य निन्युस्ते क्षत्रबंधवः १२ रेणुका दुःखशोकार्ता निघ्नंत्यात्मानमात्मना राम रामेति तातेति विचुक्रोशोच्चकैः सती १३ तदुपश्रुत्य दूरस्था हा रामेत्यार्तवत्स्वनं त्वरयाश्रममासाद्य ददृशुः पितरं हतं १४ ते दुःखरोषामर्षार्तिशोकवेगविमोहिताः हा तात साधो धर्मिष्ठ त्यक्त्वास्मान्स्वर्गतो भवान् १५ विलप्यैवं पितुर्देहं निधाय भ्रातृषु स्वयं प्रगृह्य परशुं रामः क्षत्रांताय मनो दधे गत्वा माहिष्मतीं रामो ब्रह्मघ्नविहतश्रियं तेषां स शीर्षभिः राजन्मध्ये चक्रे महागिरिं १७ तद्रक्तेन नदीं घोरामब्रह्मण्यभयावहां हेतुं कृत्वा पितृवधं क्षत्रेऽमंगलकारिणि त्रिःसप्तकृत्वः पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां प्रभुः समंतपंचके चक्रे शोणितोदान्ह्रदान्नव १८ ॥ राम ॥

नामभयावहां घोरां नदीं च चक्रे १७ तथापि सर्वक्षत्रवधे किं कारणं तदाह हेतुं कृत्वेति सार्धेन क्षत्रे अमंगलकारिणि सति त्रिःसप्तकृत्वो रेणुकाया दुःखावेशात् उरस्ताडनं कृतं ततो रामस्तावान्कृत्वा तत्र तत्रस्थानादिनवानिति प्रसिद्धिः १९ ॥

संस्नानं स्मरति स्तदेवलत्वं विंद्यं यस्मात्स्वदेहेलब्ध्वा सकृ(षी)णांमंडले समस्तो ऋषि अभूत् ४३ वृहद्ब्रह्मवेदं वेदश्च व
नैकेषु सप्तर्षिषु कश्चर्मो भविष्यतीमहर्षिः ४४ भुवोभारमहन् भारमेवन्यासिति ४५ तदेवप्रसन्नात्मप्रमक्तोस
माप्यप्रस्तुतमाहुर्गायत्रीति महातेजा विश्वामित्रः तस्यैकशतं पुत्रा आसन् तेसर्वेलिंगसमवाय न्यायेन प्राणाभृत
उपदध्यानीतिवत्समधुः छंदसएवोच्यते तथाच श्रुतिः तस्यविश्वामित्रस्यैकशतं पुत्रा आसुः पंचाशदेव ज्यायां

पितः कायेनस यायशिरआदायवर्हिषि सर्वदेवमयं देवं मात्मानमयजन्मखे ४९ हदोप्राचींदिशंहो
त्रेब्रह्माणं दक्षिणांदिशं अथर्वयेप्रतीचींविदुत्क्रामेदुन्नतांदिशं ५० अन्येभ्योवातवदिग्भ्यः कश्यपायचस
भ्यनः आर्यावर्तमुपद्रहुसदस्ये भ्यस्ततः परं ५१ ततः चावभृथस्नानविधूताशेषकिल्बिषः सरस्वत्यां
ब्रह्मनद्यां वेजेब्रह्मवोभ्युमान ५२ स्वदेहं जमदग्निस्तलब्ध्वा संज्ञानलक्षणं ऋषीणांमंडले सोभूत्स
प्तमोरामपूजितः ५३ जामदग्न्योपि भगवान् रामः कमललोचनः आगामिन्यंतरे राजन्वर्तयिष्यति
प्तर्षिवेदृहत् ५४ आस्तेद्यापि महेंद्रादौ न्यस्तदंडः प्रशांतधीः उपगीयमानचरितः सिद्धगंधर्व
चारणैः ५५ एवं भृगुषु विश्वात्मा भगवान्हरिरीश्वरः अवतीर्यपरं भारं भुवोहन्वहुशोन्नृपान् ५६
गाधेरभूत्महातेजाः समिद्ध इव पावकः तपसातेजसा न्यपालेभे ब्रह्मवर्चसं ५७ विश्वामित्र
स्यचैवासन्पुत्रा एकशतंन्नृप मध्यमस्तुमधुच्छंदा मधुच्छंदसएवते ५८ ॥ राम ॥

सोमधुच्छंदसः पंचाशतः कनीयांसः तस्मादिदं तत्रचविश्वामित्रपुत्रेषु भार्गवस्य जीगर्तेवस्य देवरातस्यान्ये
ष्ट्वमेवतामपि तेनयास्मलायनबोधायनादिभिः कौशिकानां देवरातप्रवरत्वमुक्तं प्रवरस्ततस्मिन्नववंशे
प्रवीनरभेदः तत्तद्वेशांतरं तथाचस्मृतिः एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वे

ततः कोऽभूत्तत्र वै शामवस्य देवरातस्य कौशिकप्रवरत्वमित्याशंक्य तत्रैषणादयत्राह पुत्रीकृत्येत्यादि यावत्समाप्ति पूर्व
मजीगर्तस्तत्तेन मध्यमत्वेन पितृभ्यां मतो विहाय विक्रीतत्वात्तस्य कृपया सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यता
मिति २९ यत देवस्य पृथिवीनिविशिष्ट इष्टिय इति हास्यो सुमुचे अमुच्यत ३० भार्गवोऽपि गाधिषु गाधिवंशजेषु
देवरात इति विख्यातः ३१ तमस्य ज्येष्ठत्वे कुशलं न मेनिरे मध्यमस्यानर्थावहत्वं ज्येष्ठानां गीकृतवंतः शुनिर्वि

पुत्रीकृत्वा शुनःशेफं देवरातं च भार्गवं । आजीगर्तं सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यतां २९ यो वै हरिश्चंद्र
मखे विक्रीतः पुरुषः पशुः । स्तुत्वा देवान्प्रजेशादीन्मुमुचे पाशबंधनात् ३० यो रातो देवयजने दे
वैर्गाधिषु तापसः । देवरात इति ख्यातः शुनःशेफस्तु भार्गवः ३१ ये मधुच्छंदसो ज्येष्ठाः कुशलं मेनि
रे न तत् । अशपत्तान्मुनिः क्रुद्धो म्लेच्छा भवत दुर्जनाः ३२ स होवाच मधुच्छंदाः सार्द्धं पंचाशता ततः ।
यन्नो भवान्संजानीते तस्मिंस्तिष्ठामहे वयं ३३ ज्येष्ठं मंत्रदृशं चक्रुस्त्वामन्वंचो वयं स्म हि । विश्वामि
त्रः सुतानाह वीरवंतो भविष्यथ । ये मानं मेऽनुगृह्णंतो वीरवंतमकर्त मां ३४ ॥ रामायनमः ॥

श्वामित्रः ३२ पंचाशता कनिष्ठैः सार्कं स मध्यमो मधुच्छंदा उवाच नोऽस्माकं यत् ज्येष्ठत्वं कनिष्ठत्वं वा भवान्
पिता संजानीते मन्यते तस्मिन्वयं तिष्ठामेति ३३ एवमुक्त्वा मंत्रदृशं कस्य चेत्तत्कं तं नमस्कृत्य त्वामित्यादि मं
त्राणां द्रष्टारं शुनःशेफं ज्येष्ठं चक्रुः तदाह वयं सर्वे त्वामन्वंचः स्म हि अनुगतास्तव कनिष्ठाः स्म इत्यर्थः त
तः प्रसन्नो विश्वामित्रः तान्सुतानाह वीरवंतः पुत्रवंतो भविष्यथ ये यूयं मे मानं मत्संमतमनुगृह्णंतः अंगी
वर्तमानाः संतः मां वीरवंतमकर्त कृतवंतः इत्यर्थः ३४ ॥ राम ॥

हे कुशिकपूर्वदेवरातः वैश्वामित्रीयः कौशिक एव यतः वीरो मन्त्रः तमेनमन्वितम् अष्टकहारीत जयक्रतुमदादयस्तस्य
तामासन् ३५ उपसंहरति एवमिति एकेग्रामः एकेग्रहीताः अन्यस्तु पुत्रत्वेन स्वीकृतं इममेव कौशिकगोत्रं पृथग्वि
धं नानाप्रकारं जातं तत्प्रकारान्तरमापन्नं प्राप्तं हि यस्मात् देवरातेन पुत्रत्वेन तत्प्रकल्पितं ३६ इति श्रीभावार्थे नव
मे षोडशोऽध्यायः १६ आयोर्मन्वदशोत्तरं सप्तदशे आयुवंशस्य विस्तरः सुतैस्तु क्षत्रवृद्धादि चतुर्णां विशेषवर्णनं १ इति श्री

एषद्ः कुशिका वीरो देवरातमन्विताः अष्टकहारीतजयक्रतुमदादयः ३५ एवं कौशिकगोत्रं तु
विश्वामित्रैः पृथग्विधं प्रवरान्तरमापन्नं तद्धि चैवं विकल्पितं ३६ इति श्रीनवमस्कन्धे षोडशोऽध्यायः १६
श्रीशुकः यः पुरूरवसः पुत्र आयुस्तस्याभवन् सुताः नहुषः क्षत्रवृद्धश्च रजी रम्भश्च वीर्यवान् अनेना
इति राजेन्द्र शृणु क्षत्रवृधोऽन्वयं १ क्षत्रवृद्धसुतस्यासन् सुहोत्रस्यात्मजास्त्रयः काश्यः कुशो गृत्समद इ
ति गृत्समदादभूत् २ शुनकः शौनको यस्य बह्वृचप्रवरो मुनिः काश्यस्य काशिस्तत्पुत्रो राष्ट्रो दीर्घ
तमः पिता धन्वन्तरिर्दीर्घतमस आयुर्वेदप्रवर्तकः ३ यज्ञभुग्वासुदेवांशः स्मृतिमात्रार्तिनाशनः ४
तत्पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः दिवोदासो द्युमांस्तस्मात् प्रतर्दन इति स्मृतः स एव शत्रुजिद्व
त्स ऋतध्वज इतीरितः ५ तथा कुवलयाश्वेति प्रोक्तोऽलर्कादयस्ततः ६ षष्टिं वर्षसहस्राणि षष्टिं
वर्षशतानि च नालर्कादपरो राजन् बुभुजे मेदिनीं युवा ७

कलावुत्तारस्य कायवंश आयुवंशं येनादिकं मेरण्डं तिय सप्तवंशो रजस्तावतावत्तस्य वंशो तिविनना
तादननितृप्यते क्षत्रः क्रमवसः पुत्राणां पेचानां किं हानि वंशान्यत्रोदानी प्रथमस्य वंशमाह यइति प
वेनकुशयपालि यइसभूति सुपिद प्रथमं तत्र वृद्धः तत्र वृद्धस्य दीर्घतमसः पिता ४ स्मृतमात्र एवार्तिशो
गाद्यः रोगानाशयतीति तथा ५ ततः प्रतर्दनादि शत्रूनाख्यातं युमतः सकाशात् अलर्कादयः ६ ७ ८

संततिसंज्ञः सुनीथकेतो धृतिकेतः तस्मात्सुकुमारः तस्माद्वीतिहोत्रः तस्य भर्गः अतो भर्गाद्भार्गभूमिः काशयः काशेर्वंश्याः का
श्यः प्रपितामहस्य क्षत्रवृद्धान्वयं अयं तेयाती तितथा तत अनेन सः शुद्धो जज्ञे कृतकृत्यः सयतः आत्मवान् ज्ञानी अतः प्रा
प्तोत्मापुन्या नृपतयो रंभस्यैवान्वयं शृणु ३
कृ ३

अलर्कात्संततिस्तस्मात्सुनीथो थ निकेतनः धर्मकेतुः सुतस्तस्मात्सत्यकेतुरजायत ९ धृष्टकेतुस्ततस्तस्मा
त्सुकुमारः क्षितीश्वरः वीतिहोत्रस्य भर्गोतो भार्गभूमिरभून्नृप १० इतीमे काशयो भूपाः क्षत्रवृद्धान्वयायि
नः ५ रंभस्य रभसः पुत्रो गंभीरश्चाक्रियस्ततः ११ तस्य क्षेत्रे ब्रह्म जज्ञे शृणु वंशमनेनसः शुद्धस्ततः शु
चिस्तस्मात्चित्रकृद्धर्मसारथिः १२ ततः शांतरयो जज्ञे कृतकृत्यः स आत्मवान् रजेः पंचशतान्यासन्
पुत्राणाममितौजसाम् १३ देवैरभ्यर्थितो दैत्यान् हत्वेंद्रायाददाद्दिवं इंद्रस्तस्मै पुनर्दत्वा गृहीत्वा चर
णौ रजेः १४ आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशंकितः पितर्युपरते पुत्रा याचमानाय नो ददुः १५
त्रिविष्टपं महेंद्राय यज्ञभागान्समाददुः १६ गुरुणा हूयमानेग्नौ बलभित्तनयान्रजेः १७ अवधीद्भ्रं
शितान्मार्गान्न कश्चिदवशेषितः कुशात्प्रतिः क्षात्रवृद्धात्संजयस्तत्सुतो जयः ७ ततः कृतः कृत
स्यापि जज्ञे हर्यबलो नृपः सहदेवस्ततो हीनो जयसेनस्तु तत्सुतः १८ संकृतिः तस्य विजयः क्षत्र
धर्मा महारथः क्षत्रवृद्धान्वया भूपाः शृणु वंशं च नाहुषं १९ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे सप्त
दशोध्यायः १७ ॥

त्रोत्पादने न कृतवानित्यर्थः तेषां मतिभ्रंशाय गुरुणा बृहस्पतिना अभिचारविधानेनाग्नौ हूयमाने सति १७
सिंहावलोकनेनाह क्षात्रवृद्धात् क्षत्रवृद्धपौत्रात्कुशात् प्रतिः प्रतेः संजय १९ इति श्रीभावार्थदीपिका
यां नवमस्कंधे सप्तदशोध्यायः १७

प्रह्लादयोपपाने सनाद्दू ध स्पकथोच्यते घस्यापंचस्पुत्रेषुकंभीयान गृह्वीतेवां नस्पवान्यस्पपवितागमम नयोव
वद्धनंवेनीति तणानवद्दे तः घत्रेति १ स्यानातजीत ह्विनेगमत्पादिभिः २ घवीयसोभ्रान्नाह्रिपात कास्यस्पपुत्र
स्पावृषपर्वणोद्युककन्पाभ्यां कृतवदावः सन ४ ५ तत्रप्रतिलोमतावोघः ईश्वरयदनादिति दर्शनकथामाह पर्वतस्पा

श्रीशुकः पंतिर्ययोतिसंयातिरायंतिवियंतिः कृतिः षडिमेनहुषस्पासन्निंद्रियाणीवदेहिनः राज्यंनै
च्छयतिः पिताद्दत्तंतत्परिणामवित यत्रप्रविष्टः पुरुषआत्मानंनावबुध्यते २ पितरोपरतेभ्रातॄनाई
द्राणांपष्यंपत्विहि नेः सूपितेनयावमंवेयपातिरभवन्नृपः ३ चतसृष्वादिशत्दिक्षुभ्रातॄन्भ्रातायवी
यसः कृतदारोजुगोपोर्वीकाव्यस्यवृषपर्वणः ४ रानोवाच ब्रह्मर्षिर्भगवानकाव्य क्षत्रबंधुश्चनाहु
षः राजन्यविप्रयोः कस्माद्विवाहः प्रतिलोमकः ५ शुकः एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठानामकन्यका स
खीसहस्रसंयुक्तागुरुपुत्र्याचभामिनी ६ देवयान्यापुरोद्याने पुष्पितद्रुमसंकुले व्यचरत्कलगीताल
लिनलिनीपुलिनेवला ७ ताजलाशयमासाद्य कन्याः कमललोचनाः तीरेन्यस्यदुकूलानि विजि
ह्रुः सिंचतीर्मिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्यावृषस्थितं सहसोत्तीर्यवासांसिपर्यधुर्व्रीडिताः
स्त्रियः ९ शर्मिष्ठाजानतीवासोगुरुपुत्र्याः समव्ययत् स्वीयंमत्वाप्रकुपितादेवयानीदमब्रवीत १० अ
होनिरीक्षतामस्याः दास्याः कर्मह्यसांप्रतं अस्मद्धार्यंधृतवतीशुनीवहविरध्वरे ११ ॥

गु२

ह्रिताप्रतिजग्राहतद्वद्वस्त्रेणतगुरो शुक्रस्यपुत्र्या देवयान्याचव्यचरदिति द्वयोरन्वयः ६ कलगीताअल
यायेषुतानिनलिनीपुलिनानि यस्मिन तस्मिन पुरोद्याने प्रवन्त्याशर्मिष्ठा ७ सिंचतीः सिंचन्त्यः ८ ९ अजा
नती स्वीयंमत्वागुरुपुत्र्यावासः समव्ययत पर्यधात १० अस्मांप्रतमयोग्यं ११ ॥

प्रख्याप्यमेव ब्राह्मणो न्कर्षं वर्णानेन व्यनक्ति पैरिति त्रिभिः ये ब्राह्मणाः परमपुंसो मनुविंदन्त्यो वाङ्मनुत्रवेन
त्वभिद्यावेनेन वर्णश्रमाणां न्यर्थः नान्तिर्ब्रह्मस्य पेप्याचेदमार्गः १३ नदेवेषा ब्राह्मणानामात्र मेवनुनावतन्नत्नत्रा
पिवयंभूगवः प्रख्यास्तपित्नानः पित्राः पवस्तानापित्र प्रस्तामिह्वीर्पवास्तइयमसतीभूनवनी १४ भिभिद्वेयप्र

पैरिदेतपुरुषसरद्वेमनुविष्णुमः परस्यपे यार्थतयेविद्वन्याति: शिवः पण्यास्वदर्शिनः १२ यानवंदन्तु
पनिद्वनेलाकनाथाः सुरस्वराः भगवानपिविश्वात्मापावनः श्रीनिकेतनः १३ वृयंनत्रापिभृगवः
शिष्यास्यास्तपितामुरुः असद्वार्यं पृनवतीमूहावेदमिवासती १४ पवशापनाशाभिद्यार्यकृपु
त्रीसभाषित कृष्णम्पसंस्तुरंगीवयर्पितादेष्टदक्षदा १५ प्रात्मावृत्तमविज्ञायकन्यासवदूभिन्न
कि किंनप्रतीतेसस्माकंपूरुनवशिभूनोयथा १६ पवविधेः सपहर्षः शिक्षाचार्यसुतासती
शामिद्याप्रालिपूतपेवासम्प्राद्ययमन्मुना १७ नसांगतायामरत्नरूपयानिभृगवाचरन प्रात्मायद
कुयाकूपेनलाशीतादद्रपीर १८ दनासमतनंवाभनस्यरानाविवासमे गृहीनापाणिनापा
णिमनुजद्वारस्यापरः नेवीरमाद्वेपान्नसीपूमनिर्भयागिरा राजनस्तयागृहीतमेपाणिःपरपुर
जय दृक्त ग्राहीपरमपूदहीनायाः वयात्मि पपशीकृतावीरसंवयानोनयोद्भवः यदिदं
दूमलग्रायामवतोदर्शनमम नवाल्नाणामंभविताहस्तग्राहीमहाभुज कचस्यवाहंस्यनाम्य
शापायमशापयुरा २२ ॥

तिलोमसंबंधइतिचेन्नत्राहपश्यति २५ ब्राह्मणामेववरंवृणीहि किमनेनागृहेणेतिचेन्नत्राह नब्राह्मणा
णाइतिवृहस्पतेः सुतः कचः षुक्रोन्मृनसनीवनी विद्यामध्यगात्तदा चतयानीतपतिधकमेसयागुरुपु
त्रीसमुह्येतिनतामुद्वहत ततस्तकृपितासतीनवैधविद्याविफलाभवतितितदशापापसचतवब्राह्म

अप्रार्थनीयत्वात् अनभिप्रेतमपि दैवेनोपहृतं प्राप्तं तद्बुद्ध्वानुमेने तत्र स्वमनः सक्तमिति च मनसैवानुबुद्ध्वा नत्वाय धर्मेण दीयं
मनः प्रविष्टमिति तस्या वचः प्रतिजग्राह अंगीकृतवान् शर्मिष्ठा स्वकर्मोपि दैवं दृष्ट्वा दासी भवदिति दर्पायमाह
गतेराजनमीतिमवनि : उक्तं शर्मिष्ठाकृतमादि कृतं कृपोलोपाटि कापोतीमुञ्छवृत्तिं २५ प्रत्यनीकात् वैमनस्यात् विवा
क्षिताः तत्र प्राप्तिं यायात् अनभिप्रेतप्रत्यनीकभूतं तत्त्वात्प्रत्यनीकानां विवक्षितं निश्चितवान् २८ सानुगा मामनु सानुगा

ययातिरनभिप्रेतं दैवोपहृतमात्मनः मनस्तु तद्गतं बुद्ध्वा प्रतिजग्राह तद्वचः २३ गते राजनि सा वीरे
तत्र स्म रुदती पितुः न्यवेदयत्ततः सर्वमुक्तं शर्मिष्ठया कृतं २४ दुर्मना भगवान्काव्यः पौरोहित्यं विग-
र्हयन् स्तुवन्वृत्तिं च कापोतीं दुहित्रा स ययौ पुरात् २५ वृषपर्वा तमाज्ञाय प्रत्यनीकविवक्षितं
गुरुं प्रसादयन्मूर्ध्ना पादयोः पतितः पथि २६ क्षणार्द्धमन्युर्भगवान्शिष्यं व्याचष्ट भार्गवः कामो-
स्याः क्रियतां राजन्नैनां त्यक्तुमिहोत्सहे २७ तथेत्यवस्थिते प्राह देवयानी मनोगतं पित्रा दत्ता यतो
यास्ये सानुगा यातु मामनु २८ स्वानां तत्संकटं वीक्ष्य तदर्थस्य च गौरवं देवयानीं पर्यचरत्स्त्रीस-
हस्रेण दासवत् २९ नाहुषाय सुतां दत्वा सह शर्मिष्ठयोशनाः तमाह राजन्शर्मिष्ठामाधास्त-
ल्पे न कर्हिचित् ३० विलोक्यौशनसीं राजन्शर्मिष्ठा सुप्रजां क्वचित् तमेव वव्रे रहसि सख्याः
पतिमृतौ सती ३१ राजपुत्र्यार्थितोऽपत्ये धर्मं चावेक्ष्य धर्मवित् स्मरन्शुक्रवचः काले दिष्टमेवा-
भ्यपद्यत ३२ ॥

सहिता शर्मिष्ठा मामनुयात्विति २८ तत्तस्मान्निर्गतात्तु संकटं संकटं वीक्ष्य २८ तत्तस्मादवस्थितनाद्वर्त्त
सप्रश्नो तत्रस्थेषां संवीक्ष्य २९ तल्पे शय्यायां नोपगमय कृतिं स्पर्शः ३० अपत्यार्थं ऋतुकाले प्रार्थयन्त्यास्याः
कामपूरणाय धर्मं चावेक्ष्य शुक्रस्य वचश्च स्मरन् दिष्टं दैवप्राप्तिमेव तत्तदा अभ्यपद्यत ननु कामतः प्रार्थः
३२ ॥

श्री भार ती ३३

प्रसुतां शर्मिष्ठायाः गतः सकाशात् १४ यथान्यत्र यत्र प्रसादयत् १५ विक्रान्तरूपं कोऽभिनयत्स्या २८ ने
द्रुहि नरिकामेव याप्यत मोस्मि कामानो मोगैरिति वाप्युक्त आह वा हि यो भिर्ध्यान् प्रभिनो याचमिष्ठति
तस्य वयमा कामम्या न्यस्यता यत्र तंराभ्यमस्य नीय नामिति वायहाम्यत स्यातिच्छेदः तो नयोध्यमाम
गमयिनेनवर्णः ३१ इतिलवं मवस्थानेन राया व्यवस्थितिर्यनमः ३८ यतो नयमेताः प्रतिमच यौव

यदुं च तुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत द्रुह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा वार्षपर्वणी ३३ अधर्मेणैवमा
त्वयां भर्त्री विज्ञाय मानिनी देवयानी पितुर्गेहं ययौ क्रोधविमूर्छिता ३४ प्रियामनुगतः कामी
वचोभिरुपमन्त्रयन् न प्रसादयितुं शेके पादसंवाहनादिभिः ३५ शुक्रस्तमाह दृष्ट्वा पुनः स्त्री
कामान्नृत प्रपद्य त्वां जरा विशातामदविरूपकारिणी जरा ३६ ययातिरुवाच अतृप्तो यौवनस्याहं
कामानां भृगुनन्दन इति विस्मिते ३७ शुक्र उवाच अन्यस्मिन्नाय यथाकाममतां सायोजयिष्यसि इ
तिलब्धाच्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठमथाब्रवीत् ३८ यदो तात प्रतिच्छ मां जरां दोहितेन यदुः मातामहकृ
तावत्स्मनन्तु मोदिवयेय ३९ ययातिरुवाच नरस्य यतः समाः पद्रुरुवाच नोत्सहेत्
द्ययास्यात ममतद्राज्यं नयानेव ४० अविदितामत्वं त्राम्यवेन दृह्युः तुर्वसुश्चाहि तः
३४ पित्राद्रुह्यु प्यान्नभारत ४१ दृष्ट्वा यच्चारुधर्मतायति अनुर्दुहयः ४२ अपृच्छ यपूरुं च य
सोनेयु यथा पूरुरुवाच को नु लोके मनुष्येन्द्र
पितरात्मकृतः पुमान् प्रतिकर्त्तुं क्षमो यस्य प्रसादाद्विन्दते परं ४३ उत्तमः चिंतयेत्यो न कारीव

मध्यमः अधमोऽश्रद्धया कुर्यादकर्ता ४४ तितं २

वेन निन्दावृद्धयः ४५ तेन प्रभु इनं न मिति आत्मकृतः
देहकर्त्तुः प्रत्युपकारं कर्तृको नुत्तमः यत्प्रोक्तकारी मध्यमः
यस्त्वश्रद्धया कुर्यात् सोऽधमः अकर्ता विपरीतकृ ४८ ॥

३३

न्नवेसे वितवान ४५ यच्चोपनोदं यत्प्राप्तीति न्नवेद ४८ [illegible] मालिया व [illegible] प्रवृत्तिः [illegible]

स्वमम्माय सहितो मनोरथ [illegible] सर्ग: ४४५ मनः स्वाविका [illegible] विद्धिये: [illegible] विद्धिये ४८

इति श्रीभागवत [illegible] ध्यान [illegible] ४८ [illegible] पद्यालि [illegible] देवयानी [illegible]

विरक्तो [illegible] मुक्तिमात्मवान [illegible] विरवय [illegible] प्रियामाह निर्वेद [illegible]

का१

इति प्रमुदितः [illegible] ४५ [illegible]

[illegible] यच्चोपनोद विषयान [illegible] ४८ [illegible]

[illegible] प्रीतिमुवाह [illegible] ४८ [illegible]

[illegible] ४८ [illegible]

[illegible] मनोरथः ४९ [illegible]

[illegible] ५ [illegible]

[illegible] ५१ इति श्रीभागवत [illegible]

[illegible] प्रियायै निर्विण्णो [illegible]

[illegible] प्रियस्या [illegible]

[illegible] ॥

[illegible] प्रियाम [illegible]

[illegible] प्रिया [illegible]

[illegible] २ [illegible] प्रियामनु [illegible] प्रियाविषया [illegible]

[illegible] २ [illegible]

श्री
भाग
टी
स्क

तेयस्मिन्नेव विषयाणां गुणलम्पटादिकमुद्धृत्य नीचैर्निर्गमायमार्गेण्यथन ४ बहुधा निशामिशावृत्ता मुलात्मा:
काम्यपामात्मु:कोनेश्रनि कामिनी: कामध्यवन: पीवाने पुष्टं पश्यवद्धन्नोरतिसमर्थोमित्यर्थ: मोहान्येन:
स्मरेण्कामपाको विदग्धं भितिप्रलय वमेहं ५ नाववुध्यानननानुबुध्यन ६ कामिनिमितिनिष्पुक्तामिप्रायेणान
हेतुविशकाव बलनान पाद्रसधितं प्रमादयेत ६ तृष्णामञ्जितनतनवयामनेभोगान्समर्थमकरोत ग्रा

तृष्णा:इत्यतो पार्श्ववत्त: कामी विविनयत् प्रथवतीमुद्धृत्य विषयाणांत्रलातेयुमि ४ सोमी
यकृपालसत्रात्मी तत्रैव वककमेकिल तयान्मसमनुद्दीप्य वक्रोत्जा: कोनकामिनी: पीवाना
पश्यवत्सुलपुष्टमोहात्मघात्मकोविदः ५ नृपकोन चौल्लाभोदन्नीनोरतिवर्द्धन: रमेकान्
मगृहदृष्ट्यत्ल प्रात्मीनेनाववुध्यान तमेवपुष्टनमया:समानामजामया विलोकन्कृपण
विग्रास्यण्डमककमेतत ७ नेतुर्द्वेहत्रहृदयं कामिनेत्तानामोहदे इन्द्रियाराममनुद्धृत्येषां
मिनद्ध:विनायेषो ८ सोपिचानुगतस्त्रियाः कृपणा नापश्मादिते फ्लीवन्द्रविग्रापारनाप
क्रोत्पत्तिमेधितं नर्त्तीनत्राद्दिन: कश्चिदन्यान्यासक्तिनदुष्यत् लेवनेनुपाशेपृपः स्वरूपर्थ
ययोगविन संवदृष्णा: सोपिनतया कृपलतया कोलवद्दनिर्थमदकामयोपिंवनृष्ण
ति नणाहूकृपणा: स्वमृणवमाप्रमयवित: प्रात्मानन्नाभिनानाद्रिमोहितस्वसमयमा १२
यनृप्तिभ्यां प्रीहृद्यवाहृत्रमपप्रवाव: स्त्रिय: नतुष्यतिमन: प्रीतिप्रस:कामहृतस्य ते नना
तकाम: कामानामुपभोगेन शाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेव भूय एवाभिवर्धते १४ ॥

[above the line, inserted: भूपा]

पायमवृक्या: कामभोगायुयोगविनष्ठपायुत: नत्रव्यसयेन रतिशान्तिदहात्यर्थ: १ कृपलवाया
सहकाम: सेव्यमानेन नश्यति ११३ ननुतर्हि पुनरपि वृद्धो विषया: सेव्यानानतामनसि प्रीतिनमु
तिकामोपशान्त्यामोहेनिवर्तनेतिचेत्तत्राह यदिनिद्रा भ्यानन्दुसंतनिनहृरयेति ११४ हविषाकृष्ण

[left margin: दुंा२ (line 3 of second block); ना५ (line 5)]
[right margin: दुंा२ (line 2); न४ (line 9)]

तर्हि कदाचिन्नोपायेन चामनसः संपूर्णो प्रीतिः स्यात यदा कामोपशमः स्यादित्यत आह यदेति विदिः [illegible]
लभावं [illegible] विषयं १५ दुः[illegible]नितरां वदतीतिनित्यानां १६ निसन्निधानेतत्सर्व[illegible]
तिप्रविविक्तेसंकीर्णामासनेयस्यसः कर्षति आकर्षति १७ ननुतस्मात्त्यागस्मातिदुः[illegible] कथं [illegible]

यत्नं [illegible] तेभावं सर्वं [illegible] सर्गाले [illegible] सर्वासु [illegible] १८ [illegible]
भिन्नोर्यतो यानतीयते तीन [illegible] १९ [illegible]
विविक्तासनोभवेत वलवानिन्द्रिय ग्रामो विद्वांसमपि कर्षति २० [illegible] विषया
सवलो [illegible] तथापि [illegible] १८ [illegible]
मानस निर्द्वंद्वो निरहंकारः [illegible] १९ [illegible]
[illegible] २० [illegible]
[illegible] २१ [illegible]
[illegible] २२ [illegible]
[illegible] २३ [illegible]
नः २४ [illegible]
[illegible] भागवतीवृत्तीतः २५ ॥
मनस [illegible] [illegible]
[illegible] २० २१ [illegible] २३ [illegible]
[illegible]
[illegible] २४ [illegible] २५ ॥

श्री
भाव
दी
नु॰

पुत्रो नाम मे वा ह्यपरिहास्यामि विति पद्मा पुत्रो मनिह्नन्नि मार्गश्रान्त्य हन्तेमने १९ २८ कथं समा वेपपमर्दो हनन
इति नमनादिभिः समाव चेष्टनस्यर्थः प्रकोपानमस्करोति २९ इति श्रीभावार्थदीपिकायां नवमस्कन्धे त्रयोवि
शः २१ विप्राप्तिन्प्रसादाभ्यां नामनमहोत्र ते पुरावं शानुदोष्यानिर्भरं लस्यर्थनियपाः १ तस्मिन्नः प्रहृद्याने
न्ततः २ धर्मयुग्मस्ते यु सुवनेयु युष्मप्रमें सतत्वनेयुवाः ४ वनेयु युग्मावमः स्मृतः पवदृप्ताते सनेयु पुग्मुवाक्य
युग्मा गाणो दवयानी मने पुत्रो नाम मान्नः श्वीपुमाः स्तद्वेत्रं च्यानं परिहासमिवरिते सा मन्त्रिवा
मस्कृन्दा पुण्यायामिव गतः तां विनाय स्मरंते ज्ञाणां माया विरचित पुत्रो ः सर्वं च समासृत्त नमसोप
मयनभार्गवी कस्मिनः समावेशपयुग्मुनोऽलिंगमा मानः नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय वेधसे सर्व
भूताधिवासाय शान्ताय बृहते नमः १९ इति श्रीभागवते नवमस्कन्धेषष्ठकोविंशः श्रीशुकः पुरावं
शा प्रवक्ष्यामि यत्र जातो भिभारत यत्र राजर्षयो वंशवंश्याश्च नीतिः १ जनमेजयात्पौत्र
रोः प्रवितास्त स्म मन्तः प्रवीरोऽथ मनस्युर्वे तस्माच्चारुपदोऽभवत् तस्य सुद्युरभूत्पुत्रः तस्माद्ब
हुगवस्ततः संयातिस्तस्याहंयातीरौद्राश्वस्ततः स्मृतः ऋतेयुस्तस्य कक्षेयुः स्थण्डिलेयुः कृ
तेयुकः जलेयुः संनतेयुश्च धर्मसत्यव्रतेयवः दशैतेऽप्सरसः पुत्रा वनेयुश्चावमः स्मृतः घृता
च्यामिन्द्रियाणीव मुख्यस्य जगदात्मनः ऋतेयो रंतिभारोऽभूत्त्रयस्तस्यात्मजा नृप सुमतिर्ध्रुवो
ऽप्रतिरथः कण्वोऽप्रतिरथात्मजः तस्य मेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कण्वाद्या द्विजातयः पुत्रोऽभूत्सुम
तेरेभो दुष्यन्तस्तत्सुतो मतः दुष्यन्तो मृगयां यातः कण्वाश्रमपदं गतः तत्रासीनां स्वप्रभया
मण्डयन्तीं रमामिव विलोक्य सद्यो मुमुहे देवमायामिव स्त्रियम् ८॥
स्यरोद्राश्व स्य पुत्रा जाताः घृताच्यामप्सरसः इति षष्ठी सममस्यर्थे वपावर्तिविट् ह्यातः नृगस्यात्मनः नृगतश्चा
त्मभूतस्य मुख्यस्य प्राणस्येन्द्रियाणीव ५१ दुष्यन्तस्य पौत्रकं नल्यायां भरतः पुत्रोऽभवदिति कथामाह
दुः ष्यन्तो मृगयां यातिमिवदशाभिः तमाश्रमं मंडयंतीं स्त्रियं विलोक्य स्मसुपि प्रमुमोह ८॥

तस्मात्तद्दर्शनेन प्रमुदिता मुनयः सनिवृत्तः परिश्रमो यस्य ॥१॥ पौरवाणां चैनोनयः त्यु मेरमते पुत्रो मुखेन
सः ब्रवीरसमामाणा दैवाद्वेनोभाजन्मतनया वेद्मि ॥२॥ विश्वामित्रस्यात्मजाहमेव कान्ता नातया व सर्वांगाकृत्या
त्रमसक्ता प्रतोरान कस्मैवाहमिमं यथः ॥३॥ किं करवामि मया दिवाकरात्तनदृभिप्रायेणानाद्रुपपन्नामिति ॥४॥ गा
अथ दुष्कृत उवाच
क्वाथेतां वरारोहां भूपैः कतिपयैर्वृतः तद्दर्शनप्रमुदितः सनिवृत्तः परिश्रमः पप्रच्छ कामसंतप्
तः प्रहसन्न मधुरया गिरा ॥ कोनाम कमलपत्राक्षि कस्यासि दयिता मम किं वा विकीर्षितं तव
भवत्यास्मिन्निर्जने वने ॥५॥ अथ नैनं तस्य तनयां वेश्याह नाम मद्यमे तद्वचनः पौरवाणा मध्ये संमतेक्ष
वित ॥६॥ राजोवाच विश्वामित्रात्मजे बाह्ये त्वं कामेन कथा वने वद तद्भगवान्मह्यं को वीर किं
करवाणि ते ॥७॥ आस्यतां त्वं विदालपृच्छतां महर्षिं तपनः भूतानां संततिर्नीवाराद्य्यन्तां यदि रोचते
दुष्कृत उवाच उपपन्नमिदं सुभ्रू नानायाः कपिकान्वये स्वयं हि हृण्णु तेजां कन्यकामदत्प्राप्य ॥७॥
गामित्येतेय एवा धर्मं मुपयेम राजन्तस्ता गान्धर्वविधिना राजा तां देवकालविधानवित् ॥८॥ उपमोवचो
यौवनतर्षि मेदिनीं वीर्यमादधे ॥ स्वामी भूतं स्वपुरं यातः कालेनासूतसामते ॥९॥ कापि कुमारमा
वने यज्ञकर्मा कृता क्रियाः ॥ वृद्धा मृगेन्द्रानरमात्कीडनिस्समवालकः ॥१०॥ तेजनपाकिंको
तमादायप्रमदोत्तमा दूरे रोषा संभ्रूत भर्तुरंतिकमागमत् ॥११॥ यदानन्न गृहे भामा भार्यापुत्रा
वनिदितौ स्वावेतां सर्वभूतानां वे वाणा दृष्ट्या तौ ॥१२॥ माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः सए
वसः भरस्व पुत्रं दुष्कृत ना वमस्थाः शकुन्तला ॥१३॥
धर्मविधिना मित्र जननया पूर्वकेन ॥१४॥ दुरत्ययं विक्रान्ते तव विक्रमयस्य ॥१५॥ भरत्वान नर्म पात्रे तह नमातामा
यायपात्रे पितरे वत्स पुत्रः तच्चहृतः येनेति प्राह्मा देव वचनात्मनाम्मा इति ॥ कृतः भरत सुपाणा प्रमेन भरतन्नाम

सम्मुदिता ॥

॥४॥

श्री
मान
सी
४

किंचरेनाद्यायेनः मेत्रावेणाद्धतनपुत्रोयमत्यामितनंनपतितनत्याचक्रोतिः पुंनाम्नोनकायस्मातिनंजा
यतेस्तुनः तस्मात्पुत्रइतिप्रोक्तः स्वयमेवस्वयंभुवेतिपादोनसमानपित्राः पुत्रेश्रमितिवादेयमत्यायाइमेनि
तोतुः येमृत्समभागाः सक्तापाद्दत्तायायेनः सक्तापिनत्वमेणाविजितमपुत्रनयतिनत्समानेनमत्येःन
नश्रुभार्यापुत्रोस्त्रीकृतनवांनातितेष २१ चक्रवर्तीतिवभूवतिप्रायः तस्यमहिमागीयतेस्माकाश्रुभगी
ताःकृतिनादिवञ्जवस्तुन्माहदारशाम्भुवः प्रपात्रत्वातस्य २२ तत्रलिंगमाहचक्रमिति २३ गमायामनु
लोमपंचापंचाशाताकानिमिरीजे पुरोधायपुरोहितवृत्तायमुनामनुचयमुनाश्चानुलोमं प्रत्याधिकु
समतिमेध्यानस्थानवंवध्यकिञ्चवंनवसुधनप्रकर्षाटटन२४ माचीगुणाप्रकृत्यगुणावृतिदेशाम्निस्थ
रेनोयाः पुत्रोनयतिनरंदवधमत्यान तेचास्यथातस्मिन्भेस्यमनुयमाहपुंडरीकेनला पितर्युप
रतेसावृवंवतीमहायशाः महिमागीयतेतस्यहरतेशम्भुवोभुवि २२ चक्रदिशाहतस्यप
सक्ताशास्यपादयोः इतमहाभिषेकाणांसाभिषिक्तोधिगाद्दिपुः २३ पंचपंचाशतामश्व
गायामनुवातिभिः दौष्यन्तेपुरोधायमुनायामनुगंगः २४ प्रयुक्तमतिमध्यस्थानेवधप्रदद
हुः २४ भरतस्यहिरदोःस्कृतेस्थिःमाचीगुणाचितःसहस्रंबद्धशोयस्मिनत्राहस्ताणांगा

नोभूत यस्मिन्नग्निचयनेदेशोवासहस्रेवाहस्ताणा नेभरतेनभूरिदानेनदत्तागाः बहुशः प्रत्येकबद्धेव
इतिमेनिरेविभज्यनगृह्णः चतरपाति अधिकेस्वयोदेशासहस्रेरेकेबद्धं भवतितथाहिरण्येनपरिह
ताननकृत्स्नानपुत्रांदत्तांस्तुगान मस्मारेभरतोवदातपातबद्धानिसमवेतिशुभस्तानिसमाधिकशान
बद्धानिश्रीणकेनाग्रेश्माकेचतर्दशालक्षेनसगृहीतानिप्रदातकमेणामस्मारेतिपुनानिचतर्दश
तिपवचनतर्दशालक्षणांसमाधिकपातभागोबद्धमित्यनेभवतित्ययुबद्धशाल्यास्माकेनगृहयेन चत
र्दशालक्षाणांसमाधिकशतोपाकः बद्धचरणीनयुसहस्राणांत्रयोदशा २५ ॥

४

देवानामपि मायां वैभवमत्यगात् अभ्यगात् अन्यथा तत्रातः गुरुं बृहस्पतिं आययौ प्राप्तवान् तदंशाभवत्वात् मायया च गुरुरिति पाठे दुःसङ्ग मत्सराणां मायावतां श्रेष्ठः इति विश्वासार्थः २६ मृगान् श्वेतदन्तान् कृष्णान् भद्रमेदं मष्णारे यागे जातानि भेदाः मष्णारे इ त्यस्य श्रुतिपदस्य व्याख्यानं कर्माणीति कश्चित् कर्मविशेषे केचित् मष्णार इति यथा च वदन्ति २८ पुरा देवान् जित्वा ये असुरा रसौकांसि रसातलादिस्थानानि भेजिरे तैः प्राणिभिर्बलिभिः देवस्त्रियो रसातलं नीताः सतीः पुनराहरत् आनिन्ये

त्रयस्त्रिंशच्छतं ह्यश्वान् बद्ध्वा विस्मापयन्नृपान् दौष्मन्तिरत्यगान्मायां देवानां गुरुमाययौ २६ मृगान् शुक्लदतः कृष्णान् हिरण्येन परीवृतान् अदात्कर्मणि मष्णारे नियुतानि चतुर्दश २७ भरतस्य महत्कर्म न पूर्वे नापरे नृपाः नैवापुर्नैव प्राप्स्यन्ति बाहुभ्यां त्रिदिवं यथा २८ किरातहूणान्यवनानान्ध्रकान् कङ्कान् खशान् शकान् अब्रह्मण्यान्नृपांश्चाहन् म्लेच्छान्दिग्विजयेऽखिलान् २९ जित्वा पुरासुरा देवान्ये रसौकांसि भेजिरे देवस्त्रियो रसां नीताः प्राणिभिः पुनराहरत् ३० सर्वकामान्दुदुहतुः प्रजानां तस्य रोदसी समास्त्रिणवसाहस्रीर्दिक्षु चक्रमवर्तयत् ३१ स सम्राड् लोकपालाख्यमैश्वर्यमधिराट् श्रियं चक्रं चास्खलितं प्राणान्मृषेत्युपरराम ह ३२ तस्यासन्नृप वैदर्भ्यः पत्न्यस्तिस्रः सुसम्मताः जघ्नुस्त्यागभयात्पुत्रान्नानुरूपा इतीरिते ३३ ॥

प्राणिभिरश्वमेधादिभिः सह नीता इति वा परिशिष्टमिति पाठे प्राणा यो बलवान् तैर्नीताः सतीर्यद्वा पणायोग्यान् आहरदित्यर्थः ३० त्रिणवसाहस्रीः समाः सप्तविंशतिसहस्रसंवत्सरान् चक्रं सेना आज्ञा वा तस्य वैराग्यमाह सप्रकारमाह मृषेति मृषेति विचार्येति शेषः ३२ नानुरूपा मत्सदृशा न भवन्तीति भर्त्रा ईरिते सति त्यागनिवारणशङ्कया मारणमिति भयात्पुत्रान् जघ्नुः पुनः प्रजानां दर्शनेन वंशादयापातुः संस्थानेन त्यजनेनाप्येवमाशयेन हननम् ३३ ॥

श्री· भाग· टी· ५२

वितथे व्यर्थे सति तदर्थं पुत्रार्थं मरुत्स्तोमेन यागेन यजतः तस्य प्रसन्नाः सन्तो भरद्वाजं नाम तं पुत्रं मरुत उपाददुः सम
र्पयामासुः ३४ ममतां भरद्वाजमातरं प्रकारेद पंचयन्नाह अंतर्वत्न्यामिति त्रिभिः अंतर्वत्न्यां गर्भिण्यां भ्रातृपत्न्यां उतथ्य
स्य भ्रातुः पत्न्यां ममतायां चौर्यात् मैथुनाय कदाचित्प्रवृत्तो बृहस्पतिः तदा द्वितीयगर्भस्यावकाशाभावाद्गर्भस्थेन पूर्व
कृतावस्थितेन वारितः ततः क्रुद्धो बृहस्पतिरंधो भवेति तं गर्भं शप्त्वा बलाद्वीर्यमसिंचत् ततो बृहस्पतेः शापाद्गर्भ
स्था दीर्घतमाः पुत्रो बभूव तेन च तद्वीर्यं पार्ष्णिप्रहारेण योनेर्बहिर्निःसारितं भूमौ पतितं तदेव सद्य एव कुमारोऽभ
वत् ३५ तं च परवीर्यजं भर्तुस्त्यागाद्विशंकितां सतीं त्यक्तुकामां ममतां प्रति सुराः पुत्रनिस्तारार्थं बृहस्पतेर्ममतायाश्च विवा

तस्यैवं वितथे वंशे तदर्थं यजतः सुतं । मरुत्स्तोमेन मरुतो भरद्वाजमुपाददुः ३४ अंतर्वत्न्यां भ्रातृपत्न्यां
मैथुनाय बृहस्पतिः । प्रवृत्तो वारितो गर्भं शप्त्वा वीर्यमवासृजत् ३५ तं त्यक्तुकामां ममतां भर्तुस्त्याग
विशंकितां । नामनिर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सुरा जगुः ३६ मूढे भर द्वाजमिमं भर द्वाजं बृहस्पते । या
तौ यदुक्त्वा पितरौ भरद्वाजस्ततस्त्वयं ३७ ॥

दरूपं श्लोकं जगुः किमर्थं जगुः तत्राह तस्य नाम निरुच्यते येन तं तन्नामनिर्वचनं तं च भर्तृत्यागाशंकामपाक
र्तुमित्यर्थः ३६ तं च पुत्रं त्यक्तुकामां ममतां बृहस्पतिराह हे मूढे इमं पुत्रं भर पुषाण इति बृहस्पतिराह
भर्तुर्बिभेमीति चेत्तत्राह द्वाजं एकस्य क्षेत्रे अन्यस्य बीजादिति द्वाभ्यां जातं अतस्त्वया पोष्यः पुत्र इति तस्या
उत्तरश्लोकेऽर्थः एवमुक्ता ममता तं प्रत्याह बृहस्पते त्वमिमं भर यतः द्वाजं युवाभ्यामावाभ्यां मम त्वया च जातं ततो ना
हमेकाकिनी भरामीत्यर्थः यद्यस्मादेवमुक्त्वा पितरौ ममताबृहस्पती विवदमानौ पुत्रं परित्यज्य यातौ ततो हे
तोरयं भारद्वाज इति पाठांतरे यस्य पुत्रस्य यातौ गतः ख्यात पितरौ यातौ तावित्यर्थः ३७ ॥ राम ॥ राम

वितथं व्यभिचारसंभवात् तु मात्मजं वितथं निरर्थकं मत्वा ममता व्यसृजन् न तमात्रपात्ङ्गो लेभे आदितः प्रथमं भर्तृ-
भीया जातमेव वस्तु त्यक्ता मात्मजं मत्वा बृहस्पतेर्जातं मात्रेनार्थः एवं त्यागात् मरुतो बिभृतुः अभिमरुः नेरेवं मरु-
द्भिः प्रापितं भरतस्यान्वयविनाशे सति दत्तः ३८ इति श्रीनवमे विंशोऽध्यायः २० एकविंशे तु दौःषन्तेः संततस्यान्व-
य उच्यते रन्तिदेवाजमीढादेर्यत्र कीर्तिः प्रतन्यते भरतान्वये वितथे सति दत्तत्वाद्वितथसंज्ञो भरद्वाजः सर्वत्रा

६५

चोद्यमाना सुरैरेवं मत्वा वितथमात्मजं व्यसृजन्मरुतोबिभ्रन्दत्तोयं वितथेन्वये ३९ इति श्रीभागवते
नवमस्कंधे विंशोध्यायः २० श्रीशुकः वितथस्य सुतान्मन्योर्बृहत्क्षत्रोजयस्ततः महावीर्योनरोगा-
र्ग्यः संकृतिस्तु नरात्मजः १ गुरुश्च रंतिदेवश्च संकृतेः पांडुनंदन रंतिदेवस्य हि यश इहामुत्र च गीयते २
वियद्वित्तस्य ददतो लब्धं लब्धं बुभुक्षतः ३ निःकिंचनस्य धीरस्य सकुटुंबस्य सीदतः व्यतीयुरष्ट-
चत्वारिंशदहान्यपिबतः किल घृतपायससंयावं तोयं प्रातरुपस्थितं ४ कृच्छ्रप्राप्तकुटुंबस्य
क्षुत्तृड्भ्यां जातवेपथोः अतिथिर्ब्राह्मणः काले भोक्तुकामस्य चागमत् ५ तस्मै संव्यभजत्सोन्नमा-
दृत्य श्रद्धयान्वितः हरिं सर्वत्र संपश्यन्स भुक्त्वा प्रययौ द्विजः ६ अथान्यो भोक्ष्यमाणस्य विभक्तस्य
महीपतेः विभक्तं व्यभजत्तस्मै वृषलाय हरिं स्मरन् ७

स्रातोपि भरतस्य दत्तः पुत्रो जात इति तद्वंशानुक्रमस्य ते वितथस्य सुतो मन्युः तस्मात् बृहत्क्षत्रजयमहावीर्यनर-
गर्गाः पंच पुत्रा बभूवुः १ वियद्वित्तस्य वियतो गगनादिव दैवादुपस्थितमेव वित्तं भोग्यं यस्य यथा-
हा वियद्वित्तस्य यथाम्बु वहति तत् भोग्यं यस्य न देवाह बुभुक्षतोपि सतो २ लब्धं ददतः ३ तस्य पंचयति निःकिंच-
नस्यात्याहिताई: पंचदशाभिः अपिबतो जलपानमप्यकुर्वतः घृतादित्रयाणां द्वंद्वैक्यं तोयं च ४ ५ ६ अ-
थान्यो वृषलोऽतिथिरागमत् विभक्तस्य कुटुंबार्थमवशिष्टं के विभक्तवतः ७ ॥

६५

श्री-
भाव-
दी-
५२

सगणाय श्वयूथसहिताय ८ ९ उच्छेषमुच्छिष्टं एकमेव तर्पयतीति तथा १० ॥ परदुःखासहिष्णुतया सर्वेषां दुः
खं स्वयं भोक्तुमाशास्ते नेति अणिमाद्यष्टसमृद्धियुक्तां गतिमपि वाहं न कामये तर्हि किं कामयसे तदाह अखिल
देहभाजामार्तिं दुःखं तन्मध्येऽन्तर्यामिरूपेणान्तःस्थितः सन्नहं प्रपद्ये प्राप्नुयामित्येवं कामये येन ते दुःखभाक्ता मया हेतुना भू

याते शूद्रे तमन्योऽगादतिथिः श्वभिरावृतः राजन्मे दीयतामन्नं सगणाय बुभुक्षते ८ स आदृत्यावशिष्टं य
द्बहुमानपुरस्कृतं तच्च दत्वा नमश्चक्रे श्वभ्यः श्वपतये विभुः ९ पानीयमात्रमुच्छेषं तच्चैकं परितर्पणं
पास्यतः पुल्कसोऽभ्यागादपो देह्यशुभस्य मे १० तस्य तां करुणां वाचं निशम्य विपुलश्रमां कृपया
भृशसंतप्त इदमाहामृतं वचः ११ न कामयेऽहं गतिमीश्वरात्परामष्टर्द्धियुक्तामपुनर्भवं वा आर्तिं
प्रपद्येऽखिलदेहभाजामन्तःस्थितो येन भवन्त्यदुःखाः १२ क्षुत्तृट्श्रमो गात्रपरिश्रमश्च दैन्यं क्लमः।
शोकविषादमोहाः सर्वे निवृत्ताः कृपणस्य जन्तोर्जिजीविषोर्जीवजलार्पणान्मे १३ एवं प्रभाष्य
पानीयं म्रियमाणः पिपासया पुल्कसायाददाद्धीरो निसर्गकरुणो नृपः १४ तस्य त्रिभुवनाधीशाः
फलदाः फलमिच्छतां आत्मानं दर्शयांचक्रुर्माया विष्णुविनिर्मिताः १५ स वै तेभ्यो नमस्कृत्य निःसं
गो विगतस्पृहः वासुदेवे भगवति भक्त्या चक्रे मनः परं १६

तेन तेषां सर्वेषां दुःखहरणं भवति १२ ननु दुःखं किमि।
ति प्रार्थयसे परदुःखनिवृत्त्यैव मम सर्वदुःखनिवृत्तिरित्याह क्षुदिति कृपणस्य जन्तोर्जीवनहेतोर्जलस्यार्पणा
न्मे सर्वे क्षुडादयो निवृत्ताः १३ इत्येवं प्रभाष्य १४ त्रिभुवनाधीशाः ब्रह्मादयः तदीयधैर्यपरीक्षार्थं प्रथमं माय
या हलादिरूपेण प्रतीताः सन्तः स्वरूपं दर्शयाञ्चक्रुरित्यर्थः १५ परं केवलं वासुदेवे भगवान् नमस्कृतेन तेन तान् किमपि याचितवान् १६

अनपत्यश्च ईश्वराति विक्रमफलं तदानयेत् तस्य प्रलीयत आत्मन्येव लीना बभूव १७ मन्युसुतस्य नरस्य वंशं सुकृतीत
ह्वनेनस्य नरस्य वंशमाह गर्गाद्द्विति महावीर्यस्य वंशमाह दुरितक्षयः तस्य त्रय्यारुणिः कविः पुष्करारुणिश्चेति त्रयः
पुत्राः ब्राह्मणत्वं गताः [illegible] ब्राह्मणा नृपता गतास्ते १९ मनुपुत्राणां मध्ये हस्तिवंशमाह बृहत्क्षत्रस्य तियत
येन हस्तिनापुरं कृतमित्यर्थः अजमीढादयस्त्रयो हस्तिनः पुत्राः २० अजमीढादयो बृहदिषुर्नीमा भवत
पारस्य तनयो नीपः नीपस्य पुत्रशतं २२ स एव कृत्वी सन्नायां शुककन्यायां ब्रह्मदत्तमजनयामास तदङ्ग हरिवंशा

ईश्वरालम्बनं वित्तं कुर्वतोऽनपत्यस्य मायागुणमयी राजन्नभवत्प्रविलीयत १७ तस्य सङ्गानुभावेन रन्तिदेवा
नुवर्तिनः अभवन्योगिनः सर्वे नारायणपरायणाः १८ गर्गाच्छिनिस्ततो गार्ग्यः क्षत्राद्ब्रह्म ह्यवर्तत दुरित
क्षयो महावीर्यात्तस्य त्रय्यारुणिः कविः १९ पुष्करारुणिरित्यत्र ये ब्राह्मणगतिं गताः ५ बृहत्क्षत्रस्य पुत्रो
भूद्धस्ती यद्धस्तिनापुरं अजमीढो द्विमीढश्च पुरुमीढश्च हस्तिनः अजमीढस्य वंश्याः स्युः प्रियमेधा
दयो द्विजाः २० अजमीढाद्बृहदिषुस्तस्य पुत्रो बृहद्धनुः बृहत्कायस्ततस्तस्य पुत्र आसीज्जयद्रथः २१ तत्सु
तो विशदस्तस्य सेनजित्समजायत रुचिराश्वो दृढहनुः काश्यो वत्सश्च तत्सुताः २२ रुचिराश्व
सुतः पारः पृथुसेनस्तदात्मजः पारस्य तनयो नीपस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् २४ स कृत्व्यां शुककन्यायां ब्र
ह्मदत्तमजीजनत् स योगी गवि भार्यायां विष्वक्सेनमधात्सुतं २५ ॥

दिव्य परावरकृत्तोऽस्य शुको नाम महायशाः व्यासाद्वरेण सम्भूतो विभूमाग्निरिवज्वलन् सततं स्पृहित
कन्यायां कीर्त्त्यां जनयिष्यति कृत्वं गौरप्रभं शोभितं व्याभूवि [illegible] कन्या कीर्तिमती षष्ठी योगिनी योगमातृ
[illegible] ब्रह्मदत्तस्य जननी महिषी च [illegible] इति [illegible] निर्गतः तथापि [illegible]
[illegible] ब्रह्मदत्तो योगी
[illegible] २५ ॥

स एव योगतंत्रं चकार बार्हदीषवाः बृहदिषोर्वंश्याः इत्से दीर्घत्वमार्षं २५ सुपार्श्वकृत् सुपार्श्वस्य पिता २८ प्राच्यसा
म्नां षट् संहिता जगौ विभज्याध्यापितवान् २९ अजमीढस्य वंश्याः प्रियमेधादयः केचिद्ब्राह्मणा बभूवुः बृहदिषु

जैगीषव्योपदेशेन योगतंत्रं चकार ह उदक्सेनस्ततस्तस्माद्भल्लाटो बार्हदीषवाः २५ यवीनरो द्विमी
ढस्य कृतिमांस्तत्सुतः स्मृतः नाम्ना सत्यधृतिस्तस्य दृढनेमिः सुपार्श्वकृत् २६ सुपार्श्वात्सुमतिस्त
स्य पुत्रः सन्नतिमांस्ततः कृती हिरण्यनाभाद्यो योगं प्राप्य जगौ स्म षट् २७ संहिताः प्राच्यसाम्नां वै नीपो
ह्युग्रायुधस्ततः तस्य क्षेम्यः सुवीरोऽथ सुवीरस्य रिपुंजयः २८ ततो बहुरथो नाम पुरुमीढोऽप्रजोऽभ
वत् नलिन्यामजमीढस्य नीलः शांतिस्तु तत्सुतः २९ शांतेः सुशांतिस्तत्पुत्रः पुरुजोऽर्कस्ततोऽभवत् भ
र्म्याश्वस्तनयस्तस्य पंचासन्मुद्गलादयः यवीनरो बृहद्विश्वः कांपिल्लः संजयः सुताः ३० भर्म्याश्वः प्राह पु
त्रा मे पंचानां रक्षणाय हि विषयाणामलमिमे इति पंचालसंज्ञिताः मुद्गलस्य संज्ञितं ३१ मिथुनं मुद्गला
द्भार्म्याद्दिवोदासः पुत्रो धनुर्वेदविशारदः शरद्वांस्तत्सुतो यस्मादुर्वशीदर्शनात्किल ३२ शरस्तं
बे पतद्रेतो मिथुनं तदभूच्छुभं तद्दृष्ट्वा कृपयागृह्णाच्छांतनुर्मृगयां चरन् कृपः कुमारः कन्या
च द्रोणपत्न्यभवत्कृपी ३४ इति श्रीभागवते नवमस्कंधे एकविंशतितमोऽध्यायः २१ ॥ ॥

पुमानभूत् अहिल्या कन्यका यस्यां शतानंदस्तु गौतमात् मुद्गलाद्ब्रह्मनिर्वृत्तं गोत्रं ४ मस्त त्रुटि
तस्य सत्यधृतिः ३ मस्त त्रुटि

प्रभृतयः क्षत्रियाश्च निर्वंशा ह्यजमीढेन सोऽवंशं यांतरमाह नलिन्यामिति यावत्समाप्ति २९ मुद्गल एकः यवी
नरादयश्चत्वार इत्येवं पंच ३० भार्म्यात् भर्म्याश्वपुत्रात् मिथुनं यमावभूत् तदेवाह दिवोदास इत्यादि अहल्या चा

म॰ न:५ स्तनय ५

द्वाविंशे तु दिवोदासवंशस्तत्कथ्यवर्णितः ऋक्षवंशे जरासंधपार्थदुर्योधनादयः १ तस्य सोमकस्य पुत्राणां शतं बभूव ते
षां जन्तुर्ज्येष्ठः यवीयान् पृषदः अजमीढस्य वंशान्तरमाह यस्त इति ततः संवरणात् कुरुः ३ ४ तस्य सुतान् उपरिचरो
वसुः ततो वसोर्बृहद्रथस्य सुतत्वं आदि यो षा ५ तानेवाह कुशाग्रेति ६ ततस्ततः सुधन्वान् जज्ञे तस्यापत्यं सममहिन इति

श्रीशुकः मित्रायुश्च दिवोदासाच्च्यवनस्तत्सुतो नृप सुदासः सहदेवोऽथ सोमको जन्तुजन्मकृत् तस्य पु
त्रशतं तेषां यवीयान् पृषतः सुतः द्रुपदो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्नादयः सुताः २ धृष्टद्युम्नाद्धृष्टकेतुर्भा
र्म्याः पांचालका इमे योऽजमीढसुतो ह्यन्य ऋक्षः संवरणस्ततः ३ तपत्यां सूर्यकन्यायां कुरुक्षेत्रपतिः
कुरुः परीक्षित्सुधनुर्जह्नुर्निषधाश्च कुरोः सुताः सुहोत्रोऽभूत्सुधनुषश्च्यवनोऽथ ततः कृती ४ वसु
स्तस्योपरिचरो बृहद्रथमुखास्ततः कुशाम्बमत्स्यप्रत्यग्रचेदिपाद्याश्च चेदिपाः ५ बृहद्रथात्कु
शाग्रोऽभूदृषभस्तस्य तत्सुतः जज्ञे सत्यहितोऽपत्यं पुष्पवांस्तत्सुतो जहुः अन्यस्यां चापि भार्यायां शक
ले द्वे बृहद्रथात् ६ ये मात्रा बहिरुत्सृष्टे जरया चाभिसंधिते जीव जीवेति क्रीडन्त्या जरासंधोऽभवत्सु
तः ततश्च सहदेवोऽभूत्सोमापिर्यच्छ्रुतश्रवाः परीक्षिदनपत्योऽभूत्सुरथो नाम जाह्नवः ९ ततो विदू
रथस्तस्मात्सार्वभौमस्ततोऽभवत् जयसेनस्तत्तनयो राधिकोऽतोऽयुतोऽन्वभूत् १० ततश्चाक्रोधनस्तस्मा
द्देवातिथिरमुष्य च ऋक्षस्तस्य दिलीपोऽभूत्प्रतीपस्तस्य चात्मजः ११ देवापिः शान्तनुस्तस्य बाह्लीक
इति चात्मजाः पितृराज्यं परित्यज्य देवापिस्तु वनं गतः १२ ॥ ३ ज्ञि ३

सेतुः संवरः जरया रात्रसा ८ यद्यस्मात्सोमापेः श्रुतश्रवाः कुरोः पुत्रः परीक्षिदनपत्यः जाह्नवः जह्नोः पुत्रः ९
अतो राधिकादयुतोऽभूदित्यर्थः ११ तस्य प्रतीपस्य देवापिशान्तनुबाह्लीकाः १२ ॥ राम ॥

प्राक् पूर्वजन्मनि महाभिष इति संज्ञा यस्य सः १२ यदा देवो न ववर्ष तदा शान्तनुस्तत्कारणं ब्राह्मणान्पप्रच्छ १४ ब्राह्म
णास्त्वेवमूचुः दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वज इति स्मृतेः योऽग्रभुक्
भुवमग्रतो भुनक्ति अयं त्वं शान्तनुः परिवेत्तैव भवति अनन्तदोषपरिहाराय राज्यमग्रजाय देहि ततो वृष्टिर्भविष्यत्येव
मेवमुक्तः शान्तनुर्वनं गत्वा ज्येष्ठं छन्दयामास सामस राज्ञः प्रजापालनादिः परो धर्मः अतः त्वं राज्यं स्वीकुर्विति प्रार्थि

अभवच्छन्तनू राजा प्राक् महाभिषसंज्ञितः। यं यं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति सः १२ शान्तिमाप्नोति
चैवाग्र्यां कर्मणा तेन शान्तनुः। समा द्वादश तद्राज्ये न ववर्ष यदा विभुः १४ शान्तनुर्ब्राह्मणैरुक्तः परिवेत्ताय
मग्रभुक्। राज्यं देह्यग्रजायाशु पुरराष्ट्रविवृद्धये १५ एवमुक्तो द्विजैर्ज्येष्ठं छन्दयामास सोऽब्रवीत्। त
न्मन्त्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदाद्विभ्रंशितो गिरा १६ वेदवादातिवादान्वै तदा देवो ववर्ष ह। देवापिर्योगमास्था
य कलापग्राममाश्रितः। सोमवंशे कलौ नष्टे कृतादौ स्थापयिष्यति। बाह्लीकात्सोमदत्तोऽभूत् भूरिर्भू
रिश्रवास्ततः १८ शलश्च शान्तनोरासीद्गङ्गायां भीष्म आत्मवान्। सर्वधर्मविदां श्रेष्ठो महाभागवतः
कविः १९ वीरयूथाग्रणीर्येन रामोऽपि युधि तोषितः। शान्तनोर्दासकन्यायां जज्ञे चित्राङ्गदः सुतः २०

तवान् ततः पूर्वमेव तस्य मन्त्रिणा अश्मरावसंज्ञेन देवापेः पाखण्डीकृत्य राज्यावरोधकर्तृ ये प्रहिता विप्रास्तैः पा
खण्डमताश्रयया गिरा वेदाद्विभ्रंशितः सन् वेदवादस्य निन्दा अतिवादवचनानि सोऽब्रवीत् १६ ततस्तस्य पाति
त्येन राज्यानर्हत्वे जाते शन्तनोर्दोषाभावाद्देवो ववर्ष यथेः १७ ततः सोमदत्तात् भूरिः भूरिश्रवाः भूरिः शलश्च इति त्र
यः १९ रामो जामदग्न्यः दाशकन्यायां सत्यवत्यां उपरिचरवसोर्वीर्यात् मत्स्यगर्भोद्भूतायां दासैः कैवर्तैः
पालितायां दासकन्येति प्रसिद्धायां सत्यवत्यां २० ॥

नाम्नातन्नामान्नाम्ना चित्रांगदेन गंधर्वेणायुद्धे हतः यस्यां सत्यवत्यां शंतनुपरिग्रहात्पूर्वमेव २१ वेदगुप्तः वेदान्येन यतो
ऽहं जातः इदं श्रीभागवतं चाध्यगां अधिगतवानस्मि २२ स्वयंवरात् भीष्मेणान्बलाद्दुपानीते मात्रा सत्यवत्या उक्तो
इति निषेधाभावमाह अपतितवयत्न लिप्सुर्देवरात्कुरुमप्युत्पादन् कृतमदीयादिस्मृतिवचनात् २५ दुःशला नाम

विचित्रवीर्यश्चावरजो नाम्ना चित्रांगदो हतः यस्यां पराशरात्साक्षादवतीर्णो हरेः कला। २१ वेदगुप्तो
मुनिः कृष्णो यतो ऽहमिदमध्यगां हित्वा स्वशिष्यान्पैलादीन्भगवान्बादरायणः २२ मह्यं पुत्राय शांता
य परं गुह्यमिदं जगौ विचित्रवीर्यो ऽथोवाह काशीराजसुते बलात् २३ स्वयंवरादुपानीते अंबिकां
बालिके उभे तयोरासक्तहृदयो गृहीतो यक्ष्मणा मृतः २४ क्षेत्रे ऽप्रजस्य वै भ्रातुर्मात्रोक्तो बादरायणः
धृतराष्ट्रं च पांडुं च विदुरं चाप्यजीजनत् २५ गांधार्यां धृतराष्ट्रस्य जज्ञे पुत्रशतं नृप तत्र दुर्योधनो ज्येष्ठो
दुःशला चापि कन्यका २६ शापान्मैथुनरुद्धस्य पांडोः कुंत्यां महारथाः जाता धर्मानिलेंद्रेभ्यो युधि
ष्ठिरमुखास्त्रयः २७ नकुलः सहदेवश्च माद्र्यां नासत्यदस्रयोः द्रौपद्यां पंच पंचभ्यः पुत्रास्ते पितरो ऽभ
वन् २८ युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यः श्रुतसेनो वृकोदरात् अर्जुनाच्छ्रुतकीर्तिस्तु शतानीकस्तु नाकुलिः
सहदेवसुतो राजन् श्रुतकर्मा तथापरे युधिष्ठिरात्तु पौरव्यां देवको ऽथ घटोत्कचः ३० भीमसेनाद्धि
डिंबायां काल्यां सर्वगतस्ततः सहदेवात्सुहोत्रं तु विजयासूत पार्वती ३१ करेणुमत्यां नकुलो नर
मित्रं तथार्जुनः इरावंतमुलूप्यां वै सुतायां बभ्रुवाहनं मणिपुरपतेः सो ऽपि तत्पुत्रः पुत्रिकासुतः ३२
तव तातः सुभद्रायामभिमन्युरजायत सर्वातिरथजिद्वीर उत्तरायां ततो भवान् ३३ ॥ ॥

च कन्यका जज्ञे २६ पुत्राणि मैथुने रुद्धस्य प्रतिबद्धस्य २७ नासत्यदस्राभ्यामश्विभ्यां पंचभ्यो ऽभवन् वा
भवन् तथापरे च भार्यांतरेषु ३० काली चान्या भीमस्य भार्या तस्यां ततो भीमात्सर्वगतो नाम पुत्रो ऽभवदित्यर्थः
उलूपी नागकन्या यो मणिपूरपतेः सुतायां पुत्रिकाधर्मेण दत्तायां बभ्रुवाहनमसूत तत्र तेन स पुत्रः सन्नपि सः पुत्रि

तुरसंज्ञं पुरोहितं कृत्वा ३७ भविष्यानाह तस्य पुत्र इति यावत्समाप्ति याज्ञवल्क्यात्क्रियाज्ञानं परं चात्मज्ञानं शौन
कादाप्स्यति अस्त्रज्ञानं कृपाचार्यादिति द्रष्टव्यं याज्ञवल्क्यात्त्रयीमधीत्य कृपादस्त्राण्यवाप्येति वक्ष्यमाणोक्तेः कृ

शि·कं·१ ६

परिक्षीणेषु कुरुषु द्रौणेर्ब्रह्मास्त्रतेजसा त्वं च कृष्णानुभावेन सजीवो मोचितोऽन्तकात् ३४ तवेमे त
नयाः तात जनमेजयपूर्वकाः श्रुतसेनो भीमसेन उग्रसेनश्च वीर्यवान् ३५ जनमेजयस्त्वां विदित्वा त
क्षकान्निधनं गतं सर्पान्वै सर्पयागाग्नौ स होष्यति रुषान्वितः ३६ कालषेयं पुरोधाय तुरं तुरग
मेधषाट् समन्तात्पृथिवीं सर्वां जित्वा यक्ष्यति चाध्वरैः ३७ तस्य पुत्रः शतानीको याज्ञवल्क्यात्त्रयीं पठ
न् अस्त्रज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनकात्परमेष्यति ३८ सहस्रानीकस्तत्पुत्रः ततश्चैवाश्वमेधजः अ
सीमकृष्णस्तस्यापि नेमिचक्रस्तु तत्सुतः ३९ गजाह्वये हृते नद्या कौशाम्ब्यां साधु वत्स्यति उक्त
स्ततः चित्ररथः तस्मात्कविरथः सुतः ४० तस्माच्च वृष्टिमांस्तस्य सुषेणोऽथ महीप
तिः सुनीथस्तस्य भविता नृचक्षुर्यत्सुखीनलः ४१ परिप्लवः सुतस्त
स्मान्मेधावी सुनयात्मजः नृपंजयस्ततो दूर्वस्तिमिस्तस्माज्ज
निष्यति तिमेर्बृहद्रथस्तस्माच्छतानीकः सुदासजः ४२

हि·४

चित्र अस्त्रज्ञानं कृपाचार्यादित्यवधार्यः ४० यस्मात्सुखीनलः पुत्रः ४१ तस्मात्परिप्लव इत्येवान्व
यः तस्मान्मेधावीत्यर्थः तस्मात्सुदासः ततः शतानीक इत्यर्थः ४२ ॥ रामाय नमः ॥

बृहद्रथस्य वंश्यः तस्य सहदेवः तस्य मार्जारिः यस्मान्मार्जारेः श्रुतश्रवाः ४५ सहस्रसंवत्सरमेते भाव्या भूपा-
लाः ततः परं भाव्यानवदत् द्वादशस्कन्धे वक्ष्यति ४९ श्रीभावार्थे नवमे द्वाविंशः २२ त्रयोविंशेऽनोर्द्रुह्योस्तुर्वशोश्चा-

शतानीकाद्दुर्दमनस्तस्यापत्यं महीनरः दंडपाणिर्निमिस्तस्मात्क्षेमको भविता नृप ४३ ब्रह्मक्षत्रस्य
वै योनिर्वंशो देवर्षिसत्कृतः क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थां प्राप्स्यति वै कलौ ४४ अथ मागधराजानो भावि-
नो ये वदामि ते भविता सहदेवस्य मार्जारिर्यच्छ्रुतश्रवाः ४५ ततोऽयुतायुस्तस्यापि निरमित्रोऽथ तत्सु-
तः सुनक्षत्रः सुनक्षत्राद्बृहत्सेनोऽथ कर्मजित् ४६ ततः सुतंजयाद्विप्रः शुचिस्तस्य
भविष्यति क्षेमोऽथ सुव्रतस्तस्माद्धर्मसूत्रः समस्ततः ४७ द्युमत्सेनोऽथ सुमतिः सुबलो ज-
निता ततः सुनीथः सत्यजिदथ विश्वजिद्यद्रिपुंजयः ४८ बार्हद्रथाश्च भूपाला भाव्याः सहस्रव-
त्सरं ४९ इति श्रीभागवते नवमस्कन्धे द्वाविंशोऽध्यायः २२ श्रीशुक उवाच अनोः सभानरश्चक्षुः परोक्ष-
श्च त्रयः सुताः सभानरात्कालनरः सृंजयस्तत्सुतस्ततः १ जनमेजयस्तस्य पुत्रो महाशालो महामना-
नाः उशीनरस्तितिक्षुश्च महामनस आत्मजौ २ शिबिर्वनः शमिर्दक्षश्चत्वारोशीनरात्मजाः वृषा-
दर्भः सुवीरश्च मद्रः कैकय आत्मजाः ३ शिबेश्चत्वार एवासंस्तितिक्षोश्च रुशद्रथः ततो होमोऽथ
सुतपा बलिः सुतपसोऽभवत् ४ अंगवंगकलिंगाद्याः सुह्मपुंड्रौड्रसंज्ञिताः जज्ञिरे दीर्घतमसो बले-
क्षेत्रे महीक्षितः ५ चक्रुः स्वनाम्ना विषयान्षडिमान्प्राच्यकांश्च ते खनपानोऽङ्गतो जज्ञे तस्माद्दिविरथ-
स्ततः ६ सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथोऽप्रजाः रोमपाद इति ख्यातस्तस्मै दशरथः सखा शान्तां स्व-

न्वयः कस्मात् यदोस्तु वंशो न उक्तो यावज्जामघसंभवः तदेवं ययातेः पुत्राणां पंचमस्य पुरोर्वंशोऽनुक्रान्तः इदा-
नीं चतुर्णां वंशमनुक्रामति अनोरिति जगतीपतेर्दिवेन १ तस्य जनमेजयस्य महामनाः २ चत्वार उशीनरस्य

सतु दुष्मंतः स्ववंशं पौरववंशं १९ प्रथमस्य सहस्रजित आत्मजः २० कुंतेः सोहंजिः सोहंजेर्महिष्मान्महिष्मतो भद्रसेनकः

मरुत्वते:२ कर्मा३

देवेऽवर्षति यं रामा आनिन्युर्हरिणीसुतं नाट्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिंगनार्हणैः ८ स तु राज्ञोनपत्यस्य निरूप्येष्टिं मरुत्वतः प्रजामदाद्दशरथो येन लेभे प्रजाः प्रजाः ९ चतुरंगो रोमपादात्पृथुलाक्षस्तु तत्सुतः बृहद्रथो बृहत्कर्मा बृहद्भानुश्च तत्सुताः १० आद्याद्बृहन्मनास्तस्माज्जयद्रथ उदाहृतः विजयस्तस्य संभूत्यां ततो धृतिरजायत ११ ततो धृतव्रतस्तस्य सत्कर्माधिरथस्ततः योऽसौ गंगातटे क्रीडन्मंजूषांतर्गतं शिशुं १२ कुंत्यापविद्धं कानीनमनपत्योऽकरोत्सुतं वृषसेनः सुतस्तस्य कर्णस्य जगतीपतेः १३ द्रुह्योश्च तनयो बभ्रुः सेतुस्तस्यात्मजस्ततः आरब्धस्तस्य गांधारस्तस्य धर्मस्ततो धृतः १४ धृतस्य दुर्मदस्तस्मात्प्रचेताः प्राचेतसः शतं म्लेच्छाधिपतयोऽभूवन्नुदीचीं दिशमाश्रिताः १५ तुर्वसोश्च सुतो वह्निर्वह्नेर्भर्गोऽथ भानुमान् त्रिभानुस्तत्सुतोऽपुत्रः पुत्रं पौरवमन्वभूत् दुष्मंतः स पुनर्भेजे स्ववंशं राज्यकामुकः १७ ययातेर्ज्येष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशं नरर्षभ वर्णयामि महापुण्यं सर्वपापहरं नृणां १८ यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते यत्रावतीर्णो भगवान्परमात्मा नराकृतिः १९ यदोः सहस्रजित्क्रोष्टा नलो रिपुरिति श्रुताः चत्वारः सूनवस्तत्र शतजित्प्रथमात्मजः २० महाहयो रेणुहयो हैहयश्चेति तत्सुताः धर्मस्तु हैहयसुतो नेत्रः कुंतेः पिता ततः २१ सोहंजिरभवत्कुंतेर्महिष्मान् भद्रसेनकः दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यसूः कृताग्निः कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः २२ ॥

पिकरंधमउ धीःमरुतस्तत्सु १६ तुरि

सत्कर्मा

सुद्र

तस्य दुर्मदो धनकश्चेति द्वौ पुत्रौ कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्यादयश्चत्वारो धनकस्यात्मजा इत्यर्थः २२ राम ॥

अनष्टस्य वित्तस्य विनाशं विना स्मरणं यस्य सः अव्यक्तषड् इंद्रियविषयं बुभुजे २५ २६ और्वस्य तेजः सगरेणोपसंहृतमित्यर्थः तेषां तालजंघपुत्राणां ज्येष्ठो वीतिहोत्रः मधोः पुत्रशतं वृष्णिज्येष्ठं यस्मिन् यतो मधोर्वृष्णेश्च हेतोः इदं कुलं च तुर्दश महारत्नानि तत्तज्जातिश्रेष्ठानि यस्य सः तानि च मार्कंडेयपुराणे वर्णितानि गजवाजिरथस्त्रीषुनिधिमा

अर्जुनः कृतवीर्यस्य स सप्तद्वीपेश्वरोभवत् दत्तात्रेयाद्धरेरंशात्प्राप्तयोगमहागुणः २३ न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यंति पार्थिवाः यज्ञदानतपोयोगश्रुतवीर्यजयादिभिः २४ पंचाशीतिसहस्राणि ह्यव्याहतबलः समाः अनष्टवित्तस्मरणो बुभुजेऽव्यक्तषड्वसु २५ तस्य पुत्रसहस्रेषु पंचैवोर्वरिता मृधे जयध्वजः शूरसेनो वृषभो मधुरूर्जितः २६ जयध्वजात्तालजंघस्तस्य पुत्रशतं त्वभूत् क्षत्रं यत्तालजंघाख्यमौर्वतेजोपसंहृतं २७ तेषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रो वृष्णिः पुत्रो मधोः स्मृतः तस्य पुत्रशतं त्वासीद्वृष्णिज्येष्ठं यतः कुलं २८ माधवा वृष्णयो राजन् यादवाश्चेति संज्ञिताः यदुपुत्रस्य च क्रोष्टोः पुत्रो वृजिनवांस्ततः २९ स्वाहितोतो रुशेकुर्वै तस्य चित्ररथस्ततः शशबिंदुर्महायोगी महाभोजो महानभूत् ३० चतुर्दशमहारत्नश्चक्रवर्त्यपराजितः तस्य पत्नीसहस्राणां दशानां सुमहायशाः दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तास्वजीजनत् ३१ तेषां तु षट्प्रधानानां पृथुश्रवस आत्मजः धर्मो नामोशना तस्य हयमेधशतस्य याट् ३२ तत्सुतो रुचकस्तस्य पंचासन्नात्मजाः शृणु पुरुजित्रुक्मरुक्मेषु पृथुज्यामघसंज्ञिताः ३३ ॥

ल्यांबरद्रुमाः शक्तिपाशमणिछत्रविमानानि चतुर्दशेति दशानां पत्नीसहस्राणां आर्यावृत्तस्य प्रत्येकं लक्षं लक्षमित्येवं तासु पुत्राणां दशलक्षसहस्राणि जनयामास पृथुश्रवाः पृथुकीर्तिः पृथुश्रवास्त्वादयः षट् प्रधाना श्रेष्ठा येषां तेषां मध्ये ३२ पंच आत्मजा आसन् तान् शृणु तानेवाह पुरुजिदिति ३३ ॥ ॥

ोदर्तुनौ रा
ष्यैवान्यं
स्त३

भार्याभयादेवैकभार्यस्य शैब्यापतेर्ज्यामघस्यापुत्रस्य तद्द्वयमेवपुत्रस्नुषाद्वयमभवदिति दर्शयन्नाह ज्यामघस्त्विति यदिमे सपत्नी स्यात्तर्हि स्नुषेयं पुत्रेणापि न त्वेतदस्तीत्याह अहमसपत्नी चेति ३६ अभिप्रायमाकलय्याह जनयि ष्यसीति भार्याभयशङ्कयमानस्य तत्र सर्वोत्तरस्य तत्त्वप्रामाण्ये कदमालोक्यान्तर्कोपितास्तेन वक्तुकालं आवाधि ताविश्वेदेवाः पितरश्चानुमोदन्त ३७ ततश्च देवताप्रसादेन जनयिष्यसीति वचनस्य हृत्तत्त्वेन च निर्दि

ज्यामघस्त्वप्रजोऽप्यन्यां भार्यां शैब्यापतिर्भयात् नाविन्दच्छत्रुभवनाद्भोज्यां कन्यामहारषीत् ३५ रथ स्थां तां निरीक्ष्याह शैब्या पतिममर्षिता केयं कुहक मत्स्थानं रथमारोपितेति वै ३६ स्नुषा तवेत्यभिहिते स्मयन्ती पतिमब्रवीत् अहं वन्ध्यासपत्नी च स्नुषा मे युज्यते कथं ३७ जनयिष्यसि यं राज्ञि तस्येयमुपयुज्यते अन्वमोदन्त तद्विश्वेदेवाः पितर एव च ३८ शैब्या गर्भमधात्काले कु मारं सुषुवे शुभं स विदर्भ इति प्रोक्त उपयेमे स्नुषां सतीं ३९ इति श्रीभागवते नवमस्कन्धे यादु वंशानुकथने नाम त्रयोविंशोऽध्यायः २३ श्रीशुकः तस्यां विदर्भोऽजनयत्पुत्रौ नाम्ना कुशक्रथौ तृतीयं रोमपादं च विदर्भकुलनन्दनं १ रोमपादसुतो बभ्रुर्बभ्रोः कृतिरजायत उशिकस्तत्सुत स्तस्माच्चेदिश्चैद्यादयो नृपाः २ ॥

तत्र कालेऽपि शैब्या गर्भमधात् तस्य च महिमा पराशरादिभिरुक्तः यथोक्तं भार्यावश्यास्तु ये केचिद्भवि ष्यन्त्यथवा मृताः तेषां तु ज्यामघः श्रेष्ठः शैब्यापतिरभून्नृप इति ३८ इति श्रीभावार्थे नवमे त्रयोविंशः २३ च तुर्विंशे विदर्भस्य पुत्रत्रयसमुद्भवाः वंशानाम् उक्ता ज्योत्स्नानमहत्त्वोद्भवावधि १ चैद्यादयः दमघोषादयः

ततो दशरथाच्छकुनिः पुत्रास्तां नवदेवमादिविशेषोद्भवाः ४ ततः कुरुवंशादंशुः ५ अंशोः पुत्रः पुरुहोत्रः
महाभोजश्च मैवेसत्वताविषये भाष्ये तत्रत्ततुय देशेन येपंचषष्ट्यादिसंख्याः पुरुषाः ते अमृतत्वं मोक्षं प्राप्ताः

कृष्टस्याकृतिपुत्रोऽभूद्भृत्तिस्तस्याथ निर्वृतिः ततो दशार्हो नाम्नाभूत्तस्य व्योमः सुतस्ततः ३ जीमूतो वि
कृतिस्तस्य यस्य भीमरथः सुतः ततो नवरथः पुत्रो जातो दशरथस्ततः ४ करंभिः शकुनेः पुत्रो देव
रातस्तदात्मजः देवक्षत्रस्ततस्तस्य मधुः कुरुवशादनुः ५ पुरुहोत्रस्त्वनोः पुत्रस्तस्यायुः सात्वतस्त
तः भजमानो भजिर्दिव्यो वृष्णिर्देवावृधोऽन्धकः ६ सात्वतस्य सुताः सप्त महाभोजश्च मारिष भज
मानस्य निम्लोचिः किंकिणो धृष्टिरेव च ७ एकस्यामात्मजाः पत्न्यामन्यस्यां च त्रयः सुताः शतजिच्च
सहस्रजिदयुतजिदिति प्रभो ८ बभ्रुर्देवावृधसुतस्तयोः श्लोकौ पठंत्यमू यथैव शृणुमो दूरा
त्संपश्यामस्तथांतिकात् ९ बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां देवैर्देवावृधः समः पुरुषाः पंचषष्टिश्च षट्सहस्राणि चाष्ट च
ह्यमृतत्वमनुप्राप्ता बभ्रोर्देवावृधादपि १० महाभोजोऽतिधर्मात्मा भोजा आसंस्तदन्वये
वृष्णेः सुमित्रः पुत्रोऽभूद्युधाजिच्च परंतप ११ शिनिस्तस्यानमित्रश्च निघ्नोऽभूदनमित्रतः स
त्राजितः प्रसेनश्च निघ्नस्याथासतुः सुतौ १२ अनमित्रसुतो योऽन्यः शिनिस्तस्याथ सत्यकः युयु
धानः सात्यकिर्वै जयस्तस्य कुणिस्ततः १३ युगंधरोऽनमित्रस्य वृष्णिः पुत्रोऽपरस्ततः १४ श्वफल्कः
चित्ररथश्च गांदिन्यां तु श्वफल्कतः अक्रूरप्रमुखा आसन्पुत्रा द्वादश विश्रुताः १५ ॥

तस्य युधाजितः शिनिरनमित्रश्च सात्यकिः सत्यकस्य पुत्रो युयुधानः तस्य जयः तस्य कुणिः ततः कुणे
र्युगंधरः अनमित्रस्यैवापरः वृष्णिर्नाम पुत्रः १४ अक्रूरः प्रमुखो येषां इति तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः

कुणेर्युगंधरपुत्रो स्य नयाद्वा ... ता २ त्रुटि

अतोऽक्रूरातिरिक्तान् द्वादश दर्शयति आसंग इति १६ १७ पृथुरेकः विदूरथाद्याश्चान्येऽपि बहवः विष्णुर्यामाद्याः इति पाठे आद्यशब्देन विदूरथात् पूर्वजस्तस्य सुतो विदूरथादासीदिति वक्ष्यमाणानिर्देशोपपत्तिः १८ कुकुराद

आसंगः सारमेयश्च मृदुरो मृदुविद्गिरिः धर्मवृद्धः सुकर्मा च क्षेत्रोपेक्षोऽरिमर्दनः १६ शत्रुघ्नो गंधमादश्च प्रतिबाहुश्च द्वादश तेषां स्वसा सुचाराख्या द्वावक्रूरसुतावपि १७ देववानुपदेवश्च तथा चित्ररथात्मजाः पृथुर्विदूरथाद्याश्च बहवो वृष्णिनन्दनाः १८ कुकुरो भजमानश्च शुचिः कंबलबर्हिषः कुकुरस्य सुतो वह्निर्विलोमा तनयस्ततः १९ कपोतरोमा तस्यानुः सखा यस्य च तुंबुरुः अंधकाद्दुंदुभिस्तस्माद् अविद्योतः पुनर्वसुः २० तस्याहुकश्चाहुकी च कन्या चैवाहुकात्मजौ देवकश्चोग्रसेनश्च चत्वारो देवकात्मजाः २१ देववानुपदेवश्च सुदेवो देववर्धनः तेषां स्वसारः सप्तासन् धृतदेवादयो नृप २२ शांतिदेवोपदेवा च श्रीदेवा देवरक्षिता सहदेवा देवकी च वसुदेव उवाह ताः २३ कंसः सुनामा न्यग्रोधः कंकः शंकुः सुहूस्तथा राष्ट्रपालोऽथ धृष्टिश्च तुष्टिमानौग्रसेनयः २४ कंसा कंसवती कंका शूरभू राष्ट्रपालिका उग्रसेनदुहितरो वसुदेवानुजस्त्रियः २५

यद्यप्यत्रांधकस्य सुता इति ज्ञेयं तथा च पराशरः कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषसंज्ञाश्चांधकस्य पुत्रा इति १९ अतोऽन्धकस्यान्धकाद्दुंदुभिरित्यपि तद्वचनादेव ज्ञेयं २० धृतदेवाद्या आद्यग्रहणात् शांतिदेवादीनां सप्तानां औग्रसेनयः उग्रसेनस्य २४ वसुदेवस्यानुजा देवभागादयः तेषां स्त्रियो भार्याः २५ ॥

द्वितीयस्य भजमानस्य वंशमाह भजमानाद्विदूरथः पुत्रो भवत् विदूरथाच्च शूर इति पराशरादि वचनात् शूरा
पृथग्विदूरथाद्यास्तिस्रस्विर्वक्ति विदूरथात्मजाद्विदूरथात् २६ देवमीढ्यमयः शूरो नाम पुत्रः तस्य देवमीढोऽह्र
दीकस्यैव सुतः यथाह पराशरः तस्यापि कृतवर्मा शतधनुर्देवमीढषाद्याः पुत्रा बभूवुः देवमीढस्य शूरस्यापि मा
रिषा नाम पत्न्यभवत् २७ तस्यां चासौ दश पुत्रान् अजनयत् वसुदेवप्रभृतीनिति। आनकाश्चैव दुः हरेः प्रादु

शूरो विदूरथादासीद्भजमानः सुतस्ततः शिनिस्तस्मात्स्वयंभोजो हृदीकस्तत्सुतो मतः २६ देवबा
हुः शतधनुः कृतवर्मेति तत्सुताः देवमीढस्य शूरस्य मारिषा नाम पत्न्यभूत् २७ तस्यां स जनयामा
स दश पुत्रानकल्मषान् वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकं २८ सृञ्जयं श्यामकं कंकं शमीकं व
त्सकं वृकं देवदुन्दुभयो नेदुरानका यस्य जन्मनि २९ पृथा च श्रुतदेवा च श्रुतकीर्तिः श्रुतश्रवाः
राजाधिदेवी चैतेषां भगिन्यः पंच कन्यकाः ३० कुन्तेः सख्युः पिता शूरो ह्यपुत्रस्य पृथामदात् ३१
साप दुर्वाससो विद्यां देवहूतीं प्रतोषितात् तस्या वीर्यपरीक्षार्थमाजुहाव रविं शुचिः ३२ तदै
वोपगतं देवं वीक्ष्य विस्मितमानसा प्रत्ययार्थं प्रयुक्ता मे याहि देव क्षमस्व मे ३३ अमोघं दर्शनं
देवि आधत्से त्वयि चात्मजं योनिर्यथा न दुष्येत कर्ताहं ते सुमध्यमे ३४ इति तस्यां स आधाय
गर्भं सूर्यो दिवं गतः सद्यः कुमारः संजज्ञे द्वितीय इव भास्करः ३५ ॥

वसुदेवं हरेः स्थानं वदन्त्यानकदुन्दु भिं ॥ पं. ५ त्रुटि

र्भावस्थानत्वात् ३० पृथायाः कन्यकावस्थायां कर्णोत्पत्तिप्रकारमाह कुन्तेरिति पंचभिः कदाचिद्दुह
माया तां दुर्वाससं पृथा परिचर्यादिना तोषयामास ततः वशात्तस्मा देवहूतिं देवाह्वानहेतुं विद्यामवाप तत
दाह साऽपि तदा देवमुपागतं वीक्ष्य साऽऽह प्रत्ययार्थं परीक्षार्थं मया विद्या प्रयुक्ता न तु त्वया किंचित्कार्यमिति
भिसंधिना अतो याहि क्षमस्व मन्त्रोच्चारविरुवाच ३३ अमोघं देवदर्शनमिति कन्याहं इति चेत् आह यथा योनिर्न दु

श्री०
भाग०
टी०
५५

आवंत्यौ विंदानुविंदौ ३९ तदेवं वसुदेवस्य भगिनीनां पतीन्पुत्रांश्चेत्युक्त्वा ज्ञातीनां नवानां पत्नीपुत्रांश्चाह देवभाग

स्ताप

मेसायजन्नदीतोयेकज्ञालोकसविश्यती प्रपितामहसमुद्वाहयांउर्वैनमविक्रमः ३६ ऋतदेवान्तु कारुषोदन्तवक्रः समगृहीत यस्यामभूद्दन्तवक्र ऋषिःसमादितः सुतः ३७ कैकेय्यां धृष्टकेतस्तु श्रुतकीर्तिमविदत संतर्दनादयस्तस्यां पंचासन्कैकयाः सुताः ३८ राजाधिदेव्यामावंत्यौ जयसेनोऽजनिष्ट ह दमघोषश्चेदिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत् शिशुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्य संभवः देवभागस्य कंसायां चित्रकेतुबृहद्बलौ ४० कंसवत्यां देवश्रवसः सुवीर इषुमांस्तथा कंकायां सामकाः जातः सत्यजित्पुरुजित्तथा ४१ सृंजयो राष्ट्रपाल्यां च वृषदुर्मर्षणादिकान् हरिकेशहिरण्याक्षौ शूरभूम्यां च श्यामकः ४२ मिश्रकेश्यामप्सरसि वृकादीन्वत्सकस्तथा तक्षपुष्करशालादीन्दुर्वाक्ष्यां वृक आदधे ४३ सुमित्रार्जुनपालादीन्समीकात्तु सुदामिनी कंकश्च कर्णिकायां वै ऋतधामा जयावपि ४४ पौरवी रोहिणी भद्रा मदिरा रोचना इला देवकीप्रमुखाश्चासन्पत्न्य आनकदुंदुभेः ४५ बलं गदं सारणं च दुर्मदं विपुलं ध्रुवं वसुदेवस्तु रोहिण्यां कृतादीनुदपादयत् ४६ सुभद्रो भद्रबाहुश्च दुर्मदो भद्र एव च पौरव्यास्तनया ह्येते भूताद्या द्वादशाभवन् ४७ नंदोपनंदकृतकशूराद्या मदिरात्मजाः कौशल्या केशिनं त्वेकमसूत कुलनंदनं ४८ इलायामुरुवल्कादीन्यदुमुख्यानजीजनत् ४९ विपृष्ठो धृतदेवायामेक आनकदुंदुभेः शांतिदेवात्मजा राजन्प्रशमप्रसितादयः ५० राजन्यकल्पवर्षाद्या उपदेवासुता दश वसुहंससुवंशाद्याः श्रीदेवायास्तु षट् सुताः ५१ ॥ ॥

रोचनायाः सुताः जाता हस्तहेमां गदादयः ४९ तु टि

४० मग्रहीत् ३९ शिशुपालः सुतः तस्याः कथितः तस्य संभवः देवभागस्य कंसायां चित्रकेतुबृहद्बलौ

स्येति नवभिः श्लोकार्धैः पुत्रांश्चाह पौरवीत्येकादशभिः ४५ कौशल्याभद्रा ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१

प्र० ३ अ० २४

अष्टमस्तु स्वयमेवासीत् न तु कर्मादीनां हेतुत्वमित्याभ्यां ‑ तावायं तत्सो हरिः न देवो यया दयति यदेति त्रिभिः
ईशस्य मायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुः साक्षिण आत्मनः सर्वगस्य नह्येवं भूतस्य मायां विना जन्मनः कर्मणो वा हे
तुर्भवतीत्यर्थः ५७ किंच यस्य मायाचेष्टितं पुंसोऽनु ‑ ग्रहस्तस्य सर्वजीवानुग्राहकस्य कृतः कर्मादिपार

देवरक्षितया लब्धा नव चात्र गदादयः वसुदेवः सुतानष्टावादधे सहदेवया ५२ पुरुविश्रुतमुख्यां
स्तु साक्षाद्धर्मो वसूनिव वसुदेवस्तु देवक्यामष्ट पुत्रानजीजनत् ५३ कीर्तिमन्तं सुषेणं च भ
द्रसेनमुदारधीः ऋजुं संमर्दनं भद्रं संकर्षणमहीश्वरं ५४ अष्टमस्तु तयोरासीत्स्वयमेव हरिः
किल सुभद्रा च महाभागा तव राजन्पितामही ५५ यदा यदेह धर्मस्य क्षयो वृद्धिश्च पाप्मनः
तदा तु भगवानीश आत्मानं सृजते हरिः ५६ न ह्यस्य जन्मनो हेतुः कर्मणो वा महीपते आ
त्ममायां विनेशस्य परस्य द्रष्टुरात्मनः ५७ यन्माया चेष्टितं पुंसः स्थित्युत्पत्त्यप्ययाय हि अनुग्रह
स्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय चेष्यते ५८ अक्षौहिणीनां पतिभिरसुरैर्नृपलाञ्छनैः भुव आक्रममाण
कर्मा नामभाराय कृतोद्यमः ५९ कर्माण्यपरिमेयाणि मनसापि सुरेश्वरैः सह संकर्षणश्चक्रे भग
२ वान्मधुसूदनः ६० कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोकतमोनुदं अनुग्रहाय भक्तानां सुपुण्यं व्य
तनोद्यशः ६१ यस्मिन्सत्कर्णपीयूषे यशस्तीर्थवरे सकृत् श्रोत्राञ्जलिरुपस्पृश्य धुनुते कर्मवासनाम्

तेषां जन्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाह हि यस्मात् देवस्थित्यादयः एते प्रलये लीनोपाधेर्जीवस्य धर्माद्य
संभवात् उपाधिसृष्ट्यादिना धर्मादिसंपादनेनानुग्रहः तथा तन्निवृत्तेरात्मलाभाय च चेष्टितं तदेतत् तेन च मायया
मायेन तस्य स्थित्यादेर्निवृत्तिः ५८ तस्य चेष्टितं भूभारहरणार्थमेवाह अक्षौहिणीनामिति द्वाभ्यां भूभाराय

संकल्पमात्रेणाभूमिभारासमर्थपापिकर्मकरणं यशो विस्तारयामास अनुग्रहार्थमित्याह कलाविति द्वाभ्यां दुःख
घ्नो कृतमां श्रोतॄणां निःसिद्ध दलीति तथा तयोः श्रुते तानयस्मिन् सतां कर्णपीयूषमुदस्य नुपनीर्थके आत्मनि वांजलिः
पानमात्रेणयतः पुरुषः सकृदपि उपस्पृश्य आचमनमात्रं कृत्वा तमो दर्पाकृष्टचित्तः कर्मवासनाभुज्यते ६२
नदेवाह द्वाभ्यां भोजादिभिः श्लाघनीयमीहितं यस्य सर्वाणि रम्याणि यस्यावि ६४ तत्प्रदर्शनार्थमुखशोभामा
ह यस्याननं दृशिभिर्नेत्रैः पिबन्त्यो नार्यो नराश्च न ततृपुः नतृप्ताः निमेषाय निमेषमात्रमावर्धयाय यथा सहनानास्त

भोजवृष्ण्यंधकमधुशूरसेनदशार्हकैः श्लाघनीयेहितः शश्वत्कुरुसृंजयपाण्डुभिः ६३ स्निग्ध।
स्मितेक्षितोदारैर्वाक्यैर्विक्रमलीलया नृलोकं रमयामास मूर्त्या सर्वांगरम्यया ६४ यस्यान
नं मकरकुंडलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगं सविलासहासं नित्योत्सवं न ततृपुर्दृशिभिः पिबं
त्यो नार्यो नराश्च मुदिताः कुपिता निमेश्च ६५ जातो गतः पितृ[illegible] गृहाद्व्रजमेधि
तार्थो हत्वा रिपून्सुतशतानि कृतोरुदारः उत्पाद्य तेषु पुरुषः क्रतुभिः समीजे आत्मानमात्मनि।
गमं प्रथयञ्जनेषु ६६ पृथ्व्याः स वै गुरुभरं क्षपयन् कुरूणामन्तःसमुत्थकलिना युधि भूपचम्वः
दृष्ट्या विधूय विजये जयमुद्विघोष्य प्रोक्त्वोद्धवाय च परं समगात्स्वधाम ६७ इति श्रीभागवते नव
मस्कंधे यदुवंशानुचरिते चतुर्विंशोऽध्यायः २४ समाप्तोऽयं नवमस्कंधः ॥

त्व तु निमेः कुपिताश्च व भ्रुकुटय भूतमाननं मकरकुंडलाभ्यां च हृत्कर्णौ भ्राजंतौ कपोलौ च नेः ... सवि।
लासहासाय स्मिन् नित्यमुत्सवो यस्मिं ६५ श्रीकृष्णचरितं समासेनोपवर्णयति जातइति द्वाभ्यां जातोनि
जेन रूपेण ... पुरुषो मनुष्याकारः सन्व्रजं गतः व्रजवासिनामेधिताः अर्था येन तेषु दारेषु सुतानां शतानि आत्मा
या आत्मनिगमस्वकीयं वेदमार्गं ... नः समुत्थकलिना निमित्तेन उरुभरं क्षपयन् दृष्ट्यैव भूपचमूर्विधूय जि।
त्वा अर्जुनमर्जुनजिनेरण्येव मया देवकृत्वा परं तत्त्वं तथा पदिश्य स्वधाम सम्यक् केनैव रूपेणाजगामेति ६७ ३